VASILE PAVELCU

Invitație la cunoașterea de sine

colecția PSYCHÉ

Editura Științifică

colecţia
PSYCHÉ

ÎNGRIJITĂ DE AUREL DICU

COPERTA DE GHEORGHE POPOVICI

VASILE PAVELCU
Profesor la Universitatea din Iaşi

Invitaţie la cunoaşterea de sine

colecţia PSYCHÉ

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ • 1970

„Cei mai mulți oameni își sînt atît de străini, încît ar trebui să vorbească la persoana a treia despre ei înșiși, cam așa cum vorbesc copiii."

LUCIAN BLAGA

„Je ne peints pas l'estre, je peints le passage."

MONTAIGNE

De multe ori privind în sufletul tău — ți se pare că stai în fața unei case cu obloanele trase și cu ușile încuiate. O mînă necunoscută a scris pe o hîrtie în colț la poartă : Plecat fără adresă...

OCTAVIAN GOGA

Cuvînt înainte

Cartea mea Drama psihologiei *(1965) a trezit interes, dar şi aprecieri contradictorii. Am încercat prin această lucrare să contribui la ridicarea psihologiei pe treapta conştiinţei de sine, ca năzuinţă a acestei discipline de a-şi găsi locul cel mai exact în constelaţia ştiinţelor, de a-şi croi un drum spre cunoaşterea omului, cît mai ferit de rătăciri, şi de a-şi făuri un instrument cît mai eficient de dominare a lumii interne, alături de mijloacele de cucerire a naturii externe. Faptul că am insistat mai mult asupra tatonărilor şi rătăcirilor, inerente oricărui început, a trezit suspiciunea unor spirite care văd în psihologia de azi un rezervor de soluţii miraculoase la cele mai complexe probleme psihosociale. Un Julian Huxley atrage recent atenţia asupra complexităţii excepţionale a acestei ştiinţe, ceea ce face să ne aflăm şi astăzi abia în faza căutărilor. Jean Piaget, în recentul său tratat (în colaborare cu Paul Fraisse), insistă asupra încercărilor „reducţioniste" ale psihologiei, adică ale psihologiei care se străduieşte să devină ştiinţă, uitînd că obiectivul investigaţiei sale este lumea fenomenelor psihice.*

Dacă în Drama psihologiei *am insistat asupra acestor aspecte critice, în studiul de faţă merg pe linia de-*

frişării unor căi proprii de constituire a unei psihologii psihologice, *a ştiinţei care, folosind cuceririle tuturor ştiinţelor, înţelege să nu ajungă sclavă a lor, să nu-şi piardă personalitatea, ci să-şi creeze modele proprii, specifice, de explorare şi explicaţie a fenomenului psihic ; nici model fizic, nici biologic, nici sociologic. Dacă omul este o fiinţă bio-psiho-socială, particularitatea lui constă tocmai în modul original şi unic de a se integra în lumea complexă fizică, biologică şi socială.*

O altă preocupare, veche şi mereu nouă, a mea este de a părăsi modelele statice, încremenite, de explicaţie, scheme care constituie mai curînd obstacole în calea cunoaşterii cu adevărat psihologice. Conduita psihică nu poate izvorî din entităţi, substanţe şi ipostaze, pretinse psihologice ; ea este un flux dinamic, o devenire într-o continuă curgere, transformare *şi* creaţie. *Nu adoptăm nici devenirea pură a lui Heraclit, nici universul încremenit al lui Parmenide.*

Vechii psihologii a „facultăţilor" credem că trebuie să i se substituie o nouă psihologie, dinamică.

Împotriva unei psihologii fixiste care ignora contrastele specifice vieţii psihice luptăm pentru o psihologie dialectică, *unde fiecare lege îşi are perechea ei opusă şi unde orice depăşire a unui nivel ne pune în faţa unor noi semnificaţii care necesită explicaţii de altă natură. Psihologia analitică, care nu reuşea să vadă pădurea din cauza copacilor, trebuie completată cu psihologia* sintetică, *a întregului, la baza căreia se află unitatea cvadridimensională a personalităţii.*

Sînt împotriva unei psihologii centrifugale, care explica conduita prin influenţele mediului şi a unei psihologii centripetale, care se mişca în cercul închis al conştiinţei. Optăm pentru o psihologie a întregului individ-

mediu, *a cărei dinamică proprie constă în echilibrarea relației între cei doi membri legați în mod indisolubil.*

Scriind aceste pagini, am simțit în permanență alături de mine prezența luminoasă a maestrului Pierre Janet, fostul meu profesor de la Collège de France, stea călăuzitoare a anilor mei de ucenicie.

Este pentru mine un prilej fericit de a mulțumi pe această cale conducerii Universității populare din București, care, prin invitația de a ține un ciclu de conferințe consacrate acestei teme, a ocazionat închegarea în germene a acestei sinteze. Mulțumesc de asemenea redacției de specialitate a Editurii științifice, care a manifestat un viu interes pentru publicarea acestui volum inaugural al colecției „Psyché".

Vatra Dornei, *1 februarie 1969* AUTORUL

Introducere

Invitaţia la cunoaşterea de sine nu este un îndemn la autocontemplaţie, la narcisism, adică la un act de închidere în sine. Nu este vorba de o asemenea incursiune de interiorizare.

Plecăm de la ideea că ne cunoaştem prin alţii şi pe alţii îi cunoaştem prin noi. Deci, invitaţia la cunoaşterea de sine este implicit şi o invitaţie pentru cunoaşterea altora.

Tratarea unui astfel de subiect, enorm, într-un cadru atît de limitat, este o sarcină temerară. „Cuvîntul din limbă, cel mai greu de pronunţat şi de aşezat corespunzător, este „eul" (A. de Vigny). Întrebarea „cine sînt eu?" ne va orienta spre tema cu privire la natura personalităţii, la însuşirile principale, domninante ale eului. A doua întrebare: „cum ne cunoaştem?" ne va face să căutăm căile care ne duc spre cunoaşterea de sine. În fine, a treia întrebare: „cum devenim?", de natură genetică, ne va ajuta să înţelegem „cum am devenit ceea ce sîntem".

Întrebările puse nu au alt scop decît de a surprinde cel puţin cîteva trăsături fundamentale care să ne poată

orienta în înțelegerea de noi înșine și, implicit, în înțelegerea altora. Importanța acestui act nu este numai de ordin teoretic, ci și practic: multe neînțelegeri dintre oameni și cele mai grele suferințe rezultă din necunoașterea propriei noastre personalități și sînt înlăturate prin examenul onest și lucid al conștiinței de sine.

La baza armoniei progresive a grupurilor sociale și a relațiilor interumane se află împlinirea condiției de a ne înțelege pe noi și pe alții. Poate că acesta a și fost motivul — cu rezonanță filozofică — al unui Socrate de a pune la baza activității sale intelectuale și morale îndemnul de a ne cunoaște pe noi înșine. De altfel, înaintea lui, Heraclit din Efes declara că se află în neîncetată căutare de sine. Această căutare de noi înșine, în decursul veacurilor și în progresul conștiinței umane, are un caracter dramatic.

Psihologul elvețian Ed. Claparède prezintă la Congresul Internațional de Psihologie din 1937 o comunicare cu tema „Psihologia înțelegerii internaționale". Nu este nevoie de subliniat importanța contactului direct între reprezentanții națiunilor, în rezolvarea conflictelor internaționale și în vederea apropierii între națiuni.

Cu cît ne poate ajuta psihologia la înțelegerea altora și la înțelegerea propriei noastre personalități? Este interesant de observat că psihologia a început prin a fi „fiziologică", în loc de „psihologică"; „generală" în loc de „individuală"; „abstractă" în loc de „concretă". Treptat s-a constituit o psihologie care a studiat mai mult *deosebirile* dintre oameni și grupurile umane, decît particularitățile individuale („psihologia diferențială"). Psihologiei *individuale* i se contestă de către unii chiar dreptul de existență ca știință, pentru motivul că nu

poate exista știință a individualului ; nu există decît legi *generale.*

Cu privire la unicitatea personalității, atitudinea psihologilor a devenit mai relativistă : fiecare om, în același timp, seamănă cu toți, seamănă cu unii și nu seamănă cu nimeni. Psihologii mai prudenți preferă să se ocupe astăzi de psihologia omului concret în aspectele sale *comune* grupului din care face parte („psihologia bazală" [1])

Acest caracter, încă abstract, al psihologiei a și alimentat o serie de critici adresate acestei științe, cum ar fi observația savantului Alexis Carrel : „Psihologia se află în starea chirurgiei, cînd chirurgii erau bărbieri, a chimiei înaintea lui Lavoisier, în timpul alchimiștilor" [2], Gordon Allport subliniază „dilema inexorabilă" în care se situează opoziția între știință și artă. Psihologul american afirmă chiar că psihologii nu sînt mai buni cunoscători de oameni decît ceilalți. „Eu aș merge chiar mai departe — spune Allport — și aș spune că mulți psihologi, din cauza înclinației lor excesive spre abstracție și generalitate, sînt chiar mai slabi decît *cunoscătorii practici* de oameni, decît lumea laică, nespecializată în psihologie." [3]

Aceste observații au darul de a ne menține în limitele modestiei, dar nu ne pot împiedica să semnalăm dificultățile încercării și să avertizăm pe temerarii, angajați în explorare, de rătăcirile ce-i pîndesc în acest labirint al vieții interioare. „Cel mai mare dintre cuceritori — ne

[1] Howard H. Kendler, *Basic Psychology*, Mathuen, 1963.

[2] Alexis Carrel, *L'homme cet inconnu*, Paris, Plon, 1936, p. 185.

[1] Gordon W. Allport, *Personalitatea. O problemă de știință sau artă?* „Rev. de psih.", 1938, p. 412.

spune înţelepciunea budistă — este acela care ştie să se cucerească pe sine însuşi" ; or, această cucerire presupune cunoaştere de sine. Nu ne aşteptăm deocamdată la o cucerire totală ; dar oricît de mic ar fi progresul, el reprezintă o afirmare de sine, o realizare a personalităţii noastre.

CAPITOLUL I Cine sîntem?

DESCOPERIREA EULUI

Lumea, aşa cum există astăzi pentru omul cult, este rezultatul acumulat al unor descoperiri succesive şi anevoioase. În cadrul acestor descoperiri, în luptă cu adversităţile naturii omul îşi face treptat loc, descoperindu-se şi pe sine. Trăirea indiviză iniţială, starea nediferenţiată de fuziune primară se scindează în cei doi poli ai conştiinţei, specific umane : eu-lume, eu-altul. Au trecut multe milenii pînă ce s-a format şi s-a conturat o lume internă şi multe alte veacuri s-au scurs pînă ce atenţia omului s-a îndreptat spre această lume nouă, cu întrebarea : „Cine sînt eu ?"

Treptele de existenţă ale lumii se prezintă, în mod schematic, astfel :

mineralul există ;
vegetalul există şi trăieşte ;
animalul există, trăieşte şi simte ;
omul există, trăieşte, simte şi gîndeşte.

Astfel se face deosebirea netă între existenţă şi conştiinţa de existenţă, între gîndire şi conştiinţa de gîndire. Omul nu numai că gîndeşte, dar are şi conştiinţa gîndirii sale.

Se cuvine să recunoaştem importanţa colosală a acestei descoperiri epocale : omul devenit obiect al propriei sale cugetări, eul în faţa examenului efectuat de propria sa conştiinţă ; subiect obiectivat ; eul desprins de sine ; dedublarea fiinţei umane în „eu" şi în „mine".

Cînd s-a petrecut acest eveniment ? Este greu de precizat. Ar părea că primul act de introversiune şi detaşare, atît de natura externă cît şi de sine, prima operaţie maieutică din care s-a născut „Eul" s-a efectuat pe terenul vechii Ellade. Actul de naştere a conştiinţei de sine este asociat de numele lui Socrate, de formula : „cunoaşte-te pe tine însuţi".

Acest apel este considerat ca simptom al libertăţii spirituale, ca o chemare a primei societăţi de oameni liberi. Oricît de relativă ne-ar apărea această libertate ateniană astăzi, este cert că acest act lăuntric de reflexie a omului asupra propriilor sale operaţii de cugetare presupune un moment de detaşare faţă de nevoile imperioase ale vieţii, o clipă de răgaz, de oprire în loc a impulsurilor instinctuale. Un asemenea examen de conştiinţă este paralizant pentru viaţa animală ; ce s-ar întîmpla cu miriapodul care ar vrea să-şi dea seama de ordinea în care ar urma să mişte numeroasele sale picioare ?

Operaţia introspectivă implică o transformare a opticii cogitative a omului, cu consecinţe imense asupra viziunii sale asupra lumii. Actul de detaşare de interesele imediate şi imperioase a permis creaţia dezinteresată, artistică şi ştiinţifică. Diferenţierea dintre existenţă şi conceptul de existenţă a deschis drumurile speculaţiei, cu toate rătăcirile ei. Separaţia dintre act şi gîndire a favorizat raţionalismul. Descoperirea eului a făcut pe unii metafizicieni să răstoarne raporturile de dependenţă dintre om şi natură, considerînd raţiunea ca făuritoare a lumii.

Important însă a rămas faptul descoperirii unei lumi interne, a unui univers cu totul nou şi deosebit, a unui domeniu *singular*, a unui *subiect*, a unui *Eu* unic.

Căutarea de noi înşine este destul de veche şi, ca orice căutare, ea a mers şi pe căi greşite. Se constată, totuşi, că în trecut, în comparaţie cu epoca modernă, interesul pentru explorarea eului era încă destul de slab. Poate fiindcă „adevărate personalităţi" erau numai oamenii „remarcabili" : şefii de stat, eroii. Nu uităm, de exemplu, că în civilizaţia egipteană, adevăraţii nemuritori erau numai faraonii, regii, iar giganticele monumente ilustrează gradul de nemurire a acestor personalităţi. Restul, masa, nu exista ca grup de personalităţi, care să merite o preocupare din partea cuiva.

Se poate spune că această sete de nemurire, de a deveni o personalitate, a crescut treptat, s-a generalizat ; de la nemurirea numai a cîtorva personalităţi s-a trecut la nemurirea tuturor ; fenomenul s-a democratizat. Cu toţii am devenit posesori a cîte unui „suflet" ; fiecare am devenit înzestrat cu cîte o personalitate.

Progresul omenirii nu constă numai în armonizarea crescîndă a relaţiilor interumane, ci şi în afirmarea treptată a personalităţii. În trecut, personalitatea constituia o problemă minoră. Lumea era convinsă că cu toţii posedăm cîte un suflet, imaterial şi nemuritor. Nu ştiu cîtă valoare istorică are o informaţie, strecurată pe „marginea istoriei", şi anume că bărbaţii au cucerit „sufletul" înaintea femeii. Dacă Dumnezeu a creat pe om, iar cuvîntul om (lat. *homo*) înseamnă bărbat (aşa după cum acest înţeles este răspîndit încă şi în satele noastre) rezultă, după logica teologilor din trecut, că numai bărbatul este înzestrat cu un suflet. Dezlegarea problemei a constituit obiectul unor dezbateri în soborul eclezias-

tilor, în anul 585 e.n., în orașul francez Mâcon, cînd, în urma unei hotărîri solemne, se conferă și femeii, cu o majoritate de cîteva voturi, prerogativa nemuririi.

Totuși, chiar din acel moment, conștiința de a avea un suflet identic cu sine de la naștere pînă la moarte, nu ridica probleme deosebite de natură psihologică. Aceasta a dus și în psihologie spre o teorie prin care se susținea că dezvoltarea nu este altceva decît un fel de desfășurare a embrionului, unde personalitatea s-ar afla în stare virtuală. Toate trăsăturile care se dezvoltă în decursul timpului nu ar rezprezenta decît o dezvăluire a ceva ce exista deja în miniatură.

Desigur, concepțiile menționate sînt în mare măsură simpliste și perimate, mistice și metafizice. Interesul științific apare o dată cu afirmarea personalității ca existență unică și originală, ce s-a exprimat cu deosebire în filozofia renașterii și în filozofia romantică, sisteme care reflectă apariția unei noi societăți, industriale.

Explicația sociologică a nașterii și diversificării personalității trebuie căutată în transformările sociale inerente trecerii de la societatea agrară, rurală spre societatea industrială, urbană. Societatea agricolă, prin comparație cu cea industrială, este statică, conservatoare, tradiționalistă și conformistă ; inițiativa personală, inventivitatea și creativitatea individului sînt rudimentare. Diferențierea individuală a personalității, afirmarea de sine a acesteia începe cu urbanizarea societății, cu progresul tehnicii, al industriei. Faza actuală, științifică și tehnică, a omenirii este și faza diferențierii, într-un ritm accelerat, pe plan psihologic. Multiplicarea profesiunilor, a statutelor sociale și profesionale merge paralel cu „personalizarea", cu sporirea gradului de diferențiere și au-

tonomie personală, tendință, dialectic legată de efortul de integrare și armonizare socială, de creșterea capacității creatoare a omului.

„VIRTUS DORMITIVA"

Interpretarea psihologică impune alte modele decît acelea folosite în interpretarea lumii materiale, fizice. Dacă înțelegerea unui fenomen fizic se dezvăluie în mare măsură numai prin clasificația lui, prin situarea lui într-o clasă de obiecte și fenomene, dacă explicația unui proces material ar putea fi considerată ca îndestulătoare prin raportarea fenomenului la o serie de însușiri și atribute ale obiectului, asemenea explicație și înțelegere prin atribute, însușiri și esențe stabile, invariabile și identice cu ele însele, nu este posibilă în lumea psihică, atît de complexă, variabilă și dinamică.

De altfel, fizica modernă și filozofia științifică nu mai operează cu entități, substanțe și însușiri, ci cu relații, funcții și factori. Am depășit de mult mentalitatea care explica somnul prin „virtus dormitiva", ridiculizată de Molière.

Unii psihologi au crezut că „explică" viața psihică, descoperind un număr de instincte, forțe biologice, care *determină* anumite conduite. Apare atunci clar *de ce* omul se hrănește, *de ce* iubește, *de ce se* apără etc. Conduitele respective se explică prin instinctul de foame, sexual, de apărare etc. Să nu uităm că vechea psihologie a facultăților „explica" gîndirea, sentimentele și acțiunile umane prin facultățile respective : cognitivă, afectivă și conativă. Nu putem fi siguri că am părăsit cu toții și în mod definitiv aceste modele mitice, simpliste și primitive. Tendința spre minima rezistență și spre eti-

chetare, înclinaţia spre substantivare, ipostaziere şi absolutizare ne îndeamnă să explicăm conduita cinstită prin existenţa cinstei, acţiunea curajoasă prin calitatea caracterologică de curaj, stăpînirea de sine prin voinţă etc. „Conceptul de conduită — spune Kurt Lewin — cum este de exemplu conduita de foame sau instinctul matern, nu este nimic mai mult decît selecţia abstractă de trăsături comune unui grup de acţiuni care au o frecvenţă suficientă de apariţie. Această abstracţie este privită ca realitate esenţială a comportării şi este folosită, în schimb, pentru a explica reapariţia frecventă a comportării instinctive, cum ar fi, de exemplu, a îngrijirilor date copilului. Majoritatea explicaţiilor expresiei, a caracterului şi a temperamentului sînt de tipul acesta." [1] Ne declarăm mulţumiţi cînd microscopul electronic ne dezvăluie un nou cromozom sau o nouă genă, care să ne poată „explica" crima, nevroza sau psihoza. Analiza factorială descoperă prin operaţii matematice „factori" psihici care „explică" conduita şi configuraţia personalităţii umane.

Fără a nega valoarea investigaţiilor biologice, biochimice şi fizicale în domeniul personalităţii, nu trebuie să uităm că orice fenomen este o *funcţie* de numeroşi factori şi că orice conduită îşi schimbă semnificaţia în funcţie de aceşti factori.

Kurt Lewin opune psihologiei aristotelice, modului de a gîndi prin clase, modelul galilean de explicaţie, psihologia relaţiilor dinamice şi a legilor de structură.

Explicaţia psihologică prin entităţi are adînci rădăcini mitologice. Deosebirea dintre mit şi pseudoştiinţă constă numai în faptul că gîndirea mitologică făurea zeităţi extraumane, responsabile ale „destinului" uman, în timp

[1] Kurt Lewin, *A dynamic theory of Personality*, 1935, p. 38.

ce gîndirea „realistă" explică faptele umane exclusiv prin „înzestrare psihică", „talente", „aptitudini" și „trăsături" lăuntrice, constitutive firii, personalității umane. Destinul de altădată, obiect al vigilenței divine, este înlocuit cu un destin ereditar, înnăscut, dar tot atît de implacabil și imutabil, ca și destinul dictat de zei. Poate că în dosul acestui simplism se ascunde același motiv al iresponsabilității, dorința de a ne despovăra de răspundere personală. În orice caz, explicația prin entități și esențe invariabile devine „virtus dormitiva" a spiritului uman, a elanului de creație și investigație științifică.

NIVELURI DE EXISTENȚĂ ȘI NIVELURI DE EXPLICAȚII

a) *Psihic și non-psihic.* Semnificația unui fapt psihic, a unei conduite, depinde, pe de o parte, de locul acelei conduite pe dimensiunea altitudinii psihice și, pe de altă parte, de locul ocupat în cîmpul dinamic creat în cadrul unității individ-mediu, subiect-obiect.

Determinarea și înțelegerea unui fapt psihic presupune nu numai un fond suficient de informații, ci și un nivel științific superior. Psihologia cere și un mod de a gîndi *psihologic.* Nașii psihologiei experimentale au fost fizicienii și fiziologii. Ei au introdus metoda experimentală în psihologie și aparatura în sala de curs. Psihologia le datorește mult, atît prin faptul că metoda experimentală a deschis psihologiei accesul în lumea științei, cît și datorită împrejurării că transferul modelelor din lumea fizicală și fiziologică în cea psihologică a dezvăluit treptat limitele acestor modele de strategie științifică. Psihologia a cîștigat mult în prestigiu din fizicalizarea metodelor sale de investigație, dar a făcut-o cu riscul de

a abandona specificul psihologiei şi a îngusta domeniul acestei ştiinţe.

Se cunosc încercări de a reduce explicaţia fenomenelor psihice la legi cu caracter biochimic sau biologic. De la extrema antropomorfizării a ceea ce nu este uman se trece la extrema dezumanizării omului. Sir Julian Huxley vorbeşte despre dezechilibrul existent în ştiinţe, atît din punct de vedere al puterii acestora cît şi al prestigiului de care se bucură ele. Astfel, fizica este cea mai apreciată, considerată ca fiind superioară biologiei, ca mai ştiinţifică, mai riguroasă şi mai exactă, prin aplicarea matematicii. Explicaţia acestui prestigiu, precum şi a dezvoltării mai rapide a fizicii, autorul o vede în caracterul mai abstract şi mai simplu al acestei ştiinţe. Domeniul ei, bine conturat, se află — după părerea filozofului englez — departe de complexitatea reală a naturii şi mai ales departe de complexitatea, care ne este dat s-o cunoaştem, a organismului psihosomatic al omului. „Fizicii i s-a atribuit meritul de a fi sondat misterele materiei, care nu sînt mistice — spune Sir Julian Huxley — decît în măsura în care n-au fost explorate în mod ştiinţific, dar ea nu s-a putut ataşa de un singur mister real : faptul spiritului şi al evoluţiei acestuia.“ [1] Nimeni nu poate contesta că fizica constituie o ştiinţă de bază şi că legile ei au un caracter fundamental. „Dar nimeni — constată autorul citat — nu va îndrăzni să spună că beciul casei noastre este mai important decît sufrageria.“ [2] Este explicabil de ce, fiind mai simple şi mai abstracte, unele ştiinţe s-au dezvoltat şi au evoluat mai repede. Ceea ce este important de reţinut, însă, este faptul că realitatea ni se prezintă ca avînd niveluri di-

[1] *Science et synthèse*, N.R.F., Gallimard, 1967, p. 71

[2] *ibid.*, p. 72.

ferite, că „fiecare nivel de organizare este *emergent* în sensul lui Lloyd Morgan şi cere noi metode şi noi concepţii“.[1]

Abordarea personalităţii, căutarea răspunsului la întrebările puse la început, presupune înţelegerea complexităţii fenomenului om şi mai ales a faptului că personalitatea reprezintă prin ea toate etajele realităţii cunoscute pînă astăzi de om, de la etajul fenomenelor mecanice şi fizice pînă la cele sociale. Nu cred că s-ar putea crea un model de personalitate neglijînd determinarea sa cvadridimensională : eul are un volum şi a patra dimensiune, temporală. Noi ne deosebim de alţii nu numai prin profunzimea trăirilor noastre, prin anvergura intereselor sau capacitatea de înţelegere, mai vastă sau mai îngustă, superioară sau inferioară, ci şi prin capacitatea de a ne mişca pe dimensiunea temporală, de a profita de un trecut şi a anticipa un viitor ; profund — superficial, vast — îngust, superior — inferior, clarvăzător — opac şi miop, iată cîteva din însuşirile dimensionale ale personalităţii.

Neglijarea diferenţierii calitative, de nivel, produce confuzii, ridică probleme insolubile sau pseudoprobleme. Cînd ne întrebăm, în pragul conştiinţei de sine, care este natura personalităţii noastre, ne izbim de la început de o dificultate : eul ni se prezintă ca o fiinţă corporală, înrudită, prin structura şi funcţiile sale biologice, cu lumea animală şi în acelaşi timp această fiinţă este înzestrată cu o conştiinţă, impalpabilă, nespaţială şi invizibilă, instanţă strict individuală, net distinctă de oricare altă fiinţă. Se pune o legitimă întrebare : este oare eul identic cu această instanţă psihică, cu conştiinţa de sine sau se extinde dincolo de ea, cuprinzînd şi o parte a

[1] *Science et synthèse*, N.R.F., Gallimard, 1967, p. 72.

obiectului acestei conştiinţe, — aşa după cum susţine W. James — adică fiinţa mea corporală, biologică şi poate chiar, dincolo de fiinţa mea fizică, domeniul posesiunilor mele, adică tot ce este *al meu*, bunurile *mele* materiale şi spirituale, casa, îmbrăcămintea, automobilul, familia şi prietenii, ideile, convingerile şi sentimentele mele ? „Eu" şi „al meu" reprezintă oare două realităţi distincte, doi poli ai unităţii indivizibile sau două niveluri ale unei singure realităţi ?

Unii gînditori fac deosebirea între *a fi* şi *a avea*. Platon opune spiritul grec, avid de ştiinţă („filomates") spiritului fenician şi egiptean, avid de posesiune, de cîştig („filocrematon"). Astăzi, filozofii, romancierii şi dramaturgii reiau ideea înstrăinării prin relevarea pierderii conştiinţei de a exista în favoarea conştiinţei de a poseda. Omul devine victima lucrurilor, a bunurilor create de el.

Psihologii de azi văd obiectul psihologiei în studiul personalităţii umane „înfăţişată ca integrare unitară a tuturor instanţelor". [1]

Prin depăşirea limitei de conştient, noţiunea de psihic se lărgeşte ; un fenomen rămîne psihic, chiar dacă nu este conştient. Înţelesul de conştiinţă devine şi el obiect de discuţii interminabile, atîta timp cît este absolutizat. Nici un fenomen psihic nu este conştient sau inconştient ; orice trăire psihică este *mai mult sau mai puţin* conştientă, în funcţie de altă stare psihică. Se ştie că stările din somnul hipnotic scapă prizei de conştiinţă vigilă. Subiectul readus în stare de hipnoză îşi reaminteşte stările hipnotice precedente. Se citează cazul unui factor poş-

[1] Paul Fraisse, *La methode expérimentale*. Traité de psychologie expérimentale, Paul Fraisse et Jean Piaget, P.U.F., 1963, p. 72.

tal, care, în stare de ebrietate, încredinţează un pachet unei persoane la o adresă greşită. În stare trează nu-şi aduce aminte. Fiind însă din nou adus în stare de intoxicaţie alcoolică, îşi aminteşte adresa unde îşi lăsase pachetul şi corectează greşeala făcută. Faptul că numeroase din trăirile şi conduitele noastre nu pot fi readuse în conştiinţa de mai tîrziu, nu înseamnă că ele s-au petrecut în stare de inconştienţă. Gradul relativ de conştiinţă a unei stări faţă de alta depinde, cred, în mare măsură de gradul de *integrare* a unei stări în ansamblul psihic al persoanei, iar gradul de integrare este în funcţie de *tensiune*, care realizează apropierea şi cooperarea între stări situate la niveluri diferite sau depărtate între ele prin natura şi semnificaţia lor.

Noţiunea de integrare ne permite să răspundem şi la întrebarea dacă un fenomen fiziologic poate face parte din personalitate rămînînd fiziologic. Ne întrebăm chiar, dacă creierul este un organ psihic sau fiziologic ? Corpul meu este oare un obiect biologic sau psihic ? Psihologul francez Pierre Janet susţine că noi gîndim nu numai cu creierul, ci cu toate organele, cu ficatul, rinichii, inima etc.

Răspunsul la întrebările de mai sus nu poate fi decît unul : totul depinde de cadrul funcţional în care integrăm organul respectiv. Atît timp cît funcţia gastrică este privită ca funcţie de digestie, facem *fiziologia* digestiei ; în momentul cînd această funcţie este examinată în raport cu stările mele psihice, ca efect sau cauză a unei dispoziţii afective, organul meu digestiv este o parte a personalităţii, o verigă într-un circuit de interdependenţe organice şi psihice. În acest caz am putea susţine că dacă stomacul ar fi transparent, văzut în afară de *alţii*, funcţia gastrică ar deveni *şi* expresia stărilor noastre afective, ca şi zîmbetul, ridicarea de sprîncene etc. Dacă astăzi rîsul sau plînsul se repercutează

asupra stomacului, traducerea directă în afară a funcţiilor lui ne-ar face să rîdem sau să plîngem cu stomacul, să provocăm compasiunea altora direct prin mişcările gastrice.

Biologicul, psihicul şi spiritualul („corpul", „sufletul" şi „spiritul") sînt instanţe ale unei singure realităţi, ale personalităţii ; sînt etape ale unei evoluţii, momente succesive şi progresive ale unei spirale evolutive şi dialectice, unde gradul superior reprezintă un fel de repetiţie, calitativ diferită, a gradului inferior. Această idee ne permite să înţelegem izomorfismul, generalitatea legilor fundamentale şi comune tuturor gradelor, ca şi fenomenul diferenţierii progresive în cadrul unor scheme generale, logico-matematice.

b) *Obiect, individ, persoană.* Nu este greu de deosebit faptele fizice de cele psihice. Dacă elaborarea adevărului, a obiectivării faptului, în toate ştiinţele, se pune sub semnul desubiectivării, adică al eliminării factorului individual din partea cercetătorului, faptele fizice sînt ele înseşi impersonale, lipsite de individualitate. Ceea ce interesează pe un fizician este reducerea la minimum a variabilei personale în determinarea fenomenului fizic.

Diferenţierea individuală a lumii vii este o trăsătură nouă, în comparaţie cu anonimatul lumii fizice, a lucrurilor. Organismele constituie expresia unităţii în diversitate. Istoria individuală a fiecăruia deosebeşte o fiinţă de alta. Afară de variabila cercetătorului se introduce aici variabila individuală a obiectului însuşi. Apariţia individului în lume face ca reacţia animală să nu poată fi determinată decît ţinînd seama de variabilele inerente structurii individului. În biologie trebuie să se ţină seama tot mai mult de subiectivitatea conduitei.

Determinarea comportării biologice se poate reprezenta prin formula: $R=f(S \rightleftarrows I)$; R=reacţia, S=situaţia; I=individul. Conduita individului, ca fiinţă vie, este în funcţie de situaţie, în *interacţiune* cu structura individului, cu variabilele care constituie un sistem dinamic, un cîmp interior de forţe.

Individul este premisa biologică, cadrul general, configuraţia, matricea („pattern") realităţii psihice. Aşa după cum marile linii ale determinismului fizico-chimic constituie o schemă înăuntrul căreia se conturează conţinuturile biologice, tot astfel structurile biologice devin forme ale conţinuturilor psihice.

Care sînt limitele de demarcaţie între faptul biologic şi cel psihic? Unitatea unui organism implică desigur *integrarea* părţilor într-un întreg, relaţii de interdependenţă a părţilor între ele, opoziţia între niveluri, precum şi instanţe de coordonare şi de creaţie a unor noi relaţii între organism şi mediu pe dimensiunea *interior-exterior*.

Această deosebire între unitatea vitală şi faptul fizic este efectul autoreglării, al mecanismului interior de echilibrare internă, al *homeostaziei*. Elaborarea acestor mecanisme homeostazice ale echilibrării presupune, în sînul unităţii biologice, existenţa unor relaţii de interdependenţă, a unui cîmp de forţe în tensiune, a unor conflicte şi contradicţii. Dinamismul vital diferă de acel fizic prin răsturnarea succesiunii cauzale, liniare, prin apariţia scopurilor, a *anticipării*; faptul devine paradoxal, al determinării prezentului prin ceea ce *nu este* încă. De la *vis a tergo*, după expresia lui Eugenio Rignano, se trece spre *vis a fronte*. Cauzele devin mijloace, efectele devin mobile şi motive; acestea, pe plan psihic, se transformă în scopuri conştiente, iar pe plan cultural în idealuri.

Ne aflăm astfel în fața memoriei psihice, a inteligenței și a voinței. De la o memorie-deprindere, organică și animală, ne ridicăm spre una personală, umană, memoria de sine. „Le pensée qui ne se pense pas devient suspendue è une pensée qui se pense." [1]

Cînd sîntem în fața unui fapt psihic? Dacă reacția întregului, sub cele două aspecte, ale asimilării și acomodării, la modificarea unei părți, ne apare ca fapt biologic și infrapsihic, reacția *subiectului* la propriile sale stări se prezintă ca fapt de conștiință, ca apariție a unei structuri noi, a unei noi semnificații, de ordin prin excelență psihic.

Interioritatea biologică și corporală este premisa subiectivității omului, a *subiectului*, a apariției, pe plan simbolic și intelectual, a polarității „eu"-„tu", „eu"-„altu". Apare personajul și persoana. Faptul poate fi reprezentat prin formula $R=f(S\rightleftarrows P)$; R=reacția; S=situația; P=persoana.

Nivelurile realității își găsesc expresia în semnificația noțiunilor științifice fundamentale. Noțiunea de echilibrare, de exemplu, are o semnificație mecanică. În științele biologice, conținutul ei se îmbogățește prin cele două aspecte ale adaptării: asimilare și acomodare. În sfera psihică, adaptarea ia forma de succes; inadaptarea apare ca insucces. În domeniul spiritual, succesul se subordonează adevărului, binelui și frumosului, iar insuccesul îmbracă sensul negativ al acestor valori.

c) *Forme de determinism.* Este ușor de înțeles de ce aflăm conținuturi psihice în rețele biologice mai generale, iar fenomene vitale în forme și „patterns" fizico-

[1] Henri Delacroix, *Les grandes formes de la vie mentale*, F. Alcan, 1934, p. 107.

chimice, şi toate în modele logico-matematice. Nu este surprinzător să aflăm o identitate în domeniul tuturor instanţelor realităţii, un izomorfism care să ne sugereze ideea unităţii lumii.

Această identitate, însă, nu ne poate ascunde deosebirile calitative între instanţe, între niveluri. Aceste deosebiri impun forme diferite de explicaţie, forme deosebite de determinism. Există, desigur, o deosebire, după cum arată Jean Piaget[1], între o conexiune neuronică care face posibil un act conştient şi operaţia matematică $2+2=4$. Legătura cauzală are o altă semnificaţie decît necesitatea logică a unui silogism. Cauzalitatea nu poate fi redusă la principiul raţiunii suficiente.

A constata, însă, nu înseamnă şi a explica. Psihologia germană, în urmă cu mai bine de o jumătate de secol, a făcut distincţie între psihologia comprehensivă (verstehende) şi una explicativă (erklärende). Este oare o deosebire între cauzalitate şi necesitate, eficienţă şi legitate ?

Este adevărat că noţiunea de cauzalitate — după cum observă şi Jean Piaget[2] — implică „noţiunea de masă sau substanţă, care n-are nici un sens pe terenul conştiinţei". Aceasta ne obligă să admitem deosebirea dintre *cauzalitate*, care implică existenţa unui substrat material, şi *implicaţie*, din domeniul operaţiilor conştiente.

Mario Bunge deosebeşte mai multe forme de determinism : cantitativ, cauzal, interacţiune, mecanic, statistic, structural sau holistic, teleologic şi dialectic.[3]

[1] Jean Piaget, *L'explication en psyhologie et le parallélisme psyihophysiologique*. Traité de psychologie expérimentale, T.I., P.U.F., p. 136.

[2] *ibid.*, p. 149.

[3] Mario Bunge, *Causality*, The Place of the Causal Principle in Modern Science, 1959.

Cauzalitatea şi implicaţia se referă, la două niveluri fundamentale ale realităţii. Ele se prezintă ca două forme complementare într-un act de determinare, de înţelegere şi explicaţie a unui fapt psihic. Implicaţia singură ne face să ieşim din domeniul psihologiei.

ÎNŢELESURI FUNDAMENTALE

Se constată că în psihologie nu există încă un acord unanim cu privire la noţiunile fundamentale, cum sînt noţiunile de temperament, caracter, individualitate şi personalitate.

În vocabularul psihologic al lui H. Piéron, la cuvîntul „personalitate" se află următoarea observaţie : „Sensul acestui cuvînt, din cele mai des folosite în psihologia contemporană, a suferit cele mai multe variaţii : Allport (1937) a numărat nu mai puţin de cincizeci de sensuri diferite." Acelaşi vocabular ne oferă trei definiţii diferite ale temperamentului. Dicţionarul lui H. Warren deosebeşte patru sensuri diferite ale noţiunii de „caracter".

În ceea ce priveşte *temperamentul*, unii autori îl reduc la însuşiri fiziologice ale activităţii nervoase superioare. Alţii pun la baza temperamentului însuşiri de ordin psihologic, de natură, îndeosebi, emoţională.

Noţiunea de *personalitate* se defineşte adesea, în structura ei, ca o totalitate de trăsături temperamentale, mai ales înnăscute, şi de însuşiri dobîndite, adică ca ansamblu de trăsături dinamice şi caracterologice, de aptitudini, interese şi deprinderi.

Persoana, în sens pur psihologic, poate fi privită din două puncte de vedere opuse : subiectiv, ca *eu* (la *persoana întîia*) şi obiectiv (*la persoana a treia*) ca individualitate („el", „cineva") ca obiect, fără reprezentarea

stărilor interioare ale acestuia. La persoana a doua („tu") introspecţia intervine alături de observaţia externă.

Persoana se distanţează de individ prin conştiinţa de sine. De aceea se spune cu drept cuvînt, că, dacă scopul individului se află în el însuşi, persoana este depăşită prin scopurile sale, fiindcă este o existenţă „capabilă de a se detaşa de ea însăşi, de a se deposeda, de a se descentra, devenind indisponibilă pentru alţii" (E. Mounier).

Caracterul este definit uneori numai ca *mod de acţiune* a personalităţii, ca o manifestare specifică a acesteia, alături de manifestările temperamentale şi emoţionale. Această definiţie, însă, este adesea lărgită prin includerea numeroaselor elemente de conţinut : trebuinţe, idealuri, deprinderi, atitudini (faţă de sine, faţă de alţii, faţă de muncă), însuşiri volitionale şi intelectuale. Cunoscuta lucrare a lui H. Wallon, „Originile caracterului la copil" (1934) poartă subtitlul : „Apariţia sentimentului de personalitate". Rezultă că autorul — ca şi mulţi alţi psihologi francezi — consideră termenii „caracter" şi „personalitate" ca sinonime. În astfel de cazuri, operaţia de diferenţiere a noţiunilor, în conţinutul şi sfera lor, devine extrem de anevoioasă.

Este necesar ca, mai ales în acest domeniu de realităţi psihice fundamentale, să se precizeze noţiunile de bază, înlăturîndu-se astfel divergenţele existente.

a) *Individualitate şi personalitate.* Potrivit etimologiei cuvîntului (lat. *individuum*), noţiunea „individ" are prin excelenţă un sens *biologic* şi subliniază însuşirea de unitate indivizibilă a organismului. Ca fiinţă concretă, individul reprezintă o unitate biologică, realizată în interdependenţa funcţiilor şi organelor, atît între ele, cît şi în raporturile întregului organism cu mediul înconjurător.

Individualitatea, ca noţiune abstractă, implică în acelaşi timp însuşirea unicităţii şi indivizibilităţii. Ea dobîndeşte un conţinut concret la fiecare specie şi fiecare reprezentant al speciei sale. Se înţelege că, în lumea animală, individualitatea este mai mult „specificitate", adică este mai pronunţată pe unităţi de *specii*, familii, decît pe indivizi. Reiese că, atît unicitatea, cît şi indivizibilitatea sînt relative ; ele variază cu treptele de evoluţie a animalului.

Ca reprezentant al unui anumit gen şi al unei anumite speţe, omul are o individualitate. Ca fiinţă biologică, concretă, el este „individ", adică unitate indivizibilă în specificitatea ei. Aceste însuşiri se manifestă atît în modul de organizare internă a individului, cît şi în manifestările lui faţă de mediu.

Personalitatea este o realitate de natură mai ales social-istorică, „o totalitate de relaţii sociale" (K. Marx), unitate apărută din unitatea biologică şi realizată pe treapta psihică, superioară, a dezvoltării, organizată pe un fundament superior, acel al conştiinţei de sine şi de altul, pe baza relaţiilor sociale concrete.

Legătura dintre personalitate şi societate este recunoscută de multă vreme şi se exprimă prin cuvîntul latinesc „persona" care, derivînd, după părerea unor filologi, din gr. πρόσωπου a însemnat, pe rînd, masca actorului, rolul acestuia, actorul însuşi şi, în fine, omul în general. Procesul similar s-a petrecut, de exemplu, şi în trecerea de la vechiul cuvînt rus „licina" la cuvîntul „licinosti". Unii filologi derivă termenul de „persona" din denumirea „Phersu", înscrisă sub o figură mascată din mormintele etrusce. Se crede că numele ar aparţine unui zeu subteran, sinonim, dacă nu identic, cu Persephona sau Perseus. Masca teatrală etruscă este preluată în mod tradiţional de către teatrul roman.

Analiza filologică ne dezvăluie legătura dintre personalitate şi societate, dintre *rolul social* al omului şi conştiinţa de sine a acestuia. Este clar că nu există conştiinţă fără sistem de relaţii sociale, nu există conştiinţă fără conştientizarea rolului, a locului ocupat de individ în sistemul complex de relaţii sociale. Iată de ce tratarea personalităţii nu este posibilă fără raportarea ei la relaţiile sociale din care se naşte şi în care se dezvoltă ea.

Corespunzător deosebirii dintre individ şi individualitate există în numeroase limbi deosebirea terminologică dintre termenul concret de „persoană" şi înţelesul abstract de „personalitate".

Trebuie să subliniem că înţelegerea personalităţii, ca izvorînd din individualitate, nu ne permite izolarea ei de „infrastructura" biologică, animală, de care rămîne legată. Dacă nu orice individ este o persoană, orice persoană este individ, fiindcă personalitatea — din punct de vedere genetic — nu este o simplă suprapunere, ci un salt şi o *restructurare*. De aceea se impune ca prin persoană şi personalitate să înţelegem nu numai ceea ce reprezintă conţinutul conştiinţei de sine şi imaginea eului în conştiinţa altuia (individul la persoana întîia şi la persoana a treia), ci *întreaga fiinţă umană*, adică „organizarea dinamică a aspectelor cognitive, afective, conative, fiziologice şi morfologice ale individului" (Sheldon şi Allport).

Trebuie să evităm identificarea personalităţii cu conştiinţa de sine. Această identificare a adus psihologia idealistă la îngustarea conţinutului personalităţii şi, o dată cu aceasta, la îngustarea ştiinţei psihologiei, care devine în acest caz ştiinţă despre procesele conştiente ale omului. Limitarea înţelesului duce şi la ruperea conştiinţei de obiectul ei. Aşa după cum nu se poate reduce

esenţa obiectului perceput la actul perceperii lui, la conştiinţa de obiect, sau obiectul imaginii la imaginea obiectului, tot aşa nu se poate identifica personalitatea cu conştiinţa de sine a acesteia. O înţelegere ştiinţifică a personalităţii presupune totalitatea unor calităţi esenţiale ale omului şi a modurilor lor de manifestare faţă de anumite situaţii. *Conştiinţa de sine este numai una din componentele personalităţii*. Ea este, în acelaşi timp, cauză şi efect al activităţii persoanei, reflectare şi reglare ; totodată, informaţie, control şi decizie.

Semnalăm şi tendinţa unora de a lărgi sensul de „individualitate" pînă la contopirea lui cu înţelesul de personalitate. În acest ultim sens se foloseşte uneori termenul de „psihologie individuală", punîdu-se accent pe specificul unic şi ireductibil al psihicului uman.

b) *Formă şi conţinut.* Dacă prin individualitate înţelegem unitatea biologică, iar prin personalitate unitatea bio-psiho-socială, este necesar să deosebim, în cadrul acestor unităţi, *conţinutul,* de ordin biologic sau psiho-social, de *forma* de manifestare a acestuia, de formele de adaptare a individului şi a persoanei.

Prin temperament înţelegem modul de manifestare a trăsăturilor (mai ales înnăscute), a conţinutului biologic. De aceea, temperamentul îl considerăm ca *formă a individualităţii.* În mod analog, raporturile dintre *caracter* şi *personalitate* ne apar ca relaţii dintre *formă* şi *conţinut.*

Conţinutul *individualităţii* reprezintă o structură de trăiri ce apar în procesul echilibrării dintre organism şi mediul extern şi în actul de echilibrare internă a organismului, în efectuarea unităţii trebuinţelor între ele. În mod similar, conţinutul *personalităţii* îl constituie totalitatea calităţilor şi însuşirilor (orientarea, înclinaţiile, in-

teresele, trebuințele, aptitudinile, idealurile etc.) apărute, pe o bază biologică, în relațiile omului cu mediul *social* și în corelațiile interne ale trebuințelor, intereselor între ele.

Care sînt raporturile dintre temperament și caracter, dintre forma individualității și aceea a personalității? Ambele realități reflectă modalitățile de existență a conținutului, a comportării omului. *Temperamentul*, în însușirile sale generale de forță, mobilitate, echilibru, reprezintă însușiri dinamice, îndeosebi înnăscute, ale relațiilor de adaptare, externe și interne, iar *caracterul* este un mod specific de manifestare a trăsăturilor dobîndite, care își subordonează, în noile condiții de ordin social și moral, pe cele înnăscute. Cu alte cuvinte, *temperamentul* reprezintă un mod de manifestare a individului, a naturii biologice a persoanei (foame, sete, impuls sexual, agresiune, fugă, protecție etc.), iar *caracterul* este un mod de manifestare a personalității, a activității conștiente și voluntare a omului, în relațiile acestuia cu mediul social și cu sine, mod reglat de normele sociale ale comportării, în cadrul sistemelor social-istorice.

Astfel, se înțelege de ce pe terenul unuia și aceluiași tip de sistem nervos se formează moduri calitativ diferite de caracter.

O precizare necesară privește aspectul intelectual, adesea înlăturat din structura personalității și considerat de psihologii comportamentaliști ca fiind de natură *instrumentală*, în comparație cu natura *dinamică* a personalității. Care este locul ocupat de activitatea intelectuală în configurația personalității? Formîndu-se în procesul de interiorizare a acțiunilor, gîndirea omului posedă însușiri inerente și acțiunilor externe. Concepția despre lume, orientarea activității de cunoaștere, conținutul noțiunilor și al experienței fac parte din conținutul perso-

nalității. Activitatea de gîndire dezvăluie desigur și trăsături dinamice, temperamentale ale individului, ca și cele de caracter ale personalității, cum ar fi, de exemplu, sinceritatea convingerilor, probitatea și consecvența în munca intelectuală etc. Activitatea intelectuală presupune o restructurare, cu ajutorul unei reglări superioare, conștiente, a însușirilor înnăscute, „spontane". Conținutul activității intelectuale este indisolubil legat de modul de manifestare a personalității, de trăsăturile temperamentale și caracterologice ale omului.

c) *General și particular.* Unitatea dialectică a contrariilor nu este prezentă numai în relațiile dintre conținut și formă ; ea se află și în relațiile dintre general și particular. Conținutul biologic, în manifestările sale dinamice, afective și temperamentale, reprezintă generalul, iar conștiința omului, cu interesele ei specifice, trebuințele și scopurile ei, cu formele ei caracteristice și intelectuale, reprezintă particularul. Unitatea generalului și a particularului ar putea fi reprezentată în mod figurat ca unitate dintre canava și model.

Materialismul dialectic a determinat formele fundamentale, calitativ deosebite, ale mișcării și a demonstrat imposibilitatea explicării integrale a fenomenelor particulare prin legi cu caracter general. Filozofii au atras atenția asupra greșelilor ce se pot săvîrși în explicarea fenomenelor, prin substituirea legilor specifice prin cele generale.

Una din principalele sarcini ale psihologiei este determinarea legilor specifice și una din normele ei conducătoare este de a explica fenomenele psihice prin legi specifice corespunzătoare.

Mecanismele înnăscute sînt condiții interne care fac numai *posibilă* apariția anumitor însușiri particulare,

fără a hotărî structura și conținutul lor. În legătură cu problema relațiilor între factorul ereditar și cel dobîndit, Jean Piaget exprimă părerea, greu de infirmat, că maturizarea sistemului nervos „deschide numai o serie de posibilități" ; acestea însă nu se actualizează fără experiența materială sau interacțiunea socială [1].

„Dacă m-am născut — spune Alain — cu pumni formidabili, există șansa să ucid un om cînd un altul l-ar lovi ; totuși, acest pumn puternic poate tot atît de bine respinge inamicul și proteja pe cel slab" [2].

Aplicația acestor adevăruri în psihologia personalității clarifică atît legăturile dintre însușirile înnăscute, temperamentale, și cele dobîndite, caracterologice, cît și interdependența conținutului cu forma.

d) *Inferior și superior*. Dacă privim psihismul uman în secțiunea lui verticală, individualitatea ne apare ca strat inferior, biologic, al relațiilor dintre individ și mediu, reglate, la om, de etajele nervoase subcorticale, iar conținutul conștient al personalității ca instanță nouă de reglare a relațiilor dintre om și societate, eu și sine, efectuată de cortex. Acesta își subordonează, transformîndu-l, conținutul experienței acumulate de lumea animală în cursul nenumăratelor generații.

În cadrul legilor biologice, generale și inferioare, se structurează legile psihologice, relativ mai particulare, mai specifice și superioare, de organizare a experienței personale și conștiente a omului, legată de poziția socială a acestuia.

În felul acesta apare posibilă precizarea relațiilor între interesele (trebuințele) inferioare, individuale și nor-

[1] Jean Piaget, *Six études de psychologie*, 1964, p. 136.
[2] Alain, *Propos de littérature*, Ed. Gauthier, 1934, p. 138.

mele superioare, sociale între instanța inferioară, emoțională și cea superioară, rațională, spirituală, între impulsurile inferioare, egoiste și reglarea comportării în sensul motivației superioare, etice. Se precizează, cu alte cuvinte, corelațiile dintre trăsăturile dinamice, temperamentale, ca manifestări ale substratului biologic și particularitățile caracterologice, care reflectă unitatea și stilul personalității.

Conținutul conștient al personalității se dezvoltă pe baza contradicțiilor dintre datele ancestrale și achizițiile recente, dintre principiul biologic al individualității și exigențele sociale, de ordin superior, între „sine“, strat inconștient al personalității — ar spune S. Freud — și „Super-ego“, instanță socială și normativă a psihicului. Astfel se asigură subordonarea inferiorului față de un sistem nou și superior de reglare a conduitei. În acest nou sistem care se naște, elementele vechi sînt înlăturate sau se transformă, dobîndind un înțeles nou, calități noi.

Este necesar de subliniat că raporturile între straturile inferioare și cele superioare ale personalității nu trebuie înțelese în sensul că nivelurile, instanțele inferioare și-ar continua existența în același mod ca și înainte, sau ar fi numai inhibate de formațiile superioare, înviind, în caz de dezinhibare, după „legea lui Jackson“, revenind la vechea lor activitate. Cu toată claritatea ei, asemenea interpretare mecanicistă nu este confirmată de fapte. Activitatea conștientă a personalității este determinată, pe de o parte, de posibilitățile biologice, înnăscute și, pe de altă parte, ea își exercită influența asupra sectoarelor inferioare ; această influență duce la transformarea funcțională și structurală a instanțelor inferioare ale personalității. Astfel se explică modificările apărute, sub influența experienței sociale și personale, în domeniul trăsăturilor dinamice, temperamentale ale

individului, ca şi în substratul organic al fiinţei umane.

Sînt de acord cu psihologii ca Maurice Pradines, care consideră personalitatea ca unitate, în care automatismele sînt create de activitatea conştientă, intelectuală, fiind în acelaşi timp utilizate de aceasta. Am putea afirma că organele noastre corporale reprezintă materializarea automatismelor formate de-a lungul mileniilor, automatisme devenite unelte, instrumente, în serviciul funcţiilor superioare.

Din cele spuse devine clar dece mulţi dintre psihologi caracterizează temperamentul ca aspect emoţional al personalităţii.

Afectivitatea, după părerea mea, se integrează în temperament şi caracter prin modalitatea manifestărilor ei, iar prin conţinut ea face parte din individualitate, în dezvoltarea acesteia spre stadiile superioare ale personalităţii.

ATRIBUTELE EULUI

În aprofundarea noţiunii de eu, gîndirea umană a folosit la început schemele şi modelele ce-i serviseră la cunoaşterea lumii materiale, fizice ; a schimbat numai, prin contrast, proprietăţile realităţii noi. Substanţei materiale i se opune acum una spirituală ; obiectul fizic şi imperfect se constituie de aci înainte după modelul ideii raţionale şi perfecte, ; corpul uman, material, spaţial şi muritor, devine partener trecător al unui suflet imaterial, nespaţial şi nemuritor.

Treptat, ţesătura mitică se destramă. Omul de ştiinţă cutează să descrie, să definească, să explice realitatea psihică, denumită eu, persoană, personalitate ; se caută esenţa eului ; se conturează definiţia personalităţii. Am

păşit oare pe o treaptă superioară de înţelegere şi explicaţie ? Nu cumva zeităţile detronate s-au strecurat în sanctuarul ştiinţific, schimbîndu-şi numai numele ?

Vom găsi cel puţin reminiscenţe.

Se crede că însuşirea de *unitate* este unul din atributele esenţiale ale eului. Spre deosebire de lumea macrofizică, unde obiectul nu-şi pierde proprietăţile prin diviziune, personalitatea îşi păstrează specificul, autenticitatea, numai prin unitatea şi indivizibilitatea fiinţei sale. Eul este individual, adică distinct de orice altă fiinţă şi indivizibil, ceea ce arată însăşi etimologia cuvîntului. Unitatea eului se manifestă pe plan spaţial, orizontal şi vertical, ca indivizibilitate ; ea se afirmă, pe plan temporal, ca identitate cu sine, cu eul de ieri şi cu acel de mîine ; datorită memoriei, ne recunoaştem în copilul sau adolescentul care ne-au precedat, iar prin forţa imaginaţiei anticipăm, identificîndu-ne cu modelul ce ne va urma. Însuşirile de unitate, individualitate, stabilitate şi totalitate sînt considerate ca definitorii pentru conceptul de personalitate. Ele implică pentru persoană şi trăsătura concretului.

Atributele sînt clare şi par să fie suficiente spre a ne permite o definiţie a eului.

Întrebarea se pune dacă ele rezistă la proba realităţii.

Unii oameni de ştiinţă contestă valabilitatea definiţiilor în domeniul ştiinţelor sociale. „Definiţiile sînt esenţiale în logică, în matematică, şi ştiinţele fizice — spune Lucien Goldman — dar imposibile în ştiinţele umane. Cuprul se poate defini, parizianul nu.“ [1]

Iată de ce ne întrebăm în ce măsură eul, personalitatea noastră, este unitară şi identică cu sine. Ar părea că fiinţa noastră fizică, corpul nostru, îşi păstrează uni-

[1] *Kierkegaard vivant,* N.R.F., Gallimard, 1966. p. 275.

tatea şi identitatea, adică este unul şi acelaşi. Acest aspect este în realitate foarte relativ. Ne dăm seama că ne schimbăm atît de mult în cursul anilor, încît aproape nu ne recunoaştem la distanţe temporale mai mari.

Cercetările moderne dovedesc că individualitatea fizică se manifestă în cele mai neînsemnate şi periferice părţi ale corpului.

Se ştie că reacţiile organismului, chiar la aceleaşi substanţe chimice, sînt individuale şi variate. În medicină, a devenit banală ideea că nu există boli, ci bolnavi. Există nu numai grupe sanguine, dar şi grupe umane după natura părului. Se citează un savant „doctor al părului", care face tipologia personalităţii corporale după diametrul şi rezistenţa la rupere a părului.

Încă de la Aristotel ni s-a impus, în ceea ce priveşte existenţa corporală, o concepţie, după modelul tehnic mecanicist : toate organele noastre ar fi nişte piese ale unei maşini, care se asamblează într-un întreg. Trebuie, însă, să facem o deosebire între total şi un tot. Totalul este suma unor piese ; el nu implică unitate. Numai totul, întregul, are însuşirea de unitate.

Astăzi, ni se impune un alt model al unităţii corporale, un model social, politic, economic, în sensul că nu celulele şi organele există pentru a asigura unitatea întregului, ci întregul şi unitatea există pentru a asigura viaţa şi existenţa fiecărei părţi sau a fiecărei celule, aşa după cum societatea se organizează spre a asigura conservarea şi buna stare a individului.

Unitatea biologică s-a dovedit a fi destul de relativă. Progresele fiziologiei dovedesc că diversele organe pot trăi separat de corp, că celulele se pot conserva *in vitro*. Şi nu numai atît : transplantările de azi, ca să ne referim la unele aspecte mai spectaculoase ale chirurgiei

— ne arată că există organe care își continuă viața în afară de corp și se pot integra într-un alt corp ; sînt primite, acceptate într-un alt context organic, într-o altă unitate.

Și dacă ne-am întreba — cum se întreabă astăzi atîția biologi — ce înseamnă a înceta să exiști ? Ce înseamnă a muri ? *Cînd* moare omul ?

Se semnalează o stare de criză sau de *frontieră*, în colaps, în comă, fază din care omul își poate reveni la starea inițială. Există și o altă fază, așa-zisă de moarte clinică, și ea relativă și funcțională. Abia după aceasta urmează faza fiziologică și definitivă, moartea (exitus).

Moartea *psihologică* se poate caracteriza ca pierdere definitivă, ireversibilă, a conștiinței, pierdere constatată prin traseul plat al electroencefalogramei. Moartea biologică este încetarea definitivă a funcțiilor vegetative.

Se poate afirma, dialectic, că viața este și moarte. Noi trăim, ne dezvoltăm și murim, dar moartea, ca atare, nu este nici întreagă, nici totală, ci parțială și relativă. Se pune atunci întrebarea : cînd începem să murim ? În momentul cînd am pierdut conștiința ? De cînd au încetat bătăile inimii ? Dar după cîteva minute, ea își poate reveni și ne ducem viața mai departe. Se știe astăzi că organele omului nu mor odată, la fel de repede ; se începe, pare, cu scoarța cerebrală, se continuă cu glandele, vine apoi rîndul rinichilor, ficatului, cordului etc. Omul, considerat odată mort, i se scoate inima și aceasta continuă să funcționeze mai departe ca o unitate într-un întreg. Unitatea corpului este relativă și această relativitate pune astăzi multe probleme de ordin medical deontologic, social, juridic și psihologic.

Dar dacă unitate absolută nu există pe planul individualității biologice, ea este și mai puțin absolută pe

planul *psiho-social.* Ceea ce sîntem depăşeşte limitele existenţei noastre corporale, materiale. Horaţiu a spus cîndva: *Ne omnis moriar*; noi nu murim niciodată în întregime. După dispariţia noastră fizică, mai rămîne ceva; tindem să asigurăm această nemurire *socială.* Vrem să ne asigurăm o urmă în amintirea celorlalţi; considerăm ca un dezastru ideea că dispariţia noastră fizică este o prăbuşire în neant; dispariţia noastră este uitarea de către ceilalţi, pierderea imaginii noastre din conştiinţa altora.

Astfel, dimensiunile personalităţii nu se reduc la dimensiunile noastre corporale; eul cuprinde familia, naţia, umanitatea şi ajunge astăzi aproape la dimensiuni cosmice. Ne interesează viaţa nu numai terestră, ci şi a fiinţelor presupuse de pe alte planete. Anticipăm un fel de existenţă pe plan cosmic.

Cu cît orizontul nostru cultural, intelectual se lărgeşte, cu atît şi personalitatea noastră se schimbă, lărgindu-şi dimensiunile. Există oare unitate şi identitate în conştiinţa de sine?

Din punct de vedere filozofic, identitate desăvîrşită înseamnă imobilitate, oprire în loc. Totul se transformă, mai ales cînd este vorba de fiinţe umane. Ar fi o nenorocire să rămînem neschimbaţi toată viaţa. Educaţia ne cere un efort de transformare, de modelare continuă a personalităţii. Şi noi voim totuşi să rămînem aceeaşi; vrem să ne recunoaştem în ceea ce am fost şi în ceea ce vom fi.

Atîta timp cît în societate există contradicţii, conflictele vor exista şi în conştiinţa noastră. Să ne gîndim numai la conflictele armate între naţiuni şi la modul cum se împacă aceste calamităţi cu idealul moral şi umanitar de pace şi înţelegere între oameni.

Cunoaştem cu toţii mărturisirea făcută de Faust lui Wagner, ucenicul său :

„Tu-ţi ştii doar unul din îndemnuri,
De n-ai cunoaşte niciodat' pe celălalt !
Ah ! două suflete-s în mine ! Cum se zbat
În piept, să nu mai locuiască împreună !
Unul de lume strîns mă ţine, încleştat
Cu voluptate, celălalt puternic
Către cereşti limanuri mă îndrumă."

Versurile lui Goethe sînt admirabil traduse în limbajul plastic al lui Auguste Rodin prin sculptura Centaurului ; patrupedul, în efortul său de a se crampona de pămînt, cu copitele adînc înfipte în matricea telurică, îşi îndreaptă privirea umană spre cer, agăţîndu-se cu mîinile de o stîncă situată deasupra capului. Viziunea dualităţii şi a opoziţiei dinamice dintre teluric şi ceresc, inerentă firii umane.

În adevăr, dacă ne gîndim numai la actul fundamental de conştiinţă umană, la operaţia reflexivă, constatăm dualitatea psihică funciară a conştiinţei, în polaritatea ei de *conştiinţă de sine* ; act care presupune existenţa unei instanţe îndreptate spre ceva *străin* de ea, altceva decît ea. Persoana nu mai este o unitate, o singură realitate. Cunoaşterea de sine nu mai este un soliloc, ci un dialog, dialog care nu se desfăşoară totdeauna în mod necesar prietenos, într-o atmosferă de înţelegere şi armonie perfectă. Acest dialog dezvăluie uneori conflicte dureroase, respingere şi opoziţie reciprocă a interlocutorilor.

În romanul *Foma Gordeev*, M. Gorki ne descrie drama unei fiinţe umane în existenţa căreia alternează trei personalităţi diferite pînă la contrast : un negustor energic şi priceput în arta de a-şi spori averea, un amator

de petreceri, risipitor al averii şi energiei acumulate şi, în fine, un pocăit, ascet, împovărat, aproape strivit de sentimentul culpabilităţii.

În cazurile extreme, unitatea eului se destramă aproape cu desăvîrşire. Un psihiatru citează cazul unei femei care susţine că în stomacul ei are loc un sobor de episcopi, un congres întreg de ecleziaşti ; nu este vorba aici numai de două suflete, ci de un grup întreg, care se zbătea în bietul stomac al femeii.

Se citează o persoană care, fiind însoţită de cineva, opreşte pe însoţitor şi-i spune : „Vreau să mă întorc, ca să mă iau pe mine, pentru că am fost uitat cu cîţiva paşi în urmă."

Cunoaştem lucrarea profesorului genevez Th. Flournoy : *Din Indii la planeta Marte.* Este vorba de o modistă din Geneva, Hélène Smith care, în anumite momente de delir, susţinea că a descins din planeta Marte şi vorbea limba locuitorilor din Marte. După cîteva luni devenea prinţesă indiană şi vorbea limba sanscrită. Se reîntorcea după un timp la vechea ei personalitate de modistă. Desigur, nici marţiana ei nu era limba locuitorilor din Marte, nici sanscrita ei nu era sanscrita adevărată, ci o invenţie, în care se putea recunoaşte structura fundamentală a limbii franceze. Cazuri de acestea sînt numeroase ; toate arată fragilitatea unităţii noastre psihologice.

În concluzie, unitatea personalităţii nu ne este dată ; ea este dobîndită cu multă trudă ; ea este mai mult un ideal decît o realitate. În orice caz, însuşirile enumerate, ca inerente şi definitorii ale personalităţii, trebuie privite în lumina *relativităţii.* Eul nostru este *mai mult sau mai puţin* unitar, identic, individual şi stabil ; calităţile

acestea se mențin *în funcție de o serie de factori.* Este cazul să adoptăm sinteza dialectică, cunoscută în estetică, a *unității în varietate.*

NATURA SOCIALĂ A EULUI

Examenul sumar al naturii personalității ne-a dus spre concluzia că nu putem accepta poziția dualistă corp-suflet, somatic-psihic. Ființa noastră corporală, somatică, biologică este o formă elementară a psihologicului, o instanță inferioară, automatizată a personalității. Noi sîntem ceea ce sîntem cu toată realitatea noastră corporală. Această realitate, totuși, devine obiect al conștiinței noastre ; ea se răsfrînge în conștiință și, devenind *obiect* al acesteia, trece de la „eu" la „mine". Față de corpul meu iau *atitudine* și astfel reacțiile mele corporale se complică și se modifică prin atitudinea pe care o iau față de ființa mea fizică. Ceea ce contează, poate mai mult, nu este atît conținutul senzorial și cinestezic, traducerea în conștiință a sensibilității mele organice, ci *ceea ce credem noi* despre acest mesaj somatic, semnificația pe care o dobîndește acest mesaj în contextul universului nostru psihic.

Am cunoscut un bărbat, căruia, în urma unei fracturi a coloanei vertebrale, i-au fost paralizate membrele inferioare. În urma operației, membrele, la început inerte și insensibile, au devenit izvor de dureri crescînde. Chirurgul consultat îi spune că aceste dureri sînt un simptom salutar, un prognostic optimist — confirmat ulterior — în ceea ce privește posibilitatea revenirii la normal. Noul diagnostic i-a transformat în așa măsură semnificația durerii, încît durerea i-a devenit sursă de bucurie. Iată că modul biologic, primar, de reacție negativă, a fost transfigurat de instanța psihică superioară într-o re-

acţie pozitivă. Care este natura acestei noi instanţe, numită „eu“ sau „conştiinţă de sine“ ?

Unii psihologi consideră că personalitatea noastră este de natură exclusiv socială. Alături de termenul „personalitate“ apare unul de „personaj“. Este cert că conştiinţa de sine nu a putut apare decît în societate, decît ca un corelat al conştiinţei de „altul“. Ceea ce credem despre noi se formează în contact cu ceea ce cred alţii despre noi. Unii scriitori merg pînă la a afirma că „personalitatea noastră socială este o creaţie a gîndirii altora“ (M. Proust), iar „personajul este omul, aşa cum şi-l imaginează alţii că am fi“ (A. Maurois). Dar această constatare complică aflarea adevărului. Sîntem puşi în faţa a trei ipostaze, a trei imagini : imaginea noastră despre noi, imaginea altora despre persoana noastră şi o realitate „autentică“, adevărată, care nu este identică cu primele două, şi despre care un romancier spune că „nimeni nu ştie cum arată, decît, doar, poate numai Dumnezeu !“

Ceea ce trebuie să reţinem este ideea că „eul“ social, personajul, conştiinţa de sine nu constituie întreaga noastră personalitate. Aceasta reprezintă un mod particular de adaptare şi integrare a individului la grupul social din care face parte. Aprofundarea procesului de adaptare a determinat apariţia de noţiuni noi, ca „statut“ şi „rol“.

Am văzut că termenul însuşi de persoană ne sugerează înţelesul de rol. Fiecare avem conştiinţa unui rol, a unei poziţii pe care o ocupăm în societate. De aceea şi înţelesul de eu este indisolubil legat de poziţia pe care o ocupăm într-un cadru social. Adaptarea noastră pe plan social este şi ea un proces de schimb, o interacţiune între ceea ce ni se cere şi ceea ce oferim, între exigenţe sociale şi posibilităţile noastre personale. George H. Mead

este citat printre primii psihologi care atribuie societății, rolului impus individului de societate, de grupul social, conștiința de sine.[1] Nu putem neglija contribuția în acest sens a psihologului francez Pierre Janet, care face o analiză strălucită a personalității sociale.[2]

Majoritatea psihosociologilor acceptă definiția statutului ca ceea ce avem dreptul să așteptăm din partea celorlalți, iar prin rol se înțelege ceea ce alții așteaptă de la noi. Nouă ni se pare mai simplă definirea statutului prin totalitatea de norme și exigențe inerente anumitei poziții sociale dintr-o structură socială, iar înțelegerea rolului ca mod de a concepe și de a corespunde exigențelor din statut. Se vede, însă, că între modul de a concepe modelul social și capacitatea de a-l realiza nu este o identitate. Putem spune deci, cu Henri H. Stahl, că „fiecare membru al unui grup ocupă o anume *poziție* în structura ierarhică a grupului, căreia îi corespunde un *status*, dotat cu anume *prestigiu*, ceea ce îl obligă să îndeplinească o anume *funcțiune*, deci să joace un anumit *rol*, potrivit unui *model*".[3]

Sînt atîtea statute cîte poziții sociale sînt. Or, poziția socială este determinată de factori diferiți : vîrstă, sex, clasă socială, proprietate și venit, profesiune, origine etnică, putere etc. Personalitatea noastră nu este determinată, de exemplu, atît de influența fiziologică a sexului căruia îi aparținem, cît de statutul acestui sex într-o

[1] George H. Mead, *Mind, Self and Society*, The Univ. of Chicago Press, 1934.

[2] Pierre Janet, *L'évolution psychologique de la personnalité*, Ed. Chahine, 1929, p. 177—457.

[3] Henri H. Stahl, *Status-uri, roluri, personaje și personalități sociale*, în Sociologie generală, Miron Constantinescu coordonator. Ed. științifică, București 1968, p. 124.

este citat printre primii psihologi care atribuie societății, rolului impus individului de societate, de grupul social, conștiința de sine.[1] Nu putem neglija contribuția în acest sens a psihologului francez Pierre Janet, care face o analiză strălucită a personalității sociale.[2]

Majoritatea psihosociologilor acceptă definiția statutului ca ceea ce avem dreptul să așteptăm din partea celorlalți, iar prin rol se înțelege ceea ce alții așteaptă de la noi. Nouă ni se pare mai simplă definirea statutului prin totalitatea de norme și exigențe inerente anumitei poziții sociale dintr-o structură socială, iar înțelegerea rolului ca mod de a concepe și de a corespunde exigențelor din statut. Se vede, însă, că între modul de a concepe modelul social și capacitatea de a-l realiza nu este o identitate. Putem spune deci, cu Henri H. Stahl, că „fiecare membru al unui grup ocupă o anume *poziție* în structura ierarhică a grupului, căreia îi corespunde un *status*, dotat cu anume *prestigiu*, ceea ce îl obligă să îndeplinească o anume *funcțiune*, deci să joace un anumit *rol*, potrivit unui *model*“.[3]

Sînt atîtea statute cîte poziții sociale sînt. Or, poziția socială este determinată de factori diferiți : vîrstă, sex, clasă socială, proprietate și venit, profesiune, origine etnică, putere etc. Personalitatea noastră nu este determinată, de exemplu, atît de influența fiziologică a sexului căruia îi aparținem, cît de statutul acestui sex într-o

[1] George H. Mead, *Mind, Self and Society*, The Univ. of Chicago Press, 1934.

[2] Pierre Janet, *L'évolution psychologique de la personnalité*, Ed. Chahine, 1929, p. 177—457.

[3] Henri H. Stahl, *Status-uri, roluri, personaje și personalități sociale*, în Sociologie generală, Miron Constantinescu coordonator. Ed. științifică, București 1968, p. 124.

societate dată. Cine s-a născut femeie în trecut, cînd aceasta ocupa o poziţie inferioară bărbatului, nu s-a putut opune pătrunderii în conştiinţă a sentimentului de inferioritate, sentiment care explica în mare măsură conduita şi structura personalităţii. Aşa cum există un statut al sexului şi al vîrstei, există şi statut profesional. Sînt profesiuni care, într-o anumită perioadă, se bucură de un prestigiu deosebit. Aşa se explică afluxul tineretului spre anumite facultăţi la un moment dat. Aşa înţelegem dispreţul intelectualului de altă dată faţă de muncitorul manual şi prestigiul, astăzi crescînd, a numeroaselor profesiuni prin intelectualizarea progresivă a activităţii profesionale, datorită progreselor tehnice, automatizării şi calificării tot mai înalte a muncitorului.

Transformările sociale sînt transformări de sensuri şi semnificaţii. În funcţie de statut, de totalitatea de norme şi obligaţii, impuse de condiţia şi poziţia socială, fiecare persoană trebuie să devină conştientă de aceste obligaţii, de ceea ce i se cere, spre a fi la înălţimea acestor exigenţe. Unii sîntem la nivelul rolului nostru, alţii corespundem mai puţin chemării statutului nostru social.

În afară de statuturi şi de roluri cu caracter relativ permanent, fiecare are şi roluri trecătoare ; în tren sîntem pasageri, într-un cabinet de consultaţii medicale sîntem pacienţi, pe stradă pietoni, în familie fraţi, soţi sau părinţi, la locul de muncă directori, ingineri, mecanici etc. Întrebarea se pune : „Care este eul nostru adevărat ?“ Se întîmplă ca între unele roluri să se ivească incompatibilitate, nepotriviri şi conflicte.

Contradicţiile sociale se reflectă în conştiinţa individuală. Idealul este rezolvarea lor pe un plan superior ; lupta de armonizare a poziţiilor şi rolurilor individuale în cadrul unităţii sociale, a idealurilor umanităţii. Fie-

care sîntem *personaj* în măsura în care ocupăm o anumită poziţie într-un sistem social şi sîntem *personalitate* în măsura în care ne-am integrat într-un sistem de valori sociale şi contribuim la propăşirea grupului social, a societăţii din care facem parte.

Am prezentat exemple de relativitate şi fragilitate a unităţii noastre. Trebuie să recunoaştem măsura în care stabilitatea şi echilibrul social se răsfrîng asupra stabilităţii şi unităţii personalităţii. Dacă statutul social şi rolul s-ar schimba de la o zi la alta, am cădea într-un haos psihologic. Ceea ce ne face să ne regăsim şi să ne recunoaştem este în mare măsură aceeaşi atmosferă socială pe care o respirăm, identitatea locului nostru de muncă, stabilitatea familiei, a aspiraţiilor noastre naţionale etc. Unicitatea întregului este asigurată prin legăturile dintre trecut, prezent şi viitor al societăţii în care ne simţim integraţi. Echilibrul nostru individual reflectă echilibrul grupului social din care facem parte.

Dar acesta este numai *un* aspect, acel al identităţii şi stabilităţii. *Noi nu sîntem, ci devenim.* Totul este să ne surprindem, să ne regăsim în ceea ce este esenţial în fiinţa noastră, în ceea ce constituie traiectoria dominantă în transformarea personalităţii noastre.

Noi nu sîntem numai ceea ce sîntem, ci şi ceea ce am fost şi ceea ce vom fi. Cineva ne inspiră respect prin trecutul său prestigios, altul ne inspiră simpatie prin aspiraţiile sale înalte şi năzuinţele pe care le are. Trecutul, prezentul şi viitorul se îmbină astfel într-o unitate indisolubilă. Prezentul conţine o experienţă a trecutului şi un imbold spre viitor ; sîntem o lume în plină expansiune temporală, aşa după cum lumile siderale se află într-o necontenită dilatare spaţială.

DOMINANTA ŞI STILUL PERSONALITĂŢII

Unitatea personalităţii noastre nu este desăvîrşită şi nici nu poate fi. Identitatea absolută este imobilitate desăvîrşită şi tot atît de imposibilă şi ireală. Care este eul *autentic* în multiplicitatea şi interferenţa tendinţelor, intereselor şi rolurilor, adesea contradictorii, ale personalităţii ?

Dificultăţile în caracterizarea personalităţii constau mai ales în determinarea a ceea ce este *individual, unic,* în fondul general şi comun oamenilor. De aceea, primul pas făcut în această direcţie a iniţiat faza descriptivă şi clasificatorie a psihologiei personalităţii. Materialul adunat pînă acum în această privinţă este enorm şi nu ne poate folosi mult spre a ne ajuta să găsim tipul temperamental sau clasa caracterologică din care facem parte. Sînt prea cunoscute cele patru tipuri temperamentale, clasice (sanguin, coleric, flegmatic şi melancolic) spre a ne opri asupra lor. Este utilă explorarea modernă, făcută de I. P. Pavlov şi şcoala sa, a acestor tipuri, prin adoptarea tehnicii şi limbajului fiziologic ; numai că reducerea modurilor dinamice de manifestare a personalităţii la excitaţie şi inhibiţie a celulei nervoase sau a centrilor nervoşi şi la raporturile de intensitate, mobilitate şi echilibru între aceste două procese fundamentale nu rezolvă pe deplin problema temperamentului. Încercarea lui Mac Dougall de a clasifica indivizii prin reducerea conduitei umane la cele cîteva moduri biologice instinctive fundamentale reprezintă şi ea o simplificare a vieţii psihice. Dar chiar investigaţiile pur psihologice, de genul lui Le Senne, tipurile obţinute prin combinarea aspectelor de emotivitate, activitate şi rezonanţă („retentissement"), primară sau secundară, ne oferă un tablou

destul de schematic şi sărac al celor 8 tipuri caracterologice. Unii psihologi s-au angajat pe linia intereselor, dar şi aici nu s-a putut indica mai mult decît că interesele, deşi aproape identice la toţi oamenii din aceeaşi rază culturală, diferă unele de altele după nivel, întindere, intensitate şi stabilitate. Psihologia experimentală modernă, încă de la începutul secolului, înarmată fiind cu metoda statistică şi metoda testelor, a făcut un pas important în domeniul diagnosticului personalităţii, determinînd pînă azi un număr de „factori", care depăşeşte mulţimea literelor alfabetului, iniţiale cu care cercetătorii obişnuiesc să designeze un nou factor descoperit.

Ne limităm aici la trei observaţii. Întîi, revenind la critica privind explicaţia prin entităţi, esenţe sau substanţe, subliniem că „factorul" care explică un anumit mod de conduită preferenţială a persoanei nu este şi nu trebuie interpretat ca o „facultate" de altă dată. Ei nu au o existenţă „reală", ci sînt abstracţii generalizate ale unor *moduri constante* de conduită faţă de anumite situaţii. De altfel, în această privinţă am expus mai de mult părerea, cînd am relevat „caracterul substanţialist, static şi atomist" al acestor interpretări.[1]

A doua observaţie ne face să revenim la distincţia făcută anterior cu privire la *conţinutul* şi *forma* personalităţii. Avem convingerea că deosebirea făcută aduce lumină în acest domeniu de clasificări. Unele clasificări se bazează pe criteriul *modului* de reacţie a individului, altele pe *conţinut* sau motivaţia dominantă a persoanei. Astfel, tipurile temperamentale fac parte din prima categorie, clasificarea unui Mc Dougall — din a doua. Unii factori, ca perseverenţa, fluenţa sau versatilitatea verbală,

[1] V. Pavelcu, *Problema măsurării în psihologie*. Ţerek, Iaşi, 1943.

viteza, flexibilitatea sau rigiditatea, extraversiunea sau introversiunea şi multe altele, se referă la *formele* individualităţii sau ale personalităţii (temperament şi caracter), în timp ce determinarea unei aptitudini (matematice, tehnice, verbale sau muzicale şi altele) indică anumite contururi de *conţinut* al personalităţii. Această deosebire ne face să afirmăm că, chiar dacă interesele şi trăsăturile sînt *aceleaşi* la toţi oamenii, *modul* lor de manifestare, izvorît din felul îmbinării şi structurării lor interne, diferă de la o persoană la alta. Poate că tocmai acest aspect ne obligă să vorbim despre *stilul* personalităţii şi să ne amintim de Buffon, care a spus „Le style c'est l'homme même". Deci, în căutarea de noi înşine, să ne surprindem nu numai în *ceea ce* facem şi gîndim, ci şi în *modul* de a ne exprima gîndurile şi a ne manifesta acţiunile. Să ne ferim totuşi ca, fiind atenţi asupra manierei de a ne comporta, să nu cădem în *manierism* şi *formalism*.

A treia observaţie vizează *conţinutul* personalităţii. Interesele, mobilurile şi motivele conduitei, atitudinile şi aptitudinile, împreună cu concepţia noastră despre lume şi părerile despre propria noastră persoană, constituie conţinutul eului, al conştiinţei de sine. În genere, ori de cîte ori ne angajăm pe acest teren, nu-l putem explora izolînd conţinutul de forma manifestării acestuia. De aceea, deosebirile se caută mai ales în variaţii de intensitate şi în modul de structurare a conţinuturilor, intereselor sau a motivelor persoanei. Ne interesează nu atît natura orientării personalităţii şi a intereselor acesteia, cît poziţia, locul ocupat de interesul respectiv în *ierarhia dinamică* a individului. Stilul de viaţă al unei familii, ca şi al unui individ, nu-l putem descifra, de exemplu, atît din suma bugetară a cheltuelilor acelei familii sau persoane, cît din valoarea *relativă* a fiecărui capitol de

cheltuieli efectuate. Traiectoria psihologică a vieţii cuiva nu o reprezintă numai continuitatea sau consecvenţa realizărilor acelei persoane, ci mai ales sacrificiile făcute şi renunţările la care a fost ea obligată pentru a îndeplini ceea ce a socotit ca fiind mai important. De aceea, se spune că viaţa noastră spirituală se desfăşoară de-a lungul unui şir de morminte în care zac atîtea dorinţe neîmplinite. Pentru a realiza ceva trebuie să ai puterea de a sacrifica numeroase tentaţii, să ai curajul de „a-ţi călca pe inimă" ; îndeplinirea unui plan cere renunţarea la atîtea proiecte îmbietoare.

„Vindecat de setea cunoştinţei", Faust face un pact cu Mefistofel, spunîndu-i :

„De poţi să m-amăgeşti cu linguşire
De mine însumi mulţumit să fiu,
De poţi cu vreo plăcere să mă-nşeli,
Să fie ziua ceea — ziua mea din urmă."

Faust este gata să renunţe la viaţă pentru clipa căreia să-i poată zice :

„Rămîi, că eşti atîta de frumoasă !"

Iar ruga Luceafărului cuprinde jertfirea unei existenţe fericite şi eterne pentru o fericire efemeră şi totuşi pentru el superioară :

„Reia-mi al nemuririi nimb
Şi focul din privire,
Şi pentru toate dă-mi în schimb
O oră de iubire..."

(M. EMINESCU)

Sacrificiul poate aduce tristeţe şi resemnare. Paradoxul, însă, apare în renunţări şi jertfe *creatoare*, acelea care, în loc să năruie o existenţă, susţin şi alimentează năzuin-

țele și puterile omului, așa după cum din sacrificiul celei mai iubite ființe izvorăște nemuritoarea operă a meșterului Manole.

Formarea personalității este o opțiune perpetuă ; deciziile mari se nasc din jertfe și se oțelesc în lupte interioare. În frămîntări lăuntrice se profilează *dominanta* eului.

Este interesant de menționat faptul că și în domeniul fiziologic a pătruns necesitatea unei ierarhizări, chiar dacă dimensiunea rămîne cantitativă, intensivă. Fiziologii nu pot face abstracție de însușirea fundamentală a individului, aceea *de a reacționa individual*, adică în mod diferit la același stimul ; stimulul, în loc să inhibeze o reacție, o intensifică sau invers ; în loc să provoace un răspuns de apărare dă naștere la unul alimentar („legea comutării nervoase") etc. Fiziologul sovietic A. A. Uhtomski a explorat fenomenul dominantei în activitatea nervoasă. „Principiul dominantei", elaborat de el, are implicații importante de ordin psihologic. Am spune mai mult : aici, ca și în multe alte sectoare ale fiziologiei creierului, avem exemple de transpuneri ale schemelor și sensurilor *psihologice* în domeniul *fiziologiei*.[1] Dominanta, în interpretarea lui Uhtomski, este „un focar de excitație care atrage spre el undele de excitație din cele mai diferite izvoare, inhibînd totodată reacțiile adecvate acestor excitații laterale".[2] Trăsăturile dominantei sînt următoarele : 1) *excitabilitatea* crescută, o anumită sensibilizare (pragul mai scăzut de excitabilitate) față de anumiți stimuli sau anume situații, excitabilitate difuză în

[1] Vezi V. Pavelcu, Psihologie și fiziologie, Rev. de psih. 3, 1956, p. 181—189.

[2] V. Pavelcu, Principiul dominantei, în Psihologie pedagogică. Studii. Ed. didactică și pedagogică, Buc. 1962, p. 28.

prima fază şi mai selectivă mai tîrziu, 2) *stabilitatea* excitaţiei, 3) *sumarea* excitaţiei şi 4) *inerţia*.

Înţelegerea dominantei ca trăsătură a personalităţii sau ca profil *psihologic* implică parametri diferiţi faţă de interpretarea *fiziologică*. Mai întîi, cînd ne referim la dominanta psihologică, înţelegem sfera de interese şi de năzuinţe ale personalităţii legate de ambianţă, de situaţiile respective, ceea ce defineşte *conţinutul* personalităţii, al conştiinţei şi scapă investigaţiei fiziologice. Scindarea psihicului în conştiinţa de subiect şi de obiect se efectuează prin semnificaţii şi conţinuturi diferenţiate. *Conţinuturile* conştiinţei, ierarhia relativă a acestora, configuraţia, ordinea şi structurarea lor se fac cunoscute prin *dominanta* personalităţii, în timp ce *modul* de manifestare a acestor impulsuri, tendinţe, dorinţe şi scopuri se manifestă în *forma* personalităţii, în aspectul dinamic al acesteia, în *stilul* personalităţii.

În determinarea faptului psihologic, în diagnosticul personalităţii, trebuie să ţinem seama de *nivelul* la care se situează atît dominanta cît şi stilul propriu al dinamicii personalităţii. Dominanta poate lua forme pasionale şi tiranice pe plan *biologic* : tipul de gurmand, de Don Juan, de avar, de tiran şi dominator şi altele. Pe plan *psihosocial*, diversificarea este imensă.

Dominanta ni se dezvăluie îndeosebi în alegerea profesiunii şi în rolul social ales. Atunci cînd rolul social şi profesional se integrează în mod armonios în modelul dictat de statut, se identifică cu acesta, cînd putem vorbi de o *vocaţie*, atunci eul se poate defini prin trăsăturile rolului. Cunoşti mai bine pe cineva cînd îi cunoşti situaţia lui socială, decît atunci cînd se semnalează „calităţi vagi“ ca „extraversiunea, dominaţia sau nehotărîrea“. „Cînd ştim că un om este un militar profesional, ştim multe despre talentele şi capacităţile sale, despre modul

său de a gîndi, despre ţinuta, opiniile şi ambiţiile sale. O ştim aceasta fiindcă cunoaştem condiţiile de viaţă la care a avut a se adapta, ceea ce a trebuit să fie învăţat." (Guthrie).[1]

Cînd există o discrepanţă între vocaţie şi profesiune, dominanta trebuie căutată în manifestările *spontane*, în acele preferinţe care se exprimă în *timpul nostru liber*. „Le Violon d'Ingres" ne poate defini uneori mai bine decît profesiunea şi activitatea noastră socială obligatorie. În unele cazuri, dominanta se descifrează nu atît din roluri şi poziţii sociale cît din *activităţile* prin care se echilibrează personalitatea. Pasiunile omului se îndreaptă spre activitatea fizică, spre sporturi, spre activitatea intelectuală — de şah, de descifrare de rebusuri, spre diverse forme de colecţionare etc.

Stilul personalităţii se relevează mai net pe treapta spirituală, *axiologică*, a dominantei : ştiinţifică, artistică, morală, socială, politică. Tipul unui om de ştiinţă se impune nu numai prin dominanta specifică a intereselor, ci şi printr-un anumit stil de muncă al acestuia. Pe fondul comun de creaţie în toate domeniile spirituale se diferenţiază modurile şi stilurile specifice : stilul omului de ştiinţă, al artistului, al diplomatului, al juristului, al reformatorului politic etc. Şi este firesc să fie aşa : fiecare domeniu de activitate impune şi un anumit mod de lucru, care se imprimă în conştiinţă şi modelează în anumit fel personalitatea. Noţiunea de aptitudine implică nu numai interese adecvate, ci şi moduri specifice de realizare a acestora.

Chiar în exercitarea aceleiaşi profesiuni se pot contura dominante şi stiluri diferite : există profesori pasionaţi

[1] *Les modèles de la personnalité en psychologie*. P.U.F., 1965, p. 30.

pentru știință, erudiți, cu o vastă informație, dar detașați și străini de viața personală a elevului ; alții sînt mai apropiați de elevi, ca ființe concrete, decît de probleme științifice și abstracte. Contactul lor cu clasa ia și el forme diferite : de stil autoritar, democratic, liberal și altele. În domeniul sanitar, se deosebesc medici *experimentatori*, pasionați de „cazuri" interesante, în fața cărora se estompează suferințele și viața concretă a pacientului, în timp ce medicul *terapeut* se menține în contact direct, personal și afectiv, cu pacientul, participînd la viața acestuia. Stilul se împletește organic cu dominanta, așa după cum forma fuzionează intim cu conținutul.

Totuși, dacă nu putem prevedea uneori *ce* va face sau va gîndi cineva, putem prevedea — după cum spune Alain — „*cum* o va face sau o va gîndi". [1] Așa, de exemplu, cunoscîndu-l pe Gobseck, noi nu putem prevedea dacă el va restitui sau nu banii ce i-au fost încredințați în interesul unui minor. Banii au fost restituiți la data fixată. Dar Gobseck se află în întregime în modul de a o face : „el dă la fel cum ia". [2] Stilul rămîne același : mînia, obstinația, secretul, rîsul tăcut și altele.

În cadrul conceptului de dominantă atragem atenția încă asupra unui aspect. Dominanta reprezintă un anumit mod de echilibrare a personalității. Uneori ea este expresia anumitor posibilități și virtualități ce-și caută o realizare adecvată ; alteori însă ea exprimă *lipsa, absența* virtualităților respective, reprezentînd atunci căutarea și efortul de a-și crea mijloace prin care să poată combate rezistențele și compensa deficiențele existente. Se naște „paradoxul aptitudinii" : așa-zisele aptitudini se nasc uneori din lipsa de aptitudini, din rezerve străine

[1] A l a i n, *Propos de littérature*. Ed. Gauthier, 1934, p. 140.
[2] *Ibid.*, p. 141.

dar învecinate ; intră în acţiune *legea psihologică fundamentală a compensaţiei*, care poate fi pusă în paralel cu „funcţia vicariantă“ din fiziologie. Alfred Adler a pus de mult în evidenţă modul de echilibrare, de compensaţie, a sentimentului de inferioritate prin tendinţa de superioritate şi dominaţie.

În fine, încă un aspect al dominantei, cu caracter mai general, legat şi el de legea echilibrării. Personalitatea copilului este plină de virtualităţi, a căror realizare depinde încă în mare măsură de mediul social, de situaţii, de educaţie. Viitorul copilului este încă în mare măsură imprevizibil ; prognosticul este dificil ; dominanta nu s-a instaurat încă. Prognosticul este şi mai dificil în cazuri de personalităţi „amorfe“ şi „inerte“, lipsite de relief, de profil, de un interes oarecare. Pe măsură ce în viaţa individului se afirmă o dominantă, scade ponderea hazardului, a impreviziunii ; predicţia se poate efectua cu o mai mare probabilitate. Am putea spune că raportul, echilibrul, dozarea dintre forţele interne şi externe se deplasează în favoarea factorului personal ; în termenii lui Piaget aceasta se traduce ca sporire a ponderii asimilării în raport cu acea a acomodării. Influenţa mediului şi a educaţiei cedează treptat în faţa factorului personal.

În concluzie, ne regăsim mai aproape de noi înşine în procesul de devenire, de făurire a dominantei şi a unui stil propriu decît în vreo crustă tipologică sau etichetă banală şi măgulitoare.

Dar care este *calea* de a ne regăsi, de a ne surprinde adevărata noastră personalitate ?

CAPITOLUL 2 **Cum ne cunoaştem?**

PARADOXUL CUNOAŞTERII DE SINE

Unul din cele mai simple, pe înţelesul tuturor, răspunsuri la întrebarea : „cum ne cunoaştem ?“ a fost dat pe temeiul că fiecare dintre noi sîntem înzestraţi cu o conştiinţă.

Ce este conştiinţa altceva, decît un organ sau aparat psihic, care are funcţia de a înregistra, atît datele realităţii din afară, cît şi acelea ale realităţii lăuntrice ? În măsura în care sîntem conştienţi de lumea exterioară, ne dăm seama şi de ceea ce se petrece în noi. Totul depinde numai de direcţia orientării atenţiei noastre. În momentul în care ne dăm seama de ceea ce se petrece în noi, cunoaştem poziţia noastră socială, natura şi esenţa personalităţii proprii, adică ştim cine sîntem.

Dacă ar fi aşa, n-ar mai exista problema cunoaşterii de sine, nici ştiinţă numită psihologie. Apelul la conştiinţă, ca la o oglindă, în care se reflectă existenţa noastră psihică, realitatea noastră individuală, a constituit şi punctul de plecare al unor interpretări solipsiste. Pe noi ne interesează soluţia, propusă ca *metodă* de *introspecţie,* adică privire înlăuntru, examen lăuntric. Atît cît posedăm această capacitate sau aptitudine a privirii lăuntrice, noi ştim cine sîntem.

Asemenea poziţie, susţinută în această formă radicală, a fost respinsă : cunoaşterea de sine nu poate fi explicată printr-un fel de organ-oglindă, printr-o intuiţie, sesizare directă, care să reflecte realitatea aşa cum este ea. Introspecţia ca *metodă* reprezintă o soluţie falsă. Concepută, de altfel, ca intuiţie, ea nu poate fi numită nici metodă, nici ştiinţifică ; ea nu poate fi decît *fapt*, un dat psihologic, sau sursă de informaţii, fără a putea măcar da naştere unei interpretări sau îndoieli, care să suscite un efort ştiinţific metodologic.

Un filozof, mai mult de un secol în urmă, a spus că a încerca să ne cunoaştem, să ne sesizăm pe noi înşine în mod direct, este tot atît de absurd, ca şi a pretinde ca, stînd la fereastră, să ne putem vedea trecînd pe stradă.

Existenţa dualităţii, a polarităţii conştiinţei (subiect-obiect) ne pune în faţa unei probleme dificile. Introspecţia, aşa cum există ea ca *observaţie internă*, nu este un simplu act de recepţie pasivă de către o instanţă inertă, amorfă şi neutră a unor mesaje emise de o realitate, numită „eu". E vorba de o dualitate subiect-obiect, „eu" şi cu „mine", exprimată, în acest caz, foarte bine în limba franceză prin „Je" şi „Moi". În acest colocviu sau *dialog*, acel care vrea să cunoască, face anumite aprecieri asupra obiectului cunoaşterii lui. Cunoaşterea de sine este o opinie, o credinţă despre sine ca obiect. Aceste opinii sînt variate, tot aşa după cum variază credinţele oamenilor despre lumea din afară. Dintre părerile noastre despre Cosmos şi realităţile din jur, unele sînt juste, unele probabile şi altele eronate. Nici un om normal nu poate avea convingerea că opiniile sale despre sine sînt neîndoielnice. Mai mult chiar decît atît : ele sînt mai susceptibile de a fi deformate, denaturate, decît opiniile despre lumea din afară. De ce ? Fiindcă

orice idee se deformează nu numai din cuza sărăciei sau erorilor de transmisie a informației, ci mai ales din cauza sentimentelor și intereselor noastre, adică din cauza aparatului nostru afectiv de recepție. De cîte ori avem un interes subiectiv, personal, egoist, o pasiune intensă, prisma noastră conștientă încetează de a interpreta corect ; se cere atunci să renunțăm la acest mod de recepție, să găsim o călăuză mai înțeleaptă, mai demnă de încrede.

Adesea credem ceea ce dorim, transfigurăm realitatea conform modelului dorințelor și pasiunilor noastre. Dacă este vorba de noi înșine, interesul personal este mult mai arzător, decît acel pentru lumea din afară. Unii dintre noi sîntem susceptibili, ne aprindem și reacționăm violent la cea mai mică observație, la cea mai neînsemnată manifestare nefavorabilă la adresa noastră, sîntem deosebit de sensibili la părerea altora despre noi, la ceea ce are legătură cu personalitatea noastră. Sîntem, deci, în fața unei sensibilități mai mari în cazul conștiinței de sine, decît în cazul conștiinței despre obiectele mai puțin legate de ființa noastră, de interesele noastre. Atunci care este adevărata metodă a cunoașterii de sine ?

Dacă apropierea de mine, intimitatea prea mare cu obiectul cunoașterii mele mă îndepărtează de adevăr, rămîne să vedem dacă *îndepărtarea* și *detașarea* de „eu", obiect al cunoașterii, nu mă apropie de mine, de adevărul despre ființa mea. Iată că sîntem în fața unui paradox : *cu cît mai departe de mine, cu atît mai aproape de mine ; interesul cunoașterii de sine se cere să fie cît mai dezinteresat ! Atașarea de obiectul cunoașterii trebuie să fie cît mai detașată de acest obiect !*

În fond, rezolvarea acestei contradicții nu este dificilă în clipa cînd ne dăm seama de *aparența* absurdității enunțului. Afirmația se referă la procesul însuși al

obiectivării oricărei cunoştinţe, al oricărei informaţii. Apropierea de un obiect pe măsura depărtării de el înseamnă examinarea obiectului din două puncte *diferite*, de pe două trepte şi niveluri deosebite, dar *compatibile între ele şi nu exclusive.* Procesul obiectivării este şi o operaţie de transformare, transfigurare a semnificaţiei obiectului ; obiectul devine din ce în ce *mai obiectiv*. Obiectivare înseamnă şi un proces de *ridicare* a conştiinţei pe o treaptă superioară, de dezindividualizare, de depersonalizare, de *descentrare,* de trecere de la treapta unei relaţii *directe* şi imediate subiect-obiect, la treapta unei relaţii *indirecte* şi mediate, adică cu ajutorul unor verigi intermediare, între mine ca subiect şi mine ca obiect.

Istoria se desfăşoară în zigzag : atitudinile, părerile oamenilor trec de la o extremă la alta. Constatînd rezultatele îndoielnice şi negative ale metodei introspecţioniste, psihologii renunţă la această metodă şi, o dată cu metoda, la faptul însuşi al observaţiei interne ; aruncă o dată cu apa din copaie copilul. S-a constatat, în adevăr, că atîtea autobiografii seamănă mai puţin, decît descrierile făcute de alţii, cu viaţa celor care şi-au descris-o. Rousseau, de exemplu, diferă mult de autoportretul său ; alte autobiografii şi memorii seamănă puţin cu autorii acestor opere. De ce ? Explicaţiile sînt diferite : autojustificarea, exhibiţionismul, nevoia de a-şi descărca anumite „complexe“ (catarsis), nevoia de nemurire etc.

Oricare ar fi explicaţia, constatarea a impus folosirea altor metode, *obiective.* Se renunţă la observaţia internă în favoarea *extrospecţiei,* a observaţiei externe. Întrucît nu ne putem încrede în datele interne ale conştiinţei, renunţăm cu totul la conştiinţă ! Părăsim căile de interiorizare şi autoexaminare şi trecem la un examen ex-

tern, aşa cum am face în investigarea unor gîze oarecare, a unui fenomen meteorologic sau astronomic, cercetîndu-ne *dinafară* ; aşa după cum am face cu orice persoană străină, în mod imparţial, fără nici o preferinţă, fără nici o părtinire. Pînă acum am fi de acord, dar unii psihologi merg mai departe : examenul trebuie făcut fără a ţine seama că obiectul examinat ar avea ceea ce se cheamă *conştiinţă* ! Să ne limităm la înregistrarea numai a relaţiilor între situaţie şi reacţie externă, vizibilă, înregistrabilă a individului. Aceasta este poziţia extremistă a psihologiei *behavioriste*, a psihologiei comportamentului.

Dar, chiar dacă soluţia ar apărea ca admisibilă, cît timp este vorba de cunoaşterea altora, ea devine cu totul absurdă în momentul cînd se pune problema cunoaşterii de sine : cum ne putem cunoaşte pe sine făcînd abstracţie de conştiinţă, de subiectul care cunoaşte ? Cînd ne propunem să cunoaştem pe alţii, nu-i întrebăm cum se cunosc ei pe ei înşişi, ci înregistrăm, ca pe o bandă de film, comportările lor, le punem în relaţie cu situaţiile respective şi astfel rezolvăm problema. Lăsăm conştiinţa de o parte, o înlăturăm şi creăm o psihologie fără conştiinţă.

Nu este greu, însă, să ne dăm seama că *aceleaşi* acţiuni au semnificaţii diferite în funcţie de motivaţia din care au izvorît. Motivaţia dă sens conduitei şi reprezintă o pătrundere în interior, dincolo de aspectul vizibil al actului motor. O dată cu viaţa interioară apare intenţia, motivaţia, fantezia, minciuna şi autoamăgirea.

Iată un exemplu din literatură. O soţie grijulie, plină de atenţii faţă de soţul ei, nu ştia ce să facă pentru a-l menţine pe acesta cît mai mult în viaţă. Toată solicitudinea era îndreptată spre soţ ; soţie ideală. Autorul nuvelei ne dezvăluie, însă, că interesul soţiei de a prelungi

viaţa soţului derivă din motivul că, murind, soţul o va lăsa fără nici un fel de susţinere materială. Era normal să-l îngrijească, fiindcă menţinerea sănătăţii soţului avea ca efect menţinerea ei însăşi în viaţă. Este o motivaţie, dar care ne face să vedem deosebirea dintre cele două sensuri ale „aceluiaşi" act : scopul de a îngriji pe cineva din motivul conservării proprii şi motivul iubirii orientată spre altul.

Poziţia behavioristă nu se poate menţine, dacă rămînem la simpla înregistrare a aspectului extern al conduitei, al reacţiilor şi expresiilor exterioare, fără a pătrunde mai adînc în motivaţia şi lumea internă a individului. Unii behaviorişti şi-au corectat concepţia. Ei recunosc că există o variabilă *intermediară* între extern şi intern, între stimul şi răspuns ; introduc ceea ce repudiaseră iniţial : *conştiinţa*. Au fost obligaţi să adauge : în spatele reacţiilor şi a conduitei noastre mai este ceva prin care se răsfrînge situaţia externă şi stimulii interni. Orice influenţă trece, ca printr-o prismă, prin întreaga noastră experienţă ; prin lumea noastră internă, dobîndind sens individual, specific şi deosebit de la o persoană la alta.

Soluţia se impune, deci, între cele două extreme. Conştiinţa despre noi înşine serveşte la ceva, dar să nu ne încredem în ea prea mult. Să fim critici cu privire la propriile opinii despre persoana noastră, fiindcă adesea cădem în cursă, pozînd faţă de noi, ca şi faţă de alţii. În jurnalul său, Jules Renard mărturiseşte, că, atunci cînd se fotografiază, „crede că se naşte un zeu". Voim să apărem în propria noastră oglindă într-o formă din cele mai favorabile posibile.

Trebuie să folosim ambele metode, fiindcă orice conştiinţă este o conştiinţă de ceva şi nu există introspecţie care să fie o sesizare directă şi infailibilă a realităţii

psihice. Admitem datele introspective, dar ca date supuse unei interpretări cît mai obiective posibile. Să nu identificăm, deci, interioritatea cu subiectivitatea, nici exterioritatea cu obiectivitatea ; datele interne le putem interpreta obiectiv, după cum datele externe le putem interpreta subiectiv.

Exteriorizarea stărilor psihice este o condiţie necesară pentru actul de obiectivare, fiindcă expresia stării psihice o face vizibilă pentru altu şi prin intermediul altuia ne-o obiectivăm nouă înşine. Astfel, de exemplu, „limbajul — după cum spune Henri Delacroix — este necesar gîndirii, fiindcă îi permite să ia cunoştinţă de sine."[1] Important, deci, nu este atît să privim un fapt psihic dinăuntru sau din afară, ci să-l examinăm cît mai obiectiv, mai *detaşat* de propriile noastre interese şi pasiuni. Distanţa psihică nu rezultă din cea fizică, spaţială ; ea reprezintă altceva. În această privinţă sîntem de acord cu Léon Brunschvicq, care vorbeşte despre o adevărată „inversiune" sau „conversiune" a spiritului uman. „Inversiunea decisivă — spune el — se află, deci, acolo, între credinţă, fiică a dorinţei, între falsa obiectivitate, sprijinită de finalitatea unui interes imediat, şi obiectivitatea reală efectuată numai prin renunţarea la interesul uman. Aceeaşi detaşare de sine, care face generozitatea omului, se află în fruntea tuturor revoluţiilor ştiinţei". „Prin contrast, cunoaşterea exactă a naturii a dat omului mijlocul de a se descoperi pe sine. Cunoaşterea adevărului despre sine se face prin intermediul adevărului despre univers."[2]

[1] Henri Delacroix, *Le langage et la pensée*. F. Alcan, 1930, p. 414.

[2] Léon Brunschvicq, *De la connaissance de soi*. F. Alcan, Paris, 1931, p. 69—70.

De altfel, Lenin a caracterizat foarte lapidar procesul de obiectivare, cînd a spus că: „Mişcarea cunoaşterii *către* obiect poate întotdeauna să meargă numai dialectic: a da înapoi pentru a nimeri mai bine — reculer pour mieux sauter (savoir?)"[1]

Criteriul intimităţii serveşte unor filozofi contemporani să explice succesiunea istorică în procesul de apariţie şi formare a ştiinţelor. Separaţia de obiectele astrale prin mii şi milioane de ani lumină a favorizat întîietatea, pe firmamentul ştiinţelor, a astronomiei. Fizica a apărut înainte de tehnică, medicina înainte de psihologie, zoologia nevertebratelor înainte de aceea a primatelor, iar etologia umană este una din cele mai noi ştiinţe de astăzi (Irenäus Eibl-Eibelsfeldt).

Obiectivarea eului, cristalizarea imaginii „adevărate" despre sine se produce prin *reversibilitatea* imaginii despre sine cu imaginile altora despre noi, prin capacitatea de a ne privi cu ochii altora şi a privi pe altul cu ochii noştri. O dată cu acest proces se produce şi o *ascensiune* a semnificaţiei pe un plan *spiritual*, adică al valorilor umane, impersonale. Aceasta înseamnă în primul rînd că eul nu poate fi explorat decît în unitatea lui indivizibilă cu situaţia, cu ambianţa.

DIALOGUL OM-AMBIANŢĂ

Conduita dobîndeşte o semnificaţie numai în raport cu întregul personalităţii şi cu întregul situaţiei, iar situaţia este înţeleasă din raportarea ei la subiect. Mediul anonim devine „ambianţă", „die Welt" devine „die Um-

[1] V. I. Lenin, *Caiete filozofice*. Ed. de stat p. lit. polit., Bucureşti, 1956, p. 253.

welt", obiectul se transformă în corelat al subiectului şi invers. Conştiinţa încetează de a fi o funcţie izolată şi enigmatică, invizibilă şi insesizabilă ; ea se transformă într-o funcţie a personalităţii, într-un corelat activ al mediului, într-o replică dinamică a ambianţei în care se află în mod organic integrată. Explicaţia conduitei şi a personalităţii nu o mai căutăm în monologul conştiinţei, ci într-un dialog între ambianţă şi persoană.

Dinamica personalităţii reflectată în conştiinţa de sine ne apare ca supusă unui ritm necontenit, unei pulsaţii, similară celei cardiace de sistolă şi diastolă, de polarizare şi depolarizare pe linia subiect-obiect, individ-mediu, eu-lume. Polarizarea se manifestă prin scindarea conştiinţei, prin crearea şi creşterea distanţei între subiect şi obiect şi detaşarea progresivă a imaginii şi semnificaţiei obiectului de obiectul imaginii şi semnificaţiei. Depolarizarea se manifestă prin apropiere, pînă la fuziune şi contopire, a subiectului cu obiectul. Acest ritm se efectuează filogenetic şi ontogenetic pe două trepte distincte : pe treapta inferioară, a acţiunii, planul pragmatic, şi pe treapta superioară a gîndirii, planul mintal, simbolic.

Schema se sprijină pe ideea fundamentală a unităţii organism-mediu, subiect-obiect. Aceste două realităţi sînt *complementare*, ceea ce ne face să înţelegem că subiectul se cunoaşte prin obiect şi obiectul prin subiect.

Prima fază sau primul act al ritmului conştiinţei l-am caracterizat prin *sincretism*, prin lipsa de polaritate, prin unitate nediferenţiată specifică fazei instinctuale a psihicului animal, fazei de fuziune afectivă şi intelectuală a copilului mic, fazei adultului denumit „primitiv" de şcoala sociologică franceză şi caracterizat prin operaţii prelogice, supus legii participaţiei. Sincretismul apare în stări de minimă tensiune, în vis şi visare sau hipnoză,

în stările de denivelare și regresiune psihică, în trăiri pasionale, deliruri, onirism și schizofrenie.

În această fază, în aceste stări temporare, se produce fuziunea dintre individ și situație, între subiect și obiect. Omul confundă realitatea cu dorințele și visurile sale, imaginea obiectului cu obiectul imaginii, vede o legătură materială și similitudine între cuvînt și obiect, între simbol și realitatea simbolizată.

Faptul este demn să fie reținut, fiindcă el ne poate lămuri unele fenomene sociale importante. Astfel, căutînd să înțeleg rezistența unor țărani la introducerea tractorului în munca lor agricolă, am obținut următoarea explicație : „Cum să acceptăm ca o namilă brutală să treacă prin porumb sau alte viețuitoare, strivindu-le nepăsător și rece, cînd noi, cu sapa, plivind, curățind, le îngrijim, le supraveghem ca pe ființe apropiate nouă, de inima noastră ? !“ Iată omul confundat cu natura și care cu greu acceptă semnificația instrumentală sau pur economică a unui obiect, sau produs al muncii : Pentru aceasta se cere „o conversiune“ psihologică.

Ieșirea din această fază sau stare a contactului *direct* al subiectului cu obiectul se face la omul normal în genere cu prețul unor *conflicte* între individ și situație. Aceste conflicte duc spre *mediere* și distanțare a relațiilor între subiect și obiect, spre o obiectivare progresivă a situației și a eului. *Posibilul* își face loc alături de real și dincolo de acesta. Se creează o lume *interioară* a gîndirii, a imaginației și a jocului.

Faza polarizării conștiente, a discriminării obiectului de subiect se instaurează progresiv prin interiorizarea operațiilor concrete și transformarea acestora în operații *mintale*. Conflictele dintre om și ambianță devin contradicții ideale și logice. Se întrevede apariția unei cenzuri,

efectuată de o instanță superioară, de un Super-Ego. Dar apariția și instaurarea acestei instanțe presupune o depolarizare anterioară.

Depolarizarea conștiinței este un act de intuiție și de sinteză creatoare, pe plan mintal. Ea apare în urma unor căutări, adesea îndelungate, a unei frămîntări, uneori dureroase, și se caracterizează printr-o iluminare, străfulgerare, aderare totală la soluția apărută („Aha Erlebnis"). Este momentul care a declanșat lui Arhimede strigătul „Evrika!", stare cunoscută oricărui creator în știință, artă și alte domenii de cultură.

Caracterizarea acestui fenomen este sudarea subiectului cu obiectul. Spre deosebire de prima fază, sincretică, subiectul nu mai rămîne individualitate, ci devine personalitate, adică o ființă conștientă de sine. Obiectul nu mai este un lucru sau o situație cu o valență individuală de satisfacție, ci o *valoare*, cu caracter supraindividual și impersonal. Pare paradoxală această transformare a personalității în ființă impersonală, iar a realității concrete și individuale într-o lume de valori universale. Culmea obiectivității — lumea valorilor!

Platon ne sugerează ideea unei viziuni a lumii valorilor, iar existențialiștii — semnificația sesizării intuitive a unei *esențe*, a unei valori obiective și de sine stătătoare. Unii filozofi creează noțiunea de *intuiție intelectuală.*

Părăsind filozofia și trecînd în lumea psihologică a creației științifice și artistice, constatăm existența unor stări indivize și sintetice, a unei introspecții intuitive, a contactului *direct* al eului cu sine, o stare de contopire, specifică intuiției creatoare. Ne gîndim la mitul lui Anteu ; așa după cum forțele eroului legendar se împrospătează în contact direct cu pămîntul, tot așa gîn-

direa abstractă şi analitică trebuie să recurgă, spre a renaşte, la *intuiţie.*

Aceste stări de scurtă durată şi înaltă tensiune sînt urmate de o nouă polarizare a conştiinţei, dar de data aceasta de o polarizare *critică*, în lumina unor norme supraindividuale. Atît obiectul („le Moi") cît şi subiectul („le Je") dobîndesc, pe plan logic şi discursiv, o nouă semnificaţie, în contextul unor norme durabile, universale, raţionale şi demonstrabile, adică *obiective*. Echilibrul între asimilare şi acomodare ia o formă superioară, *spirituală*. Această fază sau treaptă ar constitui treapta unei conştiinţe *noologice* sau *axiologice*, precedată de o conştiinţă psihologică, personală şi aceasta, la rîndul ei, precedată de o conştiinţă biologică, indiviză, individuală.

Procesul de obiectivare în cunoaşterea de sine ne apare, aşadar, ca un dialog activ al omului cu natura şi cu sine, ca un proces dialectic, ca o spirală care începe la nivelul de acţiune, de trăire difuză şi nediferenţiată, pentru a se polariza şi diferenţia într-un eu individual şi lume concretă, reluînd apoi, pe plan mintal şi calitativ superior, acelaşi ritm de depolarizare intuitivă şi detaşare polarizată critic, discursiv, în lumea valorilor suprapersonale.

SURSE

Din izvoarele care se varsă în conştiinţa noastră de sine, suscitînd reflexia, stimulînd comparaţia, analiza şi sinteza, în făurirea modelului conceptual de eu şi a personalităţii noastre reale, vom semnala cîteva mai importante : *informaţia ştiinţifică* despre om, *arta literară* în special şi *acţiunea* asupra naturii, societăţii şi asupra noastră înşine.

a) Natura din afară ni se dezvăluie printr-o sumedenie de informaţii, elaborate, selecţionate, stilizate şi abstractizate de ştiinţele respective ; cunoaştem mai obiectiv natura prin ştiinţă. Este firesc ca tot astfel să ne cunoaştem şi pe noi înşine. O serie de ştiinţe ne descoperă natura noastră ca fiinţă biologică. Ştiinţele umaniste ne oferă informaţii despre ceea ce este omul ca fiinţă psiho-socială în general şi pe tipuri culturale. Prin istoria patriei ne descoperim şi ne regăsim în trecutul patriei ca cetăţeni ; psihologia ne descrie conţinuturile, procesele şi dinamica vieţii noastre interioare. Nu este, totuşi, suficient. Mai întîi, ea ne lasă nelămuriţi în problemele esenţiale şi acute de ordin personal şi concret. Datele ştiinţelor, deşi sînt necesare, rămîn pe un plan abstract şi general. În al doilea rînd, informaţia dobîndită în acest fel are şi păstrează adesea un caracter *livresc* şi superficial ; ea nu angajează întreaga noastră personalitate.

b) Arta în general are avantajul de a angaja, în viziunea ei asupra lumii, sensibilitatea omului şi fiecare creator al operei de artă ne oferă un mesaj concret, adînc şi vibrant, despre natură, viaţă, relaţiile dintre oameni şi totodată reprezintă şi o confesiune despre viaţa sa intimă, personală. Prin limbajul particular al fiecărei arte şi al fiecărui artist noi ne descifrăm propriile noastre trăiri şi dramele vieţii noastre personale.

În ceea ce priveşte literatura, ea ne oferă, alături de psihologie, o metodă importantă şi instructivă a cunoaşterii omului şi, implicit, a cunoaşterii de sine. Gordon W. Allport[1] ne înfăţişează un dialog sugestiv între scriitor şi psiholog :

[1] Gordon W. Allport, *Pattern and Growth in Personality*, London-New York, 1961, p. 45.

— Scriitorul : „Psihologul spune multe despre ceea ce scriitorul spusese deja demult, numai că le spune mai puţin artistic."

— Psihologul : „O fi mai puţin artistic, dar este mai exact."

— Scriitorul : „O fi exact, dar e mai puţin adevărat ; un portret este mai adevărat decît o fotografie, pentru că portretul redă trăsături semnificative ; fotografia prezintă în mod egal, alături de cele semnificative, şi pe cele fără importanţă. Arta este selectivă ; ştiinţa exactă este fotografică."

Literatura sintetizează toate trăsăturile într-o unitate vie.

„Psihologia — încheie Allport — nu vrea să înlocuiască literatura şi nici nu vrea ca dispreţul artistului să împiedice dezvoltarea psihologiei. Ambele metode sînt distincte şi complementare."[1] Rezumînd avantajele şi dezavantajele interlocutorilor, se poate conchide :

Psihologia este mai puţin distractivă, dar mai disciplinată.

Psihologia este mai puţin subtilă, dar mai verificabilă.

Psihologia este mai puţin artistică, dar mai exactă.

Nu se poate neglija importanţa biografiilor în procesul de îmbogăţire a conştiinţei de sine a cititorului. În biografiile marilor personalităţi noi nu găsim numai un material fecund de comparaţii cu propria noastră persoană, ci şi modele incomparabile şi propulsoare ale destinului nostru psihologic. Personajele literare şi dramatice ne oferă, la rîndul lor, un prilej de identificare, de proiectare a tendinţelor şi năzuinţelor noastre, precum şi

[1] *Ibidem.* p. 46.

un mijloc terapeutic de natură catartică, funcţie relevată încă de vechii gînditori greci.

Dar, dacă ştiinţele omului şi psihologia au dezavantajul de a fi prea abstracte, arta şi literatura în special au tendinţa de a aluneca uneori pe un plan de *contemplaţie* şi de fantezie. Feluritele personaje cu care ne identificăm sau pe care le repudiem ne deschid numeroase căi de manifestare a unor euri *posibile*, imaginabile, posibilităţi de interpretare a conduitei umane şi de adîncire a lumii noastre interne. Această lume ne prezintă totodată şi o primejdie de a înlocui lumea reală, de a ne angaja într-un univers ireal, fictiv sau a ne sugera un personaj bovaric. În orice caz, literatura reprezintă un rezervor imens nu numai de emoţii estetice, ci şi de informaţii psihologice utile.

c) Lipsurile primelor două metode de cunoaştere de sine se înlătură prin acţiune. E un principiu foarte simplu : acţiunea nu este numai un mijloc de verificare a cunoştinţei, a ipotezelor noastre, ci şi un izvor de cunoaştere, atît a obiectului asupra căruia se exercită acţiunea, cît şi a subiectului care efectuează actul. Dacă vrem să ne asigurăm de competenţa cuiva într-un domeniu, îl punem să construiască ceva din domeniul pe care pretinde că-l cunoaşte. Dacă reuşeşte în acţiunea lui înseamnă că ştie ce reprezintă obiectul sau fenomenul respectiv, este iniţiat asupra naturii şi structurii acestuia. Ar însemna că ştim numai atunci cine sîntem, cînd reuşim să ne creăm pe noi înşine, să ne făurim propria noastră personalitate. Or, noi ne creăm prin munca şi eforturile asupra naturii, societăţii şi asupra noastră înşine.

Natura exterioară n-o cunoaştem pe deplin din ceea ce ne oferă cartea. Ne-am format şi am ajuns la gradul actual de civilizaţie prin uriaşe eforturi desfăşurate de-a

lungul mileniilor în lupta cu natura. Am creat civilizaţia prin luptă, ne-am ascuţit inteligenţa prin eforturi continue şi conflicte cu numeroase obstacole şi rezistenţe ce ni le-a opus natura. Am reuşit să creăm o ambianţă cît mai conformă naturii şi aspiraţiilor noastre. Explorarea noastră actuală întrece limitele Terrei prin lansare în Cosmos.

Cunoştinţele despre natura externă nu ne dezvăluie numai obiectul cercetării, ci şi natura noastră proprie. Devenim conştienţi despre ceea ce sîntem, prin luptă cu natura din afară ; ne cunoaştem pe noi, dîndu-ne seama de ceea ce putem. Nimeni nu-şi cunoaşte forţele fizice decît ridicînd şi manevrînd greutăţile. Nu este nevoie pentru aceasta de a recurge la intuiţie interioară, ci este suficient să ne încercăm forţele în luptă cu natura. Dar pe lîngă acest important izvor, mai este unul şi mai de seamă, legat de natura socială a omului.

Din primii ani ai vieţii se produce diferenţierea dintre eu şi obiect. Prin rezistenţa opusă de obiectele fizice, copilul ajunge la diferenţierea dintre eu şi non-eu. Trăind în familie, apoi cu camarazii lui în şcoală, copilul începe să-şi încerce forţele în comparaţie cu ceilalţi şi astfel îşi găseşte poziţia, în statutul social, şi conştiinţa diferenţiată a eului.

În şcoală se diferenţiază şi se conturează conştiinţa de sine în procesul de competiţii şi în eforturi conjugate, în contact cu alţii. Procesul continuă, cînd în faţa adolescentului apar zorile viitorului : specialităţi profesionale, adică interesul pentru o profesie, alegerea unui statut profesional, care dictează şi rolul respectiv, profilul personalităţii. Acest profil se desăvîrşeşte în cadrul profesional al adultului şi în activităţile sociale ale acestuia. În activitatea cu altu, alături de altu şi uneori împotriva altuia se desăvîrşeşte eul şi cunoaşterea de sine.

Cunoaşterea de sine se efectuează printr-un permanent control asupra noastră. Ne dăm seama de noi prin ceea ce facem, confruntînd faptele cu dorinţele, scopurile şi idealurile. Această conexiune inversă, acest autocontrol stă la baza oricărei maşini automate din cibernetică.

Ne cunoaştem cu atît mai bine, cu cît acţionăm în situaţii mai variate şi cu cît capacitatea noastră de autocontrol, de autoexamen al acţiunilor noastre, este mai fermă şi mai judicioasă. Dacă prima sursă a cunoaşterii de sine este lupta cu natura, a doua este lupta în societate. Ne cunoaştem prin eforturile de a realiza rolul şi a ne contura în acele modele profesionale, culturale şi sociale, alegînd, încorporînd, asimilînd, interiorizînd normele sociale, făcîndu-le ale noastre. Prin confruntarea opiniei noastre despre noi cu *opinia socială* (familia, colectivul, instituţia, comunitatea rurală sau urbană, judeţul, provincia, patria, umanitatea) se conturează conştiinţa de sine. Schimbarea şi transformarea societăţii ne transformă şi pe noi, iar prin această transformare ne cunoaştem. Nu trebuie să uităm că adaptarea la mediul fizic şi social reprezintă două aspecte în echilibru continuu : asimilare şi acomodare ; transformăm natura conform trebuinţelor naturii noastre, ne modelăm potrivit naturii şi exigenţelor din afară.

În fine, mai există o realitate care ne pune numeroase probleme, realitate pe care o creăm şi la care ne adaptăm mereu atît prin fasonarea ei potrivit idealului conceput, cît şi prin modificarea modelului conform naturii realităţii. Această realitate este *eul* nostru ; *eu* acţionez asupra mea. „Eu vreau să mă schimb" înseamnă : fie că urmăresc să-mi schimb personalitatea („eu" şi cu „mine"), fie că vreau să modific atutudinea mea : „eul" faţă de „mine", „le je", et „le moi". Ne angajăm în cea mai

dramatică operă a existenței noastre, căci nu există o luptă mai grea, decît cu noi înșine și un adversar mai redutabil, decît „eul", o conștiință mai fragilă și mai veritabilă, decît conștiința de sine. De aceea, în loc de a ne angaja în detaliu, privind opera de autocunoaștere prin autoeducație, în loc să intrăm în domeniul pedagogiei, să aruncăm o privire spre acele pericole care ne așteaptă în căutarea adevărului despre sine ; să știm cum să luptăm împotriva sirenelor care încearcă să ne abată din drumul nostru spre „eul" autentic, așa cum au încercat să-l abată pe Ulisse în drumul său spre a sa patrie, Itaca.

RĂTĂCIRI

Conștiința de sine este și o cunoaștere de sine, numai că prin cunoaștere se înțelege, în general, cunoașterea *adevărată,* opusă ignoranței sau unei *opinii,* unei credințe eventual false, eronate. Dacă considerăm cunoașterea prin prisma relativității, ca sinonim al credinței, al opiniei, mai mult sau mai puțin adevărate, atunci conștiința de sine este și o cunoaștere de sine, cu anumit grad de adevăr sau eroare.

Am semnalat mai înainte importanța motivației în determinarea sensului unei conduite. Complexitatea vieții psihice și dificultatea cunoașterii acesteia constă tocmai în faptul că acțiunile care, în manifestarea lor externă, sînt identice, au semnificații psihice diferite, în funcție de finalitatea lor, de contextul lor în întregul vieții psihice și de motivația care le determină, după cum acțiunile, cu totul diferite în aspectul lor exterior, pot avea o semnificație identică. Așa cum ne putem înșela cu privire la interpretarea conduitei și a personalității altei

persoane, la fel, şi chiar mai uşor, putem greşi în determinarea sensurilor conduitei noastre sau în determinarea însuşirilor ori a trăsăturilor personalităţii proprii. Constatarea aceasta este tot atît de veche, pe cît sînt şi reflexiile omului asupra caracterului uman. Moraliştii francezi, ca La Rochefoucauld, La Bruyère, Vauvenargues sau Chamfort au dezvăluit, uneori într-un mod necruţător, falsitatea şi erorile motivaţiei omeneşti. Aici nu ne interesează ipocrizia şi falsitatea lucidă, viciile morale; una este minciuna şi alta este eroarea. Din punct de vedere psihologic, considerăm mai grave acele interpretări greşite care se fac cu *bună credinţă*, din incapacitatea de a vedea adevărul. Importanţa acestor erori nu constă în gravitatea lor ştiinţifică şi teoretică, ci în consecinţele lor practice; ele duc inevitabil la conflicte cu semenii şi cu noi înşine, ele fac adeseori imposibilă cooperarea şi activitatea în grup. Acest teren, psihologic, semnalat de multe secole în urmă, a început să fie defrişat şi explicat destul de tîrziu. Apariţia psihanalizei şi faima ei, de la începutul secolului nostru, se datoreşte în mare măsură demascării de către autorul ei a nenumăratelor rătăciri ale firii umane şi descrierii „stratagemelor“ de care se foloseşte Inconştientul („Sinele“) spre a ne prinde în capcană; spre a impune „principiul plăcerii“ şi a-şi satisface pornirile „refulate“, neîngrădite, interzise de „principiul realităţii“, instanţa supremă şi morală a lui Super-Ego. Numeroase metafore cu contrabandişti, care înşeală la trecerea frontierei vigilenţa vameşului, cu fiarele sălbatice care zbiară ferecate în lanţuri, ale căror mugete ne cutremură uneori în coşmare, precum şi multe alte imagini, ne înfăţişează diabolica inteligenţă şi inventivitate în stratageme ale Inconştientului. Psihanaliştii ne oferă tehnici prin care putem depista manevrele insidioase ale forţelor noastre inconştiente, ale „complexe-

lor", restabilindu-ne astfel echilibrul, seninătatea și armonia interioară. Freud ne pune la îndemînă și un cod de interpretare a viselor, un ghid care ne face să privim „monștrii" în față, fără a ne eschiva de ei. Sînt lucruri interesante, multe sfaturi și sugestii utile. Descrierea și analiza lor ne-ar duce prea departe. Prin comentarea lor intrăm mai mult în domeniul dinamicii psihice, următorul capitol, cu care urmează să încheiem lucrarea. În fond, aproape toate mecanismele de apărare, descrise astăzi în psihologie, reprezintă deviații de la echilibrul normal și căi de interpretare greșită a propriei noastre personalități. Asupra lor ne vom opri la sfîrșit. Aici semnalăm numai aspectul lor general. Ori de cîte ori se întîmplă să greșim în interpretarea psihologică a altora sau a persoanei proprii, aproape totdeauna aceasta se întîmplă *în favoarea noastră* și în defavoarea altora. Există, desigur, dezvoltat exagerat la unele persoane sentimentul culpabilității, care, în cazuri mai grave, de psihoză, ne oferă tabloul de melancolie și autoacuzație. În majoritatea cazurilor, însă, omul are tendința de *a arunca vina pe altul.* Se poate stabili, ca notă comună a tuturor devierilor, *„fuga de sine"*, *fuga de eul autentic,* expresia incapacității de descentrare. Acesta este terenul egocentrismului, al susceptibilității excesive, al spiritului refractar criticii negative care vizează personalitatea ; sînt persoane pe care „adevărul le supără" ; ele fug de adevăr și se complac în eroare, salutară doar în aparență.

Nu putem trece cu vederea fenomenul atît de discutat astăzi, devenit aproape obsesie filozofică și literară, fenomenul *înstrăinării de sine,* al pierderii stabilității, sentimentului de securitate prin stări de angoasă. Cu toate că unii autori deosebesc angoasa, ca indispoziție fizică, de anxietate, ca fenomen psihic de teamă difuză, fără

obiect, aceşti termeni pot fi consideraţi ca sinonimi. Dacă starea de anxietate este explicabilă ca reacţie afectivă la orice fenomen, vag şi greu de determinat, ca acel de pierdere a unui echilibru psihic, a identităţii personale şi a stabilităţii, întrebarea pe care ne-o punem, ca *psihologi :* cum se explică fenomenul înstrăinării ?

Răspunsul ar putea părea banal, dar se întîmplă ca oamenii să caute explicaţii — şi să le găsească — în soluţiile cele mai complicate, întortocheate şi chiar neinteligibile. Toată lumea este de acord că sentimentul de straniu se opune celui de familiar ; credem că nu greşim, dacă înstrăinarea o socotim ca o pierdere a sentimentului de *intimitate*. Este adevărat că faţă de noi avem aceleaşi sentimente ca şi faţă de alţii, de intimitate mai mult sau mai puţin apropiată. A te simţi străin de tine înseamnă a te simţi departe, pînă a te simţi pierdut şi fără putinţă de a te regăsi. Care sînt condiţiile în care se nasc şi se pierd aceste sentimente ?

Nu cred că răspunsul este dificil. Revenim la cele afirmate anterior cu privire la acţiune ca sursă de cunoaştere. Dacă ne întrebăm care este natura eului, ca obiect al conştiinţei, vom constata că acest „meu" este un produs al eforturilor milenare făcute de generaţii, produs de care ne servim astăzi sub controlul conştient al „eului". Întrucît, însă, corpul nu este un produs al „Eului", ca instanţă superioară de reglare a personalităţii, se cere un timp şi uneori chiar un efort de adaptare spre a ne apropia, a ne face intimă această realitate instrumentală. Dar tot ce producem, lăsînd asupra acestor produse amprenta personalităţii noastre, devine mai mult sau mai puţin al nostru.

Măsura intimităţii variază cu măsura eforturilor, priceperii şi a „sufletului" pus în ceea ce facem. E o con-

statatare banală faptul că ţinem mai mult la persoanele pentru care am făcut sacrificii, decît la acelea care au făcut pentru noi sacrificii. Aşa se explică de ce unii părinţi se plîng de „ingratitudinea“ copiilor. De aceea şi un copil ţine mai mult la jucăriile confecţionate de el, decît la acelea primite de-a gata. Durata apropierii întăreşte automatismele, adînceşte obişnuinţele, făcîndu-ne mai aproape, mai ale noastre lucrurile şi fiinţele cu care ne-am obişnuit.

CAPITOLUL 3 **Cum devenim?**

EACTORII DEVENIRII

Ca factori ai dezvoltării omului fuseseră izolaţi la început doi factori principali : *ereditatea şi mediul.* Treptat, în cadrul factorului mediu, s-au diferenţiat două aspecte sau medii principale : *fizic* şi *social.* Din domeniul influenţelor sociale fac parte influenţele neintenţionate, exercitate asupra formării şi dezvoltării omului, precum şi cele intenţionate, cu înţeles de instrucţie şi educaţie. O dată cu aprofundarea psihologiei personalităţii, se impune necesitatea izolării unui al patrulea factor, intervenţia personalităţii însăşi a omului asupra propriei sale dezvoltări, în care se include şi factorul de *autoeducaţie,* autoformare. Conştiinţa de sine nu este considerată ca un simplu organ de înregistrare şi oglindire a propriilor fenomene şi procese psihice, ci ca aparat de selecţie, ajustare şi autoreglare a psihicului uman.

Jean Piaget deosebeşte, afară de cei trei factori clasici ai dezvoltării (ereditatea, mediul fizic şi mediul social), al patrulea factor, de *coordonare* a celor trei factori elementari. Acest factor nu este un *adaos,* ci reprezintă mai mult o funcţie particulară de structurare, reglare şi coordonare a primilor trei. Nu cred că greşim,

dacă acest al patrulea factor l-am considera ca fiind identic cu ceea ce înțelegem prin *conștiința de sine*, fiindcă ce este altceva conștiința de sine decît o reacție, o atitudine față de ceea ce se petrece în noi ; această reacție se efectuează tocmai în sensul echilibrării nu numai a organismului cu mediul, ci și în sensul unei echilibrări sau coordonări *intrapsihice*.

Este necesar de subliniat că acești factori nu pot fi izolați unul de celălalt. De aceea s-au și criticat teoriile prin care personalitatea omului se explica fie aproape exclusiv prin ereditate, fie mai ales prin educație. Totuși cercetările făcute asupra gemenilor monozigoți (sau univitelini), puși în medii diferite, au putut sugera stabilirea unei ponderi relative și aproximative a eredității. Totuși și în aceste împrejurări, s-a putut constata că gemenii crescuți în „același" mediu familial se pot dezvolta în mod diferit numai datorită unor neînsemnate în aparență deosebiri, care fac ca mediul să înceteze de a fi „același". Este suficient să se încredințeze unui gemen rolul de conducere și inițiativă, pentru ca personalitățile amîndurora să se contureze în mod diferit. Desigur că și conștiința de sine a fiecăruia dintre ei va evolua în sens diferit.

Este cert că nu se poate afirma în mod absolut care este ponderea eredității și care este gradul de influență a mediului, fizic și social, în dezvoltarea personalității. Și aici trebuie să examinăm factorii, în funcție de care se exercită o influență sau alta. Astfel, influența mediului variază în funcție de individul asupra *căruia* se exercită, în funcție de *modul* influenței, de *sistemul* biopsihic pe care-l afectează, precum și de momentul *cînd* se produce influența. Astfel, mediul nu va schimba culoarea părului sau a ochilor copilului, dar va putea influența

într-o măsură dezvoltarea fizică (în înălţime şi greutate) a individului, şi mai mult încă nivelul de informaţii, interesele, nivelul moral şi cultural al subiectului.

În ceea ce priveşte *momentul* de exercitare a influenţei mediului, trebuie de subliniat faptul că această influenţă este cu atît mai mare, cu cît este conjugată şi coincide cu *terenul,* adică cu *predispoziţia* existentă a subiectului. Întîmplarea ne oferă cîteva cazuri deosebit de elocvente, cu caracter de experiment natural. Sînt cunoscute peste 30 de cazuri de copii crescuţi de animale (leopard, ursoaică şi mai ales lupoaică). Piéron [1] citează, printre alte cazuri, acele 2 fetiţe din India, Amala şi Kamala, prima de aproximativ $1^1/_2$ ani, a doua de 7—8 ani, puse în condiţii de educaţie normale, alături de alţi copii. În timp ce prima, care nu a trăit decît un an, în cursul scurtei sale existenţe, a învăţat 50 de cuvinte a doua, după 9 ani, cît a trăit încă, n-a putut asimila şi folosi decît 40 de cuvinte ! Plecînd de la teza, că nu există nici un motiv de a presupune deosebiri prea importante în zestrea ereditară a fetiţelor, concluzia se impune în sensul că deosebirea la cele două fetiţe, în rapiditatea şi gradul de dezvoltare a lor, se datoreşte *momentului* în care s-a produs influenţa mediului.

Un alt caz citat de Piéron este relatarea descoperirii (prin 1932) de către etnograful francez Vellard, care făcea cercetări în Peru, a unei fetiţe în vîrstă de aproape 2 ani, părăsită de un trib sălbatic. Fetiţa crescută în condiţii culturale optime a devenit soţia şi colaboratoarea salvatorului său şi nu poate fi deosebită de o franceză civilizată de astăzi. Cazurile sînt prea elocvente spre a

[1] H. Piéron, *De l'actinie a l'homme.* F. Alcan, Paris, 2 vol., 1958, p. 211—256.

necesita un supliment de comentariu. Dacă *funcția verbală* nu este exercitată *la timp*, individul devine opac, refractar, la influențele corespunzătoare ; predispoziția însăși *se stinge*, organul se atrofiază.

În spiritul celor afirmate în prima parte a expunerii, credem necesar de subliniat că întregul proces de maturizare sub influența condițiilor de mediu îl putem considera ca o transfigurare a echipamentului ereditar. Automatismele, trăsăturile temperamentale și de caracter, aptitudinile, toate nu reprezintă altceva, decît un adaos la zestrea ereditară și o integrare în matricea înnăscută a individului. Este explicabil, în acest caz, de ce influența mediului și a educației *descrește* paralel cu dezvoltarea individului. De aceea și prognosticul profesional și caracterologic nu este posibil decît în momentul cînd personalitatea este mai conturată. Dacă viitorul copilului mic depinde într-o măsură încă foarte mare de împrejurări, despre un om format putem afirma cu mai mare certitudine : „orice s-ar întîmpla, acest om își va menține într-o măsură linia sa de conduită". De aceea, se poate formula în această privință un paradox : „educația omului se face pentru ca el să nu aibă nevoie de educație", „menirea procesului educativ este de a se desființa pe sine". Se poate obiecta, totuși, că influența educativă din afară se interiorizează în actul de autoeducație, dar și rolul autoeducației diminuează cu vîrsta subiectului ; la fel și influența mediului social. Nu este greșit, deci, să se susțină importanța unei educații *permanente*, numai că roadele acestei educații sînt relative, variind mai ales în funcție de conținuturile și procesele psihice asupra cărora se exercită și de momentul cînd se exercită influența.

„OXIGENUL" AFECTIV SOCIAL

Societatea nu contribuie la dezvoltarea personalității numai prin conturarea personajului cu ajutorul statutului, al poziției în care așează pe individ, ci și prin hrana spirituală pe care i-o oferă, prin întregul conținut tradițional, de natură tehnică, științifică și culturală, dobîndită și acumulată de-a lungul mileniilor ; ea constituie *ereditatea socială* specifică omului. Individul își îmbogățește spiritul prin prelucrarea informației ; foamea intelectuală a individului, curiozitatea necontenit vie a acestuia își găsește satisfacția în procesul de instruire. Alimentația intelectuală în societatea modernă este planificată și dozată astfel ca să corespundă posibilităților de dezvoltare a individului, logicii lui interne de maturizare, contribuind astfel la normala lui dezvoltare în condiții intelectuale optime. Nu s-a făcut însă destul, după părerea noastră, în ceea ce privește *modul* de „alimentație", de instruire a copilului. Tehnica pedagogică și-a îndreptat atenția mai ales asupra conținutului intelectual al culturii, asupra logicii intelectuale a formării omului ; *logica afectivă* este încă prea puțin adîncită. Psihologia genetică, în ultimele decenii, s-a angajat cu mai multă hotărîre în acest domeniu de explorare a afectivității. Alături de oxigenul intelectual, se acordă tot mai multă importanță combustiunii profunde, afective, a copilului.

Afirmației lui Descartes : „gîndesc, deci exist", filozofii contemporani îi substituie aserțiunea : „sînt văzut, deci exist" (J.-P. Sartre). Gîndirea sociologică de astăzi impune adevărul că a exista nu înseamnă a fi prezent pentru sine, ci a fi o realitate și pentru alții.

Existența în alții nu este o metaforă, o idee pură și o conștiință abstractă că cineva se gîndește la tine. Ea ne

apare cu o semnificație mult mai adîncă. Ceea ce ne interesează este : *Cum* se gîndește altul la mine ? Care este *atitudinea* lui față de mine ? Nu este suficient, deci, să existi în conștiința altuia ; se cere convingerea că existența ta este acceptată, dorită și prețuită de colectivitatea căreia îi aparții. Fericirea omului nu este posibilă în *orice* climat psihologic, ci în *anumite* raporturi cu semenii. De aceea ne apare ca mai justă reflexia unui alt filozof, care afirmă : „Eu nu exist decît în măsura în care exist pentru alții ; la limită *a exista* înseamnă *a iubi*".

Aș spune că nici această frază nu este completă. Nu este suficient să iubești. Este adevărat că simpatia arătată cuiva, iubirea dăruită altuia naște în spiritul celui simpatizat și iubit, prin inducție, un sentiment similar ; nu totdeauna, totuși ; nu în mod imperios și necesar. Reciprocitatea în iubire reprezintă un echilibru superior, ca și reversibilitatea prin operații logico-matematice în domeniul intelectual. De aceea aș spune : *„a exista înseamnă a iubi și a fi iubit."*

Această idee dezvăluie *esența echilibrului psihic și moral al personalității, cheia integrării individului în societate, „secretul" artei de a trăi.* Simpatia, afecțiunea, iubirea reprezintă forța centrifugă a personalității care se dăruiește și forța centripetă a partenerului care absoarbe, într-un contact sufletesc, hrana afectivă oferită de un altu, hrană care înseamnă acceptare, prețuire, cooperare, solidarizare, înseamnă substanță care alimentează sentimentul stabilității și echilibrului, este puntea spre conștiința de „noi". Astfel, prin intermediul prețuirii altora se făurește sentimentul autoprețuirii ; prin contact cu altul, cu colectivitatea, te apropii de tine însuți.

Dialogul uman afectiv este supus unui ritm dinamic neîncetat, ca acel al inimii, de sistolă şi diastolă : expansiune-contracţie, integrare-eliminare, atracţie-respingere, simpatic-antipatic, siguranţă-nesiguranţă, dăruire-claustrare, încredere-suspiciune, intimitate-detaşare, apropiere-înstrăinare, chietudine-anxietate.

Care sînt forţele care determină şi întreţin acest ritm, asigurînd dezvoltarea normală a procesului de integrare a individului în grupul social ?

Fenomenul cuprinde întreaga dezvoltare a personalităţii şi este deosebit de complex. Ne vom limita la semnalarea a cîteva etape esenţiale şi necesare ale *maturizării afective* şi echilibrării psihice a individului, ale integrării acestuia într-o colectivitate umană.

Procesul de integrare este marcat prin momente de succes, la început cu ajutorul, susţinerea şi încurajarea altora. Eşecul, cînd nu are efectul de întărire, îndîrjire şi oţelire, te coboară în ochii altora şi în propriii tăi ochi ; descurajarea viciază relaţiile cu alţii. Cînd nu te simţi culpabil, dai vina pe alţii, angajîndu-te într-un cerc vicios, din care cu greu te poţi elibera.

Se ştie că naşterea unui copil este şi începutul educaţiei acestuia. Se cunoaşte importanţa afecţiunii materne asupra dezvoltării psihice şi fizice a noului născut. Afecţiunea maternă este oxigenul psihic al copilului. În contact cu mama, în fuziunea afectivă cu gestul de tandreţe al acesteia, copilul îşi găseşte sprijinul necesar, încrederea şi sentimentul dinamogenic al securităţii şi echilibrului. Primul zîmbet al copilului este aurora zilei lui de mîine, este prima licărire a unei conştiinţe de altu. Copiii lipsiţi de afecţiune, în această fază preverbală a vieţii lor, rămîn vulnerabili, atît organic cît şi psihic, în tot cursul vieţii lor. De aceea, simpla îngrijire fizică, acasă şi în creşă, a copilului nu este suficientă. Dezvol-

tarea afectivă a omului este un proces necontenit și deschis de apropiere și depărtare, de căutare a unui sprijin, cînd în alții, cînd numai în sine.

Viața de familie oferă o nouă treaptă de maturizare și diferențiere efectivă, prin nota de respect față de autoritatea paternă și dragoste față de frați și surori. Este faza integrării în grupul familial, faza *zîmbetului familial*. O familie dezintegrată, lipsită de afecțiune și încredere în copil, este traumatizantă pentru copil și-l face să privească societatea cu teamă, neîncredere și suspiciune. Primele reacții de neadaptare, justificate de conștiința de a fi frustrat, se nasc în asemenea climat de dezechilibru, tensiune și conflicte familiale.

Primii ani de viață școlară, noul context de relații sociale favorizează transferul și transformarea sentimentului familial în sentimentul de respect față de profesor, de lărgire a sentimentelor familiale prin acele de prietenie față de colegi. În noul climat al coeziunii de grup se conturează și se amplifică viziunea elevului asupra societății. În perioada de 9—12 ani, sentimentul *colectivității* devine deosebit de intens. Strîngerea de mînă prietenească este semn de sănătate morală. Este faza *simpatiei și coeziunii colegiale.*

De notat că, în unele cazuri nefericite, răceala, convulsiile și furtunile familiale declanșează mecanismele de apărare ale copilului, ca evadarea din cercul familial asfixiant și aterizarea într-un anturaj dubios. Este primul simptom grav de dezintegrare socială a copilului, simptom care trebuie să ne preocupe în mod deosebit, spre a sustrage pe copil influențelor nocive, spre a preveni acte antisociale.

Adolescența este faza afirmării de sine, a autonomiei și independenței. Ochii adolescentului se deschid mari spre *valorile sociale* și spre viitorul său rol profesional.

Prima lui iubire este căutarea unei fuziuni integrale a personalității sale cu o altă ființă, de realizare a unui „Noi", în care s-ar oglindi toate aspirațiile și năzuințele tînărului. Experiențele afective anterioare și climatul favorabil de dinainte constituie premise ale integrării normale a tînărului în profesiune și în societate. Sentimentul de solidaritate și de coeziune profesională, de încredere și respect în cadrul noului statut profesional exprimă gradul său de echilibru psihic și de sănătate morală.

Astfel, ne ridicăm de la afecțiunea cuplului copil-mamă spre conștiința socială a adultului, ca om și cetățean al epocii și patriei sale. Ritm necontenit al maturizării, de atașare și detașare, fixare și desprindere, identificare și diferențiere. Fixarea într-o fază îngreuiază trecerea spre treapta următoare. Educația asigură flexibilitatea, mobilitatea și supletea afectivă necesară ; cu atît mai mult, cu cît transformările ambianței sînt mai adînci și mai rapide, așa cum se întîmplă în contextul progresului alert al societății noastre. În acest scop, ființa umană are nevoie de a respira oxigenul afectiv, în doze bine măsurate și la timpul potrivit.

STATICA

Cercetările în domeniul personalității au început, ca și investigațiile vieții vegetale și animale, cu faza descrierii și clasificării. Nota dominantă a modului de explorare era prin excelență statică : nu descrii și nu constitui clase decît din obiecte sau ființe așa cum sînt, prin însușirile lor stabile, permanente, relativ invariabile.

Este firesc că și în psihologie s-a încercat să se facă o clasificare a varietății de temperamente, caractere, personalități după anumite criterii relativ stabile. Aceasta înseamnă că fiecare persoană are anumite însușiri sau

trăsături caracteristice. Existenţa acestor trăsături permite prin ele o explicaţie a conduitei. Examenul critic ne-a dus spre concluzia că ele nu au o existenţă materială asemenea însuşirilor obiectelor fizice. Ele au totuşi un anumit gen de realitate, fiind condiţii ale unor moduri constante de reacţii faţă de anumite situaţii. Astfel, curajul, de exemplu, este o trăsătură psihică a personalităţii, dar ea *nu există* undeva ca o entitate ; ea *există*, totuşi, ca o calitate a persoanei de a se comporta într-un anumit fel în faţa anumitor situaţii care ameninţă integritatea fizică sau morală a individului. Acest mod, static, de a caracteriza o persoană este justificat în parte, fiindcă repetiţia aceloraşi moduri de reacţie faţă de situaţii identice sau similare creează automatisme, trăsături, care reprezintă un grad de stabilitate şi uniformitate a conduitei individuale. Din acest punct de vedere, ceea ce numim instincte sau impulsuri sînt automatisme create de-a lungul generaţiilor şi transmise prin ereditate. Însuşirile psihice, trăsăturile, aptitudinile, deprinderile şi obişnuinţele sînt tot automatisme, legate de cele ereditare, numai că sînt mai fragile, mai suple, decît cele înnăscute.

Tipologiile elaborate de psihologi sînt numeroase şi variate. Unele din ele se situează pe un plan biologic, morfologic, constituţional, altele pe un plan social. În primul caz, încremenirea psihică se concretizează prin înfăţişarea corporală a persoanei, în al doilea caz ea are forma calapoadelor sociale, a rolurilor şi statutelor sociale.

Diferenţierile dintre oameni sînt legate, desigur, de constituţia fizică a fiecăruia. În felul acesta se poate spune că fiecare perioadă de vîrstă are trăsături tipice, ca şi sexul, rasa şi conformaţia fizică a fiecăruia. Omul este o fiinţă bio-psiho-socială şi ca atare supusă, în dez-

voltarea lui, influenţelor de ordin fiziologic, psihic şi social. Astfel, diferenţierea femeii, de exemplu, ca fiinţă biologică, de bărbat este determinată în primul rînd de factori de natură hormonală, factori care marchează amprenta lor asupra psihicului feminin.

Trebuie să observăm, totuşi, că astăzi noţiunea de tip sau clasă diferenţiată, discretă, distinctă, discontinuă face loc continuităţii în care tipurile de altă dată reprezintă, în genere, extreme sau media unei curbe continue. De exemplu, feminitatea pură, ca şi masculinitatea pură, nu este decît o idealizare, un model sau o extremă, realitatea concretă fiind o îmbinare a amîndurora cu o predominare mai mult sau mai puţin marcantă a unui pol faţă de celălalt, după ponderea relativă a estrogenilor faţă de androgeni. În cazurile intermediare avem femeie defeminizată (sau masculinizată) şi bărbat devirilizat (sau feminizat). Vorbim atunci de intersexualitate sau bisexualitate, de androgini sau ginandri.

Am putea afirma, deci, din punct de vedere fiziologic, că fiecare femeie are şi trăsături masculine, precum şi invers, bărbatul este, într-o măsură, purtător al feminităţii. Poate că acest fapt l-a făcut pe psihologul elveţian Jung să susţină că fiecare bărbat are o *conştiinţă* masculină, *animus* şi un *inconştient* feminin, *anima* şi viceversa : femeia este predominarea conştientului feminin asupra inconştientului masculin.

Aşa după cum s-a încercat să se explice personalitatea feminină prin constituţia ei morfologică, somatică şi fiziologică, tot aşa s-au elaborat numeroase tipologii pe baza unor criterii endocrinologice, nervoase sau morfologice. Este prea cunoscută tipologia unui Kretschmer care împarte oamenii în picnici, leptosomi, atletici şi astenici, corespunzător tipurilor de ciclotim, schizotim, spre a insista asupra lor. Nu ne putem abţine, totuşi,

de la observaţia pe care o face Shakespeare prin Cezar din cunoscuta tragedie *Iuliu Cezar* :

„În preajma mea doresc doar oameni graşi,
Cu feţe lucitoare, care noaptea
Dorm bine. Cassius arată, uite-l,
Sfîrşit. Gîndeşte mult. Ăşti oameni nu-mi plac.
. . . .
De nimeni altul, ca de uscăţivul
De Cassius, nu m-aş feri în cale.
Citeşte mult, prea mult observă, ochiu-i
Pătrunde-adînc în fapta omenească.
De jocul, îndrăgit de tine, nici o
Plăcere n-are. Muzică n-ascultă.
Surîde rar şi parc-ar vrea să spună
Că-şi bate joc de el şi de pornirea
Ce a putut să-l facă a surîde.
Bărbaţi de soiul ăsta n-au odihnă
Cît timp îl văd pe altul că-i întrece."

Scurt şi îndesat, opus celui lung şi slab ; jovial, sociabil, vorbăreţ, opus celui reţinut, închis şi tăcut ; extravertit opus celui intravertit, ar adăuga Jung.[1]

Aceste caracterizări nu pot fi abandonate ; ele îşi păstrează valoarea lor ; ele trebuie totuşi *relativizate* şi integrate într-o concepţie *dinamică* a personalităţii.

Ca exemplu de tipologii *psihosociale*, cu portrete orînduite după categorii de funcţii sau valori sociale, citãm tipologia lui Eduard Spranger.[2] Psihologul german deosebeşte următoarele tipuri psihologice : teoretic, economic, estetic, social, politic şi religios.

Dacă tipologiile constituţionale scot în relief factorul constituţional, cele psihosociale pun în evidenţă facto-

[1] Vezi V. Pavelcu, *Psihologia personalităţii.* I. Bazele personalităţii. Ţerek, Iaşi, 1939, p. 36—57 şi 121—127.

[2] Eduard Spranger, *Lebensformen.* Max Niemeyer Verl. Halle, 1930.

rul social. Neajunsul lor nu constă numai în caracterul lor static, discontinuu, interpretat uneori absolutist și substantivist, dar și în faptul că, în mare măsură, se neglijează factorul personal, al conștiinței și atitudinii subiectului, atît față de ființa sa fizică, de statutul său social, cît și față de sine. Nu are importanță numai să te naști bărbat sau femeie, să fii scund și îndesat sau înalt și subțire, să fii om de știință, om politic sau artist, ci *ceea ce crezi tu* despre tine, ca ființă fizică sau socială.

Howard H. Kendler ne descrie un caz observat de psihologul Jahoda (1954).[1] Este vorba de superstițiile indigenilor de pe Coasta de Aur a Africii. Caracterul copilului este pus în legătură, determinat de ziua sa de naștere. Fiecare zi a săptămînii are spiritul ei și acest spirit se încorporează în sufletul copilului al cărui nume este al zilei sale de naștere. Această credință are ca efect faptul că modul de comportare a copiilor devine conform modelului conceput de copil, care posedă spiritul zilei sale, potrivit cu ceea ce crede el că ar trebui să fie. Copiii născuți Vinerea (Kwaku) sînt turbulenți, agresivi și excitați, în timp ce Lunii (Kwadwo) sînt calmi și pacifiști. Apare clar că personalitatea lor, explicată prin influența exercitată din afară, este, în realitate, determinată de conștiința de sine, de ideea ce-o aveau despre sine.

DINAMICA

Cu privire la dinamica personalității mă voi referi în mare măsură la unele studii ale mele mai vechi, unde

[1] Howard H. Kendler, *Basic Psychology*. Methuen, London, 1963, p. 460.

am expus cîteva puncte de vedere pe care le consider şi azi valabile.[1]

Spre a înţelege devenirea, trebuie să admitem că fenomenele-cauze devin, într-o măsură, efecte ale efectelor produse de ele, iar efectele devin cauze ale cauzelor care le-au produs. Sîntem în domeniul *interdependenţei* fenomenelor.

Ideea interacţiunii îşi face tot mai mult loc în ştiinţa contemporană. Am citat pe Jean Piaget în legătură cu cei patru factori ai dezvoltării personalităţii. Analizînd ultimul factor, al echilibrării, pe care noi îl considerăm în psihologie ca fiind factor personal, Jean Piaget[2] ne oferă *trei* modele de echilibru : primul al echilibrului de forţe în sînul unei structuri de cîmp, sub forma unei *balanţe exacte* a forţelor, model folosit de gestaltişti şi în explicaţia prin homeostazie în biologie, al doilea model, de natură *probabilistică*, folosit de Ashby în studiul său asupra dinamicii cerebrale şi al treilea model, de echilibru *prin compensaţie*, între perturbările exterioare şi activităţile subiectului.

Fără a intra în analiza modelelor descrise de Piaget, considerăm că schema ce o prezentăm aici este destul de comprehensivă, avînd avantajul că se integrează în ansamblul studiului nostru.

Noi am deosebit trei forme generale de interdependenţă : 1) forma ciclică, calitativ *staţionară*, 2) forma de spirală *ascendentă* şi 3) forma de spirală *regresivă*.

[1] V. Pavelcu, *Formele de interdependenţă în explicarea comportamentului*. An. şt. Univ. Iaşi, t. III, f. 1—2, 1957, p. 297—314 şi *Noţiunile fundamentale implicate în psihologia personalităţii şi raporturile dintre ele*. An. şt. Univ. Iaşi, t. VI, 1960. p. 147—158.

[2] Jean Piaget, *Six études de psychologie*. Ed. Gauthier, 1964, p. 123—131.

a) *Forma staționară.* Înainte de a deveni piesă centrală a ciberneticii, ideea de autoreglare a fost emisă și precizată în biologie de către W. Cannon prin noțiunea de homeostazie [1].

Viața este un mod specific de interacțiune, de echilibru între organism și mediu.

Funcția homeostazică, după cum arată însăși etimologia cuvîntului (*homoios* = același și *stasis* = stare) are rolul de a menține organismul în *aceeași* stare de echilibru cu mediul și a părților organismului între ele. În timp ce termenul de *echilibru*, după părerea fiziologului american, se aplică sistemelor dinamice *fizico-chimice*, închise și simple, homeostazia este o particularitate a *organismelor vii.* Ea reprezintă o totalitate de reacții complexe de adaptare a organismului animal, orientate spre îndepărtarea sau limitarea maximă a acelor factori din mediul extern și intern, care tulbură constanța dinamică relativă a mediului intern al organismului : în sensul menținerii, de exemplu, a constanței cantității de apă, sare, zahăr, proteine, grăsimi, oxigen, a constanței temperaturii corpului la homeoterme etc.

Stabilitatea echilibrului în funcțiile organismului se asigură printr-un proces de interdependență dintre cauze și efecte. Astfel se menține un anumit nivel, relativ invariabil, de echilibru, al organismului. Tendința este de a varia cît mai puțin ; mai just, de a lupta împotriva abaterilor de la o invariantă.

Este o deosebire între o invariantă *mecanică* și una *biologică,* în sensul că aceasta din urmă poate menține — în anumite limite — același echilibru *prin mijloace diferite,* în timp ce în sfera mecanică nici nu poate fi

[1] W. Cannon, *The Wisdom of Body.* London, 1932.

vorba de distincție între scop și mijloace. De aceea, Cannon și insistă asupra necesității de *a nu identifica homeostazia cu imobilitatea, stagnarea.* [1]

Ideea echilibrului intern sau extern, realizat prin *autoreglare*, o întîlnim și la filozoful italian E. Rignano, care ne oferă, prin ideea de *vitalism energetic*, soluția opusă atît mecanicismului, cît și vitalismului animist din biologie. Adaptarea, după el, nu-i decît un fenomen de „menținere sau de restabilire a stării staționare a procesului fiziologic respectiv". [2] Orice mișcare de apropiere sau îndepărtare, de atac sau fugă, de apucare sau respingere, este consecința tendinței generale de a-și menține în același fel, timp nelimitat, o anumită stare fiziologică.

Meritul ideii de autoreglare constă în faptul că scoate în evidență *dinamica* unor sisteme biologice interne, care au tendința de a se menține în cicluri staționare, circulare, relativ închise. Prin aceste reglări, organismele își asigură uniformitatea condițiilor vieții organismului. [3]

Problema se cere precizată în ceea ce privește noțiunea de uniformitate, de „staționar". Este oare vorba de *invariante-mijloace* sau *invariante-scopuri*? Uniformitatea *mijloacelor*, biochimice sau nervoase, de a asigura stabilitatea anumitei stări a organismului diferă de uniformitatea stării asigurată prin *mijloace diferite*. În reglarea termică a organismelor homeoterme, afară de

[1] *Ibidem, p. 24.*

[2] E. Rignano, *Qu'est-ce que la vie?* F. Alcan, Paris, 1926 p. 54 ; vezi de același, *Problèmes de psychologie et de morale.* F. Alcan, Paris, 1928.

[2] Simpozionul Asociației de psihologie științifică de limbă franceză din Marsilia, în anul 1965 a avut ca temă procesele de adaptare. Vezi *„Les processus d'adaptation"*. P.U.F., 1967.

mijlocul de apărare la frig prin reflexul vasoconstrictor, avem mijlocul de apărare cu ajutorul blănii şi al penajului ; afară de aceste mijloace, se produc reacţii chimice, ca aceea de sporire a combustiunii, frisoane (tremuri *ca* să te încălzeşti). La om, echilibrul termic se menţine prin folosirea şi altor mijloace : adăpostul, focul şi îmbrăcămintea. În cazul acesta, deşi constanta sau invarianta biologică rămîne aceeaşi (nivelul termic), principiile şi procesele (fizice sau chimice) sînt aceleaşi, *mijloacele* folosite se desfăşoară la niveluri diferite (tehnică, civilizaţie, inteligenţă). Trecerea de la adaptarea pasivă a poikilotermelor la adaptarea activă a homeotermelor şi de la animal la om reprezintă desigur acte succesive de creaţie, salturi în crearea unor noi sisteme a formulelor de adaptare.

În păstrarea aceloraşi *mijloace* de adaptare se manifestă fenomenele de automatism rigid ; în menţinerea invariantei-scop cu variaţia formelor de satisfacere a echilibrului, constatăm plasticitatea, organică sau nervoasă, a individului sau a speciei. În fine, în faţa unor noi invariante-scopuri, a unor noi principii sau formule de adaptare, trebuie să căutăm explicaţia prin noi forme de interacţiune, calitativ diferite de cele staţionare, circulare.

În concepţiile analizate constatăm acelaşi caracter de *revenire spre trecut,* spre echilibru anterior, fenomenul de reîntoarcere, retroactiv, recurent. Orice reacţie vitală se explică aici prin ceea ce este *în urmă* şi nu înainte. Prezentului nu i se oferă o altă perspectivă decît trecutul, nu i se deschide o altă direcţie decît înapoi. Sîntem în faţa *legii automatismului.* Destinul unui organism se desfăşoară într-un cerc, închis între prezent şi trecut, menţinut pe *acelaşi plan calitativ.* Idealul este

trecutul : nu putem dori altceva decît revenirea spre ceea ce a fost.

Concepțiile care interpretează viața după modelul homeostaziilor neglijează aspectul fundamental al vieții, aspectul ei *creator*. Viața, în întregimea ei, este redusă, după aceste teorii, la *legea automatismului*, fiind sărăcită astfel de elementul ei caracteristic, specific și diferențial față de lumea anorganică, *acomodarea*, capacitatea de a se modifica în funcție de variațiile mediului, de a-și crea, la nevoie, o dată cu *noi* funcții, *noi* instrumente de acțiune, *noi* organe. Este neglijat și înțelesul specific al noțiunii de *organic*, al înțelesului de *dezvoltare*. Procesul descris rămîne *staționar* din punct de vedere *calitativ*.

Așadar, procesele automate se explică prin forma relativ staționară a interdependenței, dar această formă de autoreglare se subordonează, în cazurile normale, formei superioare, conștiente, intenționate, de anticipare a altceva decît revenirea la trecut. Homeostazia este inerentă proceselor *organice*, de menținere a stabilității mediului *intern*, caracterizat tocmai prin automatism.

În domeniul psihic, autoreglarea se manifestă mai ales în stările *afective*, unde predomină modurile automate de echilibrare, cînd prin contrast și compensație, iubirea se echilibrează prin ură, tentația prin repulsie ; afecțiunea respinsă devine resentiment sau ură, umilința suferită provoacă impulsul de răzbunare etc. Legea compensației nu este numai o lege biologică ; ea este și lege psihică, mai ales afectivă.

Prin automatismele afective se stabilizează în mare măsură relațiile noastre sociale ; astfel se explică relativa constanță a prieteniilor, afecțiunilor sau animozităților, a acelor „atmosfere" specifice care domină și persistă în familii, colective, instituții etc. Pentru înțe-

legerea integrală, însă, a formelor superioare de conduită, explicaţia de tip circular şi staţionar este insuficientă.

b) *Spirala ascendentă.* A doua formă tipică de interdependenţă ne-o reprezintă spirala cu tendinţă de perfecţionare, de ridicare a nivelului calitativ. În cazul acesta, ruperea echilibrului iniţial angajează sistemul dinamic într-un proces ascendent, cînd interacţiunea cauză-efect ridică prin salturi, evolutive sau revoluţionare, sistemul angajat de pe o treaptă pe o alta, superioară. „Entelechia“ (Hans Driesch) sau „elanul vital“ (H. Bergson) constată fenomenul fără a ni-l putea explica.

Biologia mecanicistă ne înfăţişează relaţia dintre organism şi mediu ca o relaţie în care mediul nu are alt rol decît de a *declanşa* forţele ereditare, conţinute deja, într-o stare latentă, virtuală, în organism. Procesul de dezvoltare ne apare ca o destindere a unui resort, care conţinea în germene, în stare comprimată, virtuală sau potenţială, toate posibilităţile „ab origine“.

Întreaga teorie *preformistă* este ancorată în această poziţie. Biologia genetică interpretată unilateral nu este decît o variantă a concepţiei asupra relaţiei dintre organism şi mediu ca desfăşurare paralelă a două forţe, mediul servind cel mult ca agent de declanşare a forţelor preexistente în organism. Aceste forţe s-ar desfăşura, într-o succesiune ineluctabilă de cauze şi efecte, după un plan prestabilit.

Grefată pe concepţia unei eredităţi ineluctabile şi prestabilite este şi ideea, nefastă prin consecinţele ei practice, individuale şi sociale, a *plafonului-limită.* Plafonul, adică nivelul superior maxim, la care se poate cineva ridica, într-o prestaţie oarecare, ar fi şi el predestinat,

ca nivel fatal, invariantă, neclintită de forțele sociale ale mediului. Ar fi absurd să tăgăduim existența limitei de dezvoltare ; este necesar, însă, să nu uităm că și ea este condiționată de factori externi și lăuntrici. Apariția ei este în funcție de natura influențelor, de cîmpul de forțe asupra căruia se exercită și de momentul cînd intervin ele.

„Cunoașterea omului — spune Lenin — nu este o linie dreaptă, ci o linie curbă, care se apropie infinit de o serie de cercuri, de o spirală“ [1]. Această imagine a spiralei nu este reprezentativă numai pentru cunoaștere, ci pentru întreaga viață. În studiul său asupra lui Karl Marx, tot Lenin spune : „În timpul nostru ideea dezvoltării, a evoluției, a pătruns aproape în întregime în conștiința socială, dar pe altă cale, nu prin filozofia lui Hegel. Totuși, această idee, așa cum au formulat-o Marx și Engels, sprijinindu-se pe Hegel, este mult mai multilaterală, mult mai bogată în conținut decît ideea curentă a evoluției. O evoluție care repetă oarecum treptele deja străbătute, dar în alt mod, pe o bază superioară („negația negației“), o evoluție care are loc, pentru a spune astfel, în spirală, și nu în linie dreaptă.“ [2]

Fenomenul dezvoltării, deci, îl putem înțelege numai în felul acesta și numai o astfel de înțelegere reflectă integral ideea unității dinamice organism-mediu, precum și a părților organismului între ele.

Reglarea acțiunilor bazată pe informația recurentă a senzațiilor kinestezice se poate compara cu un fenomen de reglare situat la un nivel superior de complexitate. O persoană devine mai punctuală din momentul cînd

[1] V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, Ed. de stat pentru literatură politică, București, 1956, p. 325.

[2] V. I. Lenin, *Karl Marx*, Ed. P.M.R., 1948, p. 22—23.

şi-a cumpărat un ceas de precizie. Cumpărarea ceasului a fost *efectul* deprinderii de punctualitate a persoanei menţionate, dar a devenit *cauza* punctualităţii sporite a aceleiaşi persoane ; din simplu *semnalizator* al abaterilor devine regulator şi *determinant* al conduitei de punctualitate. Creînd o deprindere, ceasul devine mijloc de *proiectare* în viitor a conduitei, un factor de dezvoltare. Oamenii au creat ceasul fiindcă au devenit punctuali şi au devenit punctuali creînd ceasuri de precizie.

Înţelesul de spirală ascendentă se lămureşte şi printr-un exemplu din educaţie. Aprecierea educatorului, efect al prestaţiei elevului, devine la rîndul ei cauza ameliorării în viitor a randamentului aceluiaşi elev. Dacă educatorul cunoaşte valoarea încurajării, el nu se va feri chiar de o uşoară supraestimare a rezultatelor elevului ; va aprecia pe elev mai mult decît merită, spre a-l face să merite pe deplin aprecierea făcută, adică să se ridice la nivelul acesteia. Procesul este simplu : lauda, succesul, se repercutează pozitiv asupra randamentului, iar acesta din urmă sporeşte lauda, care va ridica astfel, prin efectul ei, nivelul randamentului ş.a.m.d.

Am afirmat mai înainte că adaptarea-neadaptarea se transformă pe plan psiho-social în succes-insucces. Legea spiralei ascendente am putea-o formula pe plan psihologic ca lege a succesului : *din succes în succes*. Reuşita unei acţiuni devine premisă a reuşitei următoare. Să nu uităm, totuşi, de reversul medaliei. Dacă succesul este un stimulent şi mobilizator pentru unii, el este tranchilizant şi demobilizator pentru alţii, care adorm liniştiţi pe laurii gloriei. Puterea propulsivă a succesului fiind secătuită, faima şi celebritatea se fixează atunci asupra meritelor din trecut. „Sic transit gloria mundi"... Aceasta se întîmplă în cazuri cînd motivaţia a fost extrinsecă şi nu intrinsecă, cînd succesul a fost urmărit exclusiv pen-

tru rezonanța lui socială și nu ca expresie a unui merit autentic și legată de valoarea intrinsecă a acțiunii.

Întărirea unei forme de comportare nu se reduce numai la valoarea ei prezentă ; ea devine trăsătură sau aptitudine cumulativă și anticipativă de acțiuni și succese viitoare. Un automatism condensează în el, o dată cu acțiunile trecute, și *situațiile* respective, așa cum ochiul nu este numai unealta organică, optică, a adaptării la lumină, ci și produsul luminii, după cum și lumina își datorește existența ei psihică analizatorului optic ; joncțiune inseparabilă a organismului cu mediul. Dacă există foame, există (sau trebuie să existe !) și hrană.

Ne putem explica acum mai bine existența *logicii interne* în desfășurarea fenomenelor, fiecare pas sau moment din linia de dezvoltare fiind condiționat de nivelul anterior de dezvoltare și anticipînd faza următoare. Această logică este mai evidentă în lumea socială.

Spirala ascendentă este un model al creativității, notă definitorie a „normalității exemplare", după expresia lui Philippe Muller.[1] Omul normal — după părerea autorului citat — nu este numai omul cel mai *integrat*, dar care s-ar închide într-un circuit de satisfacții egoiste ; nici omul *eliberat*, care s-ar abandona plăcerii ce-i oferă autonomia ; nici unul *adaptat*, care, asemenea unui cameleon, împrumută culoarea mediului, oricît de imperfect ar fi acesta ; nici omul cel mai *frecvent*. Omul normal este acela „a cărui viață individuală și socială este, în mod obișnuit, orientată într-un sens creator"
(J. Lacroix).

Rezultă că relațiile în spirală ascendentă, dintre organism și mediu, se desfășoară într-un cîmp „deschis" ;

[1] Philippe Muller, *La psychologie dans le monde moderne*. Ed. Ch. Dessert, Bruxelles, 1963, p. 211.

ele se stabilizează totuşi în circuite relativ închise, pe niveluri diferite, iar aceste niveluri intră în relaţii de interdependenţă.

Din exemplele citate ne dăm seama de ce conduita unui individ nu poate fi explicată exclusiv prin *natura* lui individuală, prin „biografia" lui, izolată de ambianţă. Explicaţia unei persoane, ca unitate dintr-un complex dinamic, în care intră şi mediul, nu poate fi epuizată nici numai prin „influenţe". Factorul „influenţă" singur nu este adecvat, implicînd şi el o acţiune *unilaterală*, ca şi explicaţia prin natura persoanei. Într-o explicaţie a unei realităţi complexe trebuie să intre *toate componentele procesului dialectic*, înţelese şi cuprinse în sisteme de relaţii dialectice.

c) *Spirala regresivă*. A treia formă tipică, cu înfăţişare netă a unei spirale, o găsim în procesele de interdependenţă cu o direcţie regresivă, din punct de vedere *calitativ*. În aceste cazuri, tulburarea echilibrului iniţial dă naştere unui proces de interacţiune, cînd sistemul dinamic se angajează într-o vrilă descendentă, fiecare moment al acestui proces de relaţii mutuale dintre cauză şi efect caracterizîndu-se printr-o pierdere calitativă, printr-o *degradare* a sistemului.

În *fizică*, procesul regresiv, descendent, a fost ridicat, de către fizicienii Carnot şi Clausius, la rangul de principiu al entropiei universului. Conform acestui principiu al degradării energiei, universul nu rămîne imobil, ci se transformă, dar transformarea lui se face în direcţia unui echilibru stabil de ordin inferior, spre încremenire, îngheţare, moarte calorică a universului. Sensul devenirii este descendent, fiindcă formele de energie, în succesiva lor transformare, suferă o pierdere energetică, sub forma unei denivelări calorice *ireversi-*

bile : noi cădem *în jos*, în mod ineluctabil ; universul se îndreaptă — după scara noastră umană — lent, dar fatal, spre încremenire.

O încercare similară, mai recentă, pe plan *biologic*, o reprezintă lucrarea unui biolog francez, Henri Decugès. El demonstrează că îmbătrînirea lumii vieţuitoarelor se datoreşte mineralizării progresive a carbonului utilizabil vital, adică prin reducerea continuă a cantităţii utilizabile de lumea organică a acestui element indispensabil vieţii. Ciclul carbonului ni se prezintă într-un deficit necontenit. „Geologia — ne spune autorul citat — ne aduce o dovadă incontestabilă a faptului că, în circulaţia organică, ieşirea nu este compensată de intrare." [1] Sistemele animale se pot angaja şi ele într-o spirală regresivă.

Teoria de mai sus deschide poarta spre pesimism, spre morala resemnării. Forma descrisă îşi găseşte explicaţia mai ales în fenomenele patologice. Numeroasele boli se caracterizează printr-o deplasare a echilibrului fiziologic spre un nivel inferior, echilibru ce poate deveni staţionar, alimentîndu-se din propria sa activitate, reacţiile devenind, la rîndul lor, stimuli pentru noi reacţii similare.

Adeseori, procesele morbide se desfăşoară în două faze. Întîi, o degradare progresivă a calităţii de echilibru, o regresiune, mai rapidă sau mai lentă, spre o treaptă inferioară, apoi o oprire, mai scurtă sau mai durabilă, a procesului de pe acea treaptă. Spirala vicioasă se închide pentru moment într-un *cerc vicios*. Faza a doua este specifică, credem, stabilizării cronice

[1] H. Decugès, *Le vieillissement du monde vivant*. Paris, Plon et Masson, 1941, p. 22.

a bolilor. Orice proces morbid, aşa-zis „evolutiv“, ar putea fi considerat ca o cădere biologică în spirală.

În genere, starea de tensiune afectivă favorizează conştientizarea excitaţiilor interoceptive anormale, iar apariţia acestora în conştiinţă agravează boala şi sporeşte tensiunea afectivă. Aşa se explică şi numeroase afecţiuni numite „iatrogene“, provocate, fără intenţie, de medici, prin conştiinţa exagerată a gravităţii bolii.

Folosirea drogurilor, toxicomaniile se situează în acest cadru. Unei intoxicaţii cu alcool, de exemplu, îi urmează o stare de depresiune, ca şi în orice fenomen de „paradis artificial“. Spre a-şi restabili artificial echilibrul pierdut, spre a readuce starea iniţială de tensiune optimă, individul absoarbe o cantitate de alcool, căruia îi urmează o stare şi mai gravă de depresiune. Această nouă stare impune o absorbire sporită de alcool, care duce la o depresiune şi mai gravă, şi astfel se creează o spirală vicioasă. Aceasta poate duce, mai repede sau mai încet, spre delirium tremens şi de acolo spre sfîrşitul letal.

În alte cazuri, procesul se opreşte la un nivel, sensibil şi relativ permanent, de cronicitate, de intoxicaţie, alimentîndu-se prin doze relativ invariabile şi pompînd din rezervorul „paradiziac“, exact cît îi trebuie, spre a umplea golul „infernal“ ; omul se echilibrează pe o treaptă staţionară a unui „cerc vicios“ ; descinderea în spirală se opreşte în cerc, ca o placă defectă de patefon, repetînd la nesfîrşit acelaşi pasaj muzical.

O analiză interesantă a dinamicii afective şi a „cercurilor vicioase“ din nevrozele epocii moderne, a „epocii anxietăţii“ o face D. G. Garan prin relevarea tendinţei exagerate a omului modern de a căuta satisfacţii şi a evita neplăcerile ; dezechilibrul între emoţii pozitive şi

negative, între descărcare şi recuperare a energiei creează tulburări psihice inevitabile, declanşează mecanisme nevrotice de apărare. [1]

Un exemplu din educaţie. Un educator mărginit, considerînd aptitudinile ca realităţi date şi invariabile şi nu ca realităţi în devenire, consideră şi diagnosticul său psihologic ca o constatare ştiinţifică absolută şi de sine stătătoare. În faţa prestaţiei inferioare a elevului el emite diagnosticul de „incapabil", rămînînd opac faţă de toată desfăşurarea procesului de interdependenţă, cu direcţia, uneori descendentă, în ceea ce priveşte randamentul ulterior al elevului. Aprecierii emise de profesor, elevul răspunde prin descurajare, deprimare, printr-o stare care provoacă o scădere a randamentului muncii sale. Această diminuare a rezultatelor sale suscită o apreciere şi mai puţin favorabilă din partea educatorului, determinînd o reducere şi mai gravă de randament şi aşa mai departe, cu viteză şi acceleraţie variată. Educatorul are satisfacţia, în acest caz, de a fi depistat la timp „cazul" şi de a fi demonstrat „justeţea" diagnosticului, fără a fi bănuit un moment că el — aproape numai el — *a creat fenomenul însuşi prin diagnosticul său*; un „diagnostic" justificat de natura „simptomului", a conduitei; conduită motivată şi justificată de „diagnostic". Sub eticheta de copii „răi", „nedisciplinaţi", „înapoiaţi", „inapţi", se clasifică, în aceste cazuri, victimele „educaţiei"; educaţie vicioasă, în cerc vicios; regres în educaţie, în spirală vicioasă. Este cazul să vedem aici acţiunea *legii insuccesului: „din insucces în insucces"*; un eşec devine premisă a viitoru-

[1] D. G. Garan, *Relativity for Psychology*; A causal Law for the modern Alchemy. Philosophical Library, New York, 1968.

lui eşec ; frînarea acţiunii sporeşte cumulativ ; procesul demobilizării energetice se accelerează, pînă la golirea rezervoarelor motivaţionale. Există însă şi aici cazuri în aparenţă paradoxale : insuccesul ca o condiţie a succesului. În loc de a demobiliza persoana eşuată în realizarea unui scop, insuccesul devine stimulent pentru noi eforturi, sporite. Aceste conduite se încadrează în *legea compensaţiei* ca variantă a legii echilibrării.

d) *Procesul de conştientizare.* Folosind modelul spiralei, putem descrie mai precis procesul de dezvoltare a personalităţii şi sîntem în stare să înţelegem mai clar cum aceeaşi calitate de ordin inferior apare la un nivel superior al spiralei ascendente, dobîndind un nou sens, apărînd într-o nouă lumină ; „acelaşi" devine „altceva". Legea dialectică a negării negaţiei se manifestă aici în toată amploarea ei.

Trăsăturile dinamice biologice, infrapsihice, apar în realizările psihice, superioare, cum ar fi, de exemplu, procesul de învăţare, munca profesională, raporturile sociale etc. ; modurile iniţiale şi „spontane" se răsfrîng în chip specific prin procesul de conştientizare umană, prin *noile sisteme de referinţă.* Aprecierea propriilor noastre acţiuni se transformă, reacţiile noastre se intensifică sau slăbesc, se accelerează sau încetinesc. Intensitatea acţiunii de pe nivelul temperamental se poate transforma, la nivelul caracterului, în perseverenţă şi curaj ; echilibrul biologic în chibzuinţă morală, stăpînire de sine, reţinere, autocontrol. Slăbiciunea sau inerţia temperamentului melancolic poate deveni, la nivelul superior de caracter, timiditate, nehotărîre, ezitare sau delicateţe.

Dezvoltarea gîndirii copilului nu reprezintă o simplă transpunere de pe planul extern pe unul intern, al gîn-

dirii, ci este un proces de transformare calitativă a procesului de cunoaştere. Este cunoscută deosebirea dintre generalizarea practică în însuşirea cunoştinţelor şi conştientizarea reflexivă a acestui proces. Copilul poate aplica corect unele reguli gramaticale sau matematice fără a şti „de ce", fără a fi conştient de regula respectivă, aşa după cum putem gîndi corect fără a cunoaşte regulile logice ale gîndirii corecte. Însuşirea conştientă a regulilor de vorbire sau de gîndire implică un proces de transformare a operaţiilor respective şi de ridicare a lor la un nivel superior, voluntar, de reglare a limbajului şi a gîndirii. După ce am creat anumite automatisme, trebuie să învăţăm a le folosi cît mai judicios şi în scopuri cît mai variate.

În domeniul sentimentelor, ca şi în alte sectoare psihice, psihologia tinde spre determinarea stadiilor lor de dezvoltare. Aşa, de exemplu, reacţia simplă de *furie* sau *mînie* este o treaptă calitativ inferioară sentimentului complex de *ură* care duce spre răzbunare şi presupune existenţa conştiinţei de „altu" („alteritate"). Ura, la rîndul ei, se transformă, pe baza aprecierii morale şi principiale într-un sentiment de *indignare, ofensă* sau *dispreţ*.

Dacă ne referim la sentimente simple şi generale, ca plăcerea şi neplăcerea, vom constata că natura lor primitivă, biologică, suferă o transformare importantă sub influenţa condiţiilor sociale. Conştiinţa de plăcere poate fi condamnată de noi înşine, provocîndu-ne o neplăcere de natură superioară, după cum o neplăcere ne poate suscita o atitudine de satisfacţie, cînd este interpretată ca semn al unei crize salutare sau reprezintă un semnal de victorie a unui efort de voinţă. Din aceste stări, paradoxale în aparenţă, ca plăcerea unei neplăceri sau neplăcerea unei plăceri, se nasc acele transformări care se

situează în miezul procesului de dezvoltare, al devenirii noastre.

Influența societății și, implicit, a conștiinței noastre asupra sentimentelor este atît de mare, încît ea se manifestă în cele mai simple reacții, ca cele de durere. A suporta o durere „fizică" implică o atitudine față de acea durere, o anumită conștiință, o semnificație a durerii. Conștiința nu este numai amplificatoarea sau reductoarea stărilor noastre psihice ; ea este și un factor hotărîtor al transformării lor calitative și al subordonării inferiorului normelor de nivel superior. Interdependența instanțelor psihice explică și așa-zisele sentimente „fictive", iluziile și delirurile afective. Noi nu știm totdeauna precis dacă un sentiment este atenuat, redus în intensitate, fiindcă *îl credem* slăbit, sau îl credem diminuat, sau chiar dispărut, fiindcă, *în adevăr*, el s-a tocit și s-a volatilizat.

Izolarea condițiilor sociale de cele naturale, biologice, despărțirea experienței conștiente de predispoziții, posibilități înnăscute, duce spre mitologie și alchimie. Întrucît acești factori se află între ei în legătură indisolubilă, atît conținutul trăirilor, cît și formele lichidării lor, reprezintă unități deosebit de complexe și variate, în funcție de sistemele în care se află. Așa, de exemplu, dacă în anumite condiții de viață și de educație, personalitatea cuiva este dominată de imperativul conștiinciozității, al meticulozității și mai puțin al rapidității, pe primul plan al structurii personalității se impune calitatea muncii, iar tempo-ul, iuțeala trec pe planul al doilea ; vom spune atunci că temperamentul respectiv aparține tipului de om încet, și invers : viața îi formează pe alții să aleagă rapiditatea și atunci se va forma tipul rapid, dar adeseori superficial. Aceste profilări nu sînt decît ex-

treme, dar în ele se dezvăluie calitățile temperamentale transfigurate prin trăsături de caracter. Se poate afirma, deci, că liniile temperamentale și caracterologice reprezintă forme personale și particulare de echilibrare, formule personale de reflectare a intensității, ritmului, a nivelului de complexitate și intensitate a sarcinilor exterioare, sociale. Constituirea de *dominante* în jurul cărora se organizează personalitatea reprezintă încă o problemă deschisă a psihologiei.

Ceea ce se poate statornici din analizele făcute pînă astăzi în problema dominantei nu ne duce mai departe, credem, de cele afirmate în studiul anterior și anume : 1) legea elementară a dominantei este tendința de organizare a întregii personalități în jurul dominantei, 2) în acest proces factorul dominant se manifestă fie prin *folosirea* și altor impulsuri, laterale și chiar opuse, fie prin *luptă* împotriva acestora.[1] Așa se explică cum unele condiții neprielnice, în loc să ne demobilizeze, să ne descurajeze, ne îndîrjesc ; dominantele se afirmă și se oțelesc în lupta cu obstacolele. Totul depinde de proporția între forțele contrarii.

Conținutul personalității, ca act de conștientizare pe un plan nou și superior, de relații sociale, al individualității, reprezintă o *unitate nouă,* izvorîtă din noi contexte și sisteme de referință. Această nouă unitate se reflectă în conștiința omului ca un *nou înțeles,* rezultat din situația socială, din scopurile și motivele acțiunilor noastre.[2]

[1] Vezi V. Pavelcu, *Psihologie pedagogică.* Ed. did. și ped., București, 1962, p. 32.

[2] V. Pavelcu, *Noțiunile fundamentale în psihologia personalității.* An. șt. Univ. Iași, 1960, p. 155.

Omul nu este un produs inert al unor forţe anonime, externe sau interne ; el este, într-o mare măsură, opera voinţei sale proprii. În cadrele tiparelor biologice, pe fondul şi urzeala matriţei ereditare se conturează şi se diferenţiază treptat modelele sugerate de familie, apoi de şcoală, spre a se ajunge, în urma numeroaselor tatonări, îmbinate cu deliberări şi decizii, la acele permanenţe personale, sisteme dinamice şi organizate, care, aşezate pe un fond naţional, asigură omului echilibrul durabil, integrarea lui unică şi creatoare în societate.

Acest proces de cristalizare şi transfigurare continuă a personalităţii începe printr-o scindare a realităţii primare şi individuale în două lumi distincte : subiect-obiect, eu-altul. Conştiinţa se centrează treptat, cu toate interesele ei, asupra acestei noi fiinţe psihice — *eul*. Este prima formă de *egocentrism*, formă născută şi afirmată în jurul vîrstei de 3 ani.

Decentrarea, adică deplasarea centrului de gravitate a eului şi integrarea acestor noi fiinţe în grupul familial se efectuează mai ales prin imitaţie şi prin echilibrare între supunerea copilului şi asigurarea autorităţii părinteşti. Este prima fază a făuririi modelelor pe plan *vertical*, ierarhic, al idealizării şi cristalizării, uneori pînă la identificarea cu modelul patern sau matern, a eului infantil. Norma şi regula se infiltrează în conştiinţă prin comunitatea afectivă a familiei, creînd bazele instanţei superioare de control şi *cenzură*, numită de psihanalişti *Super-Ego*.

Intrarea în şcoală lărgeşte în mod considerabil dimensiunea *orizontală* a eului prin suscitatea de noi interese şi atitudini în cadrul grupului social prin comparaţie şi competiţie cu alţi copii de *aceeaşi* vîrstă. *Homo*

ludens îl prevestește pe *homo faber*. De la regula de conduită *ludică*, de la prescripțiile de joc se trece la forma de conduită reală, la efort de acomodare practică, la reguli și practici de *muncă școlară*. Prin situarea eului într-un nou context social, de grup, eul devine *personaj* ; prin efortul de a se integra într-un nou statut, eul dobîndește trăsături noi și un *stil personal*.

Locul preferențial ocupat recent într-un climat afectiv familial cedează în fața unei alte poziții ce se cere cucerită pe bază de criterii obiective și inflexibile de randament și conduită școlară. Afecțiunii părintești îi succede imparțialitatea și rigoarea profesorului, îmbinată cu înțelegerea plină de tact și *iubire pedagogică, egală* față de toți elevii. Astfel se afirmă noul personaj — elevul — în contextul social al *egalității* în drepturi și datorii cu alții.

Urmează o nouă metamorfoză, de grad superior, în cristalizarea personalității, etapa *adolescenței*. Ea este precedată de o fază importantă a dezvoltării gîndirii ; în jurul vîrstei de 11 ani se produce o trecere de la gîndirea intuitivă spre o formă mai echilibrată, a gîndirii *logice*. Germenii acesteia se manifestă încă de la 9—10 ani, pe plan de acțiune, prin interesul copilului îndreptat spre lumea aventurilor, spre constituire de grupuri, a căror coeziune se învăluie în taină, iar planurile se elaborează și se execută într-o atmosferă de „coduri secrete" și „jurăminte eterne" ; este vîrsta de înflorire a camaraderiei și a spiritului de grup. Gîndirea a descoperit arta de a se ascunde de privirea celor din afară. Interiorizarea eului începe prin a fi gregară ; este mai mult „noi" decît „eu". Acest teren cultivat de *lideri* și apărat de „trupă" este favorabil deopotrivă apariției actelor de eroism, cît și devierilor spre delincvență.

Nu trebuie să uităm că sentimentul de grup se făurește simultan cu diferențierea sexelor, cu distanțarea dintre băieți și fete ; între 9 și 13 ani băieții se apropie mai mult între ei, iar fetele între ele. Izolarea sexelor în această perioadă ia forme de înstrăinare mutuală și uneori chiar de conflict și ostilitate. Apropierea urmează din nou, pe alt plan, calitativ deosebit, în perioada adolescenței. Conștiința de sine se surprinde printr-o nouă rezonanță ; eul apare într-o nouă postură, dictată de apartenența la *sex*. Apar conflicte interne și se continuă prin setea de armonie, prin aspirația spre acordare și conciliere a forțelor în luptă, spre poezia și freamătul primei iubiri.

Detașarea de grup și gravitația spre o lume mai personală, independentă și autonomă, începe cu adolescența, vîrsta „metafizică", a sistemelor și teoriilor, cînd, prin depășirea limitelor concrete ale realității, se făurește o lume ideală și posibilă, populată, însă, adesea cu visuri himerice. Sentimentul „unicității", al izolării și singurătății este nedespărțit totuși de acel al sociabilității și grijei de altu ; este vîrsta „adevăratei" prietenii ; pendulații nesfîrșite între egoism și alturism ; oscilații necontenite între preocuparea de sine, pînă la megalomanie, și atitudinea de modestie pînă la uitarea de sine ; mișcări alternative între poziții de intransigență și absolut și cele de concesii și relativism fără busolă. Eul încă nu-și găsește o poziție fixă și coordonate de orientare ; adolescentul își încearcă imaginar mai multe costume și se complace în roluri adesea contradictorii.

În limitele acestor pendulații se instaurează treptat echilibrul necesar și inerent fazei de cooperare, colaborare și integrare a personalității în societate, într-un climat nou, de egalitate, justiție și respect reciproc. Reversibilitatea în domeniul gîndirii precede reversibilității

morale. Între extrema iubirii captative și a celei oblative, a egoismului și altruismului, a egocentrismului și allocentrismului, poziția centrală a echilibrului stabil se cucerește încet și anevoios.

Adolescența este căutarea de sine a personalității și realizarea acesteia pe planul valorilor sociale ; este căutarea febrilă a unui loc în vastul arhipelag al rolurilor sociale ; este efort de fixare a poziției într-un statut social, cu profil prin excelență profesional. Conștiința de sine se consolidează de data aceasta prin voința de a se conforma unui „plan de viață", de a se apropia de un model liber ales și de a-l făuri în mod independent. Autosupunerea ia locul supunerii ; norma de conduită se transformă în lege suverană votată de un eu autonom ; etapă a voinței libere, a autocontrolului, a creației personale și a originalității.

Complexul proces al dezvoltării ni se înfățișează, schematic, ca o emancipare progresivă a individului de familie, de profesor și, în fine, de „constrîngerea" *externă* a societății. Această detașare și independență progresivă reprezintă în același timp o etapă de *obiectivare* a eului, de integrare a acestuia în societate. Maturizarea este și formarea deprinderii de *a te vedea în ochii altora*, simultan cu aptitudinea *de a vedea pe altul cu ochii tăi proprii*. Acesta este punctul de echilibru și de *reversibilitate* psihologică și morală.

Gradul maxim de conștiință personală este și o atitudine de adeziune la valorile sociale, o efervescență a sentimentului de solidaritate și cooperare ; de la educație la autoeducație, de la o morală heteronomă spre una autonomă, de la supunerea ireflexivă spre una critică și autocritică. Maximum de autonomie și independența este și gradul cel mai înalt de responsabilitate și conștiință de altu. Pe fondul eredității și al tiparelor familiale se

ţes şi se brodează desene unice şi originale ale experienţei *personale :* ele se făuresc cu pricepere şi se stabilizează cu efort de voinţă tenace şi perseverentă a personalităţii.

Trecută fiind vîrsta furtunilor, a conflictelor şi frămîntărilor adolescente, *adultul* se caracterizează în genere prin potolirea, stăpînirea impulsurilor şi echilibrarea interioară. De aici derivă şi *stabilitatea* superioară a caracterului. Se cuvine să subliniem că echilibrarea psihică, aspect al unificării şi identificării eului, duce spre afirmarea personalităţii, spre o treaptă superioară a conştiinţei, de afirmare a spiritului de *răspundere, autonomie* şi *independenţă.* Adultul este un om care se conduce singur, fără tutelă, o persoană care ştie ce vrea, ştie să ia decizii şi să răspundă pentru actele sale. [1]

Vîrsta adultului ar putea fi caracterizată ca o perioadă de *realizare* maximă a personalităţii, de şlefuire şi expansiune a eului. Dominanta intereselor adultului are prin excelenţă un caracter vocaţional, profesional. O dată cu specializarea profesională, cu profilarea vocaţională, se constată şi o lărgire de orizont, un interes pentru formarea unei concepţii despre lume şi viaţă, interes izbucnit cu impetuozitate în adolescenţă. Cristalizarea personalităţii adultului se efectuează, deci, atît în direcţia unei dominante profesionale, cît şi în aspiraţia unei armonizări, a elaborării unui sistem statornic şi echilibrat de reglare a existenţei sale individuale şi sociale ; specializare, lărgire şi adîncire în acelaşi timp ; *expansiune cvadridimensională a personalităţii.*

O dată cu transformările sociale în sensul dispariţiei graniţelor de clasă, şi al accesului maselor largi spre bu-

[1] Vezi Vasile Pavelcu, *Consideraţii cu privire la învăţarea afectivă.* Rev. de pedagogie, nr. 8, 1968, p. 22—37.

nurile culturii problema educației adulților s-a impus pe agenda preocupărilor pe plan internațional.[1]

Spre a încheia ciclul vieții individuale, traiectoria transformărilor personalității, să ne oprim puțin asupra ultimei faze a vieții, cunoscută sub numele de *bătrînețe*. Acest capitol este tratat astăzi mai mult în aspectul său biologic și patologic, decît al psihologiei normale. Eforturile făcute de medici în domeniul geriatriei atrag și colaborarea psihologilor.

Prima întrebare care se pune este, desigur „ce este bătrînețea?" Este ea o boală și, ca atare, evitabilă sau un fenomen normal și inevitabil? Este ea o degradare fizică și psihică, un declin și o disoluție a personalității sau un nou stadiu de echilibru? Acestor întrebări le urmează și altele: „De cînd începe bătrînețea?", „Care sînt simptomele, semnele ei?"

Nu avem intenția de a răspunde la toate întrebările și nici nu ne putem atribui competența necesară în această privință. Prin acele cîteva observații pe care le vom face, intenționăm mai mult să atragem interesul pentru această importantă etapă a vieții omului.

Desigur, aici, ca și în alte domenii ale vieții, ne vom feri de caracterizări absolutizante. Dacă viața este și moarte, înseamnă că în bătrînețe este mai multă moarte decît în tinerețe și copilărie. Dacă ritmul dezvoltării nu este, nici el, identic la toți oamenii, înseamnă că se poate vorbi despre o bătrînețe prematură, ca și de o tinerețe întîrziată sau prelungită. Se citează cazuri de copii, de 11—12 ani, morți de bătrînețe; este o boală sau un pro-

[1] Interes deosebit îl reprezintă simpozionul din decembrie 1968 din București, oglindit în volumul „Educația adulților", București 1968; vezi și Revista de pedagogie nr 8, 1968, consacrat problemei educației adulților.

ces accelerat de dezvoltare şi disoluţie ? Se poate susţine că orice fenomen evolutiv are şi reversul său involutiv ; curba dezvoltării individuale ar reprezenta, deci, prin bătrîneţe, şi al doilea aspect, normal, al vieţii. Afară de aspectul biologic, bătrîneţea este şi un important fenomen *social* ; societatea ne poate menţine în faza de tinereţe şi tot ea ne poate îmbătrîni înainte de vreme.

În genere, se constată la bătrîni o detaşare progresivă de prezent şi o întoarcere spre trecut : „laudator temporis acti". Este normal să fie aşa : vîrsta bătrîneţii este un important moment de contabilitate bio-psiho-socială ; se face un bilanţ. Prin comparaţie cu vigoarea din tinereţe, se constată un deficit progresiv, de natură vitală. Prin confruntarea performanţelor pe plan profesional a celor prezente cu cele din trecut sîntem puşi în faţa aceleiaşi constatări. Statutul social de „pensionar" reprezintă o „retragere" din activitate, dintr-o serie de obligaţii sociale. Acest fapt este resimţit de către omul în vîrstă ca cel mai grav. El este sursa unui sentiment al inutilităţii şi al dispariţiei din conştiinţa altora şi deci ca un pas spre neant. Sentimentul de inferioritate este întărit, în mod brutal am spune noi, civilizaţii, la unele triburi antropofage. Bătrînii sînt urcaţi în copaci, apoi scuturaţi cu violenţă şi acei care nu au avut puterea de a se menţine sus, sînt devoraţi în linişte. Ceea ce contribuie la naşterea şi adîncirea sentimentului de inferioritate a bătrînului nu este atît conştiinţa unei diminuări energetice, vitale, cît impresia dispariţiei treptate, progresive, din conştiinţa socială. Acest sentiment generează o serie de reacţii variate, individuale. El explică refugierea în trecut, spre acele amintiri, spre acel „eu adevărat" care îi apare omului în vîrstă ca cel mai reprezentativ. Exagerarea valorilor pozitive ale trecutului, ale generaţiilor trecute se face uneori paralel cu subestima-

rea valorilor prezentului. Acest proces, deci, nu reprezintă atît incapacitatea de a vedea şi înţelege, cît *dorinţa* de a vedea în anumit fel ceea ce este legat de acel „eu" care este mai mult „al nostru". Iată că o parte din „eul" nostru devine din ce în ce mai desconsiderat, dispreţuit, eliminat. Această atitudine deschide drum spre nevroză.

Sentimentul de inferioritate este sprijinit şi de cel de singurătate. Dispariţia progresivă a persoanelor din familie, cunoscuţi şi prieteni este o dispariţie a unei părţi importante a personalităţii noastre ; ne simţim din ce în ce mai mult singuri. Aici se naşte atracţia spre cimitirul dorinţelor şi năzuinţelor îngropate, pelerinaj spre amintiri care, prin frumuseţea lor, compensează tristeţile şi dezamăgirile prezentului.

Un factor important al unor forme morbide este natura însăşi a bătrîneţii, care, prin ponderea crescută a automatismelor, face mai dificilă adaptarea omului în vîrstă la situaţii schimbătoare externe şi la propria lui realitate corporală. Se cere o continuă adaptare nu numai la ambianţa exterioară, dar şi la propria noastră fiinţă fizică. Atitudinile şi conştiinţa noastră psihologică rămîne în urma realităţii corporale, somatice.

A. Maurois ne prezintă un superb îndrumar în ultimul capitol al cărţii sale „Arta de a trăi". Capitolul „Arta de a îmbătrîni" [1] începe cu un motto din La Rochefoucauld, care spune că „puţini oameni ştiu să fie bătrîni" şi un altul din Corneille, care observă că „numai acela se poate bucura cu adevărat la vremea de seară, care a ştiut să dea o bună întrebuinţare zilei". Una din importantele recomandări ale lui Maurois este aceea pe care o conţine mitul lui Faust : *acţiunea* [2]. Sentimentul de

[1] André Maurois, *Un art de vivre*, Plon, 1939, p. 189—239.
[2] *Ibidem*, p 226.

„existență“ și de „prezență“ se asigură prin „arta de a apărea generațiilor care urmează, ca sprijin și nu ca obstacol, ca un confident și nu ca rival“[1]. *Seninătatea* este o mare cucerire a bătrîneții, dar ea trebuie pregătită din tinerețe.

Atracția spre trecut poate fi considerată și ca mijloc de echilibrare, apărare împotriva îmbătrînirii : contactul cu tinerețea „eului“ din trecut nu este numai un refugiu, ci și un *mijloc de întinerire :* prin amintiri din tinerețe, reînvie o parte din tinerețea reală. Pierre Janet spune că trecutul este pe jumătate real („demiréel“).

În concluzie să-i dăm cuvîntul lui Lucian Blaga :

Copilul rîde :
„Înțelepciunea și iubirea mea e jocul !“
Tînărul cîntă :
„Jocul și înțelepciunea mea-i iubirea !“
Bătrînul tace :
„Iubirea și jocul meu e'nțelepciunea !“
(Trei fețe)

APĂRAREA EULUI

Adoptînd schema lui Jean Piaget a adaptării ca o echilibrare între asimilare și acomodare, ne putem mai bine explica atît aspectul activ și progresiv al adaptării, cît și cel negativ și regresiv al conservării eului. Psihologia contemporană ne oferă cîteva scheme ale modurilor defensive de conduită.

Întreaga civilizație reprezintă efortul, atît de *asimilare,* de transformare a naturii potrivit aspirațiilor și trebuințelor societății, ale umanității și ale individului, cît și grija de a asigura *acomodarea* individului, a personalității la natură și la exigențele societății. În acest context se ivesc numeroase conflicte și contradicții ; în fo-

[1] André Maurois, *Un art de vivre,* Plon, 1939, p. 228.

cul lor, ca într-un furnal, se forjează, se realizează şi se definitivează personalitatea omului ; sacrificăm şi înmormîntăm unele dorinţe, spre a salva altele. De aceea şi viaţa este o luptă continuă cu moartea. Personalitatea, după Freud, are la bază două instincte : unul, orientat de „principiul plăcerii", tinde, cu orice preţ, spre satisfacţii, altul este instinctul morţii.

Este interesant de semnalat apariţia pe planul social a unor mecanisme de origine biologică. În lumea animală, unele fiinţe, în luptă cu adversarul, îşi sacrifică un membru al corpului acaparat de duşman, spre a-şi salva restul, partea mai importantă. Multe din modurile de apărare ale omului sînt regresive : individul face efortul de a-şi menţine echilibrul, dar, nefiind în stare să folosească mecanisme superioare, complexe şi dificile, recurge la moduri de apărare mai grosolane şi mai simple ; renunţă astfel, pentru moment sau definitiv, la straturile superioare ale eului spre a-şi salva temelia ; renunţi la ajutorul scoarţei cerebrale şi te ajuţi de subscoarţă sau de şira spinării. Se citează adesea faimoasa rezolvare a problemei nodului gordian de către Alexandru cel Mare prin tăiere cu sabia a nodului. Nu credem că un psiholog i-ar fi putut oferi pentru asemenea soluţie accesul spre împărăţia Asiei : rezolvarea este elementară, brutală, simplă, adică de nivel inferior actului, mai fin, de dezlegare.

A doua observaţie preliminară este aceea că aceste mecanisme, fiind şi denivelări ale personalităţii, nu contribuie la adaptarea individului şi la armonizarea raporturilor interindividuale. Ele generează adesea conflicte şi angajări ale partenerilor în „cercuri vicioase" din care ieşirea este destul de dificilă. Multe dintre ele intră în categoria „tulburărilor de conduită" sau „tulburărilor caracteriale".

Noi ne oprim asupra lor pentru că evitarea lor este o condiţie a formării unei personalităţi normale.

Viaţa noastră nu se desfăşoară pe o linie de ascensiune continuă, ci, ca şi istoria, merge în zig-zag : succese, eşecuri, înaintări şi adesea retrageri şi regresiuni. De aceea, afară de cunoaşterea şi realizarea condiţiilor la care veghează societatea prin întregul ei sistem de educaţie, este utilă şi cunoaşterea mecanismelor, în mare parte *inconştiente* sau *subconştiente*, izvor al *amăgirilor* noastre. Cunoaşterea curselor pe care ni le poate întinde inconştientul ne face mai lucizi în explorarea eului şi în luarea de decizii.

În genere, un conflict se rezolvă prin două mecanisme esenţiale care duc spre realizarea aceluiaşi scop, diminuarea tensiunii : (1) suprimarea, prin agresiune, a agentului care ne ameninţă sau (2) evitarea lui prin fugă. Transformăm obiectul, realitatea externă sau ne schimbăm noi.

De pe urmele lui Freud, psihanaliştii de azi adîncesc „complexul de frustraţie", unul din acele peste o sută de „complexe", descrise astăzi. [1] Ori de cîte ori ni se întîmplă ca un obstacol sau o dificultate, ivită în calea aspiraţiilor noastre, să împiedice satisfacţia pe care o considerăm legitimă, privaţiunea suferită declanşează în noi o reacţie de agresiune împotriva persoanei pe care o considerăm „vinovată" de deposedarea suferită. Cu cît dorinţa contrariată este mai puternică, cu atît şi reacţia de agresiune şi ostilitate este mai violentă. Fenomenul este simplu şi-l găsim în larga lume animală. Ceea ce este specific omului este posibilitatea de a frîna pornirea agresivă. Cînd frîna vizează numai aparenţa, energia

[1] Vezi V. Pavelcu, *Examenul critic al noţiunii de „complex al frustraţiei"*. An. şt. Univ. Iaşi, s, III, t. IX, 1963, pp. 39—45.

afectivă se transformă în animozitate și ură. Cînd persoana se condamnă în pornirea ei împotriva altuia, energia își poate schimba direcția, îndreptîndu-se spre subiectul însuși ; nu poți, nu-ți permiți să distrugi pe altu, te suprimi pe tine însuți. Această pornire se naște pe un teren al sentimentului de *culpabilitate.*

Reacția este de nivel inferior, este infantilă. Ea se manifestă la copiii din primii ani ai vieții lor ; lovindu-se de un obiect, copilul „pedepsește" obiectul, considerat ca fiind „vinovat".

Ceea ce merită atenția noastră privind frustrația este tendința de a motiva eșecul acțiunii noastre prin aruncarea vinei asupra altora, de a găsi cu orice preț „vinovatul".

Al doilea aspect, care de altfel este comun și altor moduri de descărcare a unei tensiuni afective, este acel de *substituire.* Atunci cînd, din cauze externe sau din motive interne, impulsul de agresiune nu se poate descărca asupra persoanei „vinovate" de frustrație, mînia sau furia se descarcă asupra altor persoane nevinovate. De aici și expresia de „țap ispășitor". Aceste reacții se desfășoară uneori în lanț ; subalternul mustrat în serviciu își comprimă reacția față de șef, dar acasă se descarcă față de soție ; aceasta interzice cu violență o dorință a copilului ; acesta, la rîndul lui, lovește pisica...

Dacă pe scara animală nu intervin conflicte și frîne interne, pe scara umană se ivesc complicații importante, care îngreuiază în mare măsură determinarea motivelor acțiunilor noastre. Cunoașterea de sine presupune în primul rînd o justă determinare a semnificației propriilor noastre acțiuni. Relațiile cu alții nu sînt posibile nici ele fără înțelegerea reciprocă a sensului unui schimb de vorbe, conduite, gesturi, expresii. Psihologia „abisală" ne ajută să coborîm în adîncurile personalității spre a de-

pista adevăratele motive ale acţiunilor noastre. Normele sociale ne împiedică adesea să dăm curs impulsurilor şi, cum este greu, dacă nu imposibil, să suprimi impulsul respectiv, noi îl „refulăm", după expresia psihanaliştilor, în *inconştient*. Este, poate, mai corect să spunem că îl ţinem la periferia personalităţii sau îi transformăm semnificaţia. Sub o formă sau alta, aceste forţe obscure intervin în conduita noastră şi este necesar să scoatem la lumina conştiinţei adevărata lor semnificaţie. Numai avîndu-le în conştiinţă putem avea priză asupra lor, le putem controla şi domina.

Astfel, amintim mecanismul transformării strugurilor dulci în struguri acri. Este vorba de *transfigurarea* valenţelor pozitive ale lucrurilor sau situaţiilor în valenţe negative. Dacă nu ajungem la satisfacţia dorită şi aşteptată, declarăm că satisfacţia nu merită osteneală, că rezultatul nu reprezintă nici o valoare. Aceasta ne linişteşte. Nietzsche explică morala creştină prin asemenea mecanism de resentiment. Sclavia, mizeria au făcut ca o masă de oameni să nu poată beneficia de resursele minime de existenţă ; atunci au găsit că satisfacţiile umane ale vieţii pămînteşti nu au nici o valoare şi chiar, dimpotrivă, cu cît suferinţele pămînteşti sînt mai mari, cu atît e mai bine, fiindcă, ele vor fi compensate prin cele „de dincolo" de această viaţă.

Este cunoscut şi mecanismul de *proiecţie*. Cînd ne izbim de o rezistenţă pe care nu o putem învinge, îi găsim cusururi, defecte. Este, însă, interesant, că aceste cusururi reflectă prea fidel propriile noastre defecte. În religie se spune : „Vezi spinul din ochii altora, dar nu vezi bîrna din ochii tăi" ; nu o vezi în ochii tăi tocmai *fiindcă* o proiectezi, diminuată sau exagerată, în ochii altora. Noi nu ne dăm seama adeseori cît de bine se re-

flectă propria noastră personalitate în portretul pe care-l facem altuia !

Cînd realitatea nu ne satisface şi nici n-o putem transforma, atunci îi transformăm semnificaţia, o transfigurăm pe *plan imaginar ;* mecanism cunoscut sub denumirea de „bovarism". Doamna Bovary n-a trăit pe planul realităţii ; ea s-a refugiat într-o lume fictivă ; lumea ei dobîndeşte strălucirea nobleţei ; alesul inimii sale devine personaj excepţional ; ea însăşi se oglindeşte în conştiinţa ei ca fiinţă înzestrată cu calităţi cu totul deosebite. Această transformare o echilibra, dar echilibrul s-a dovedit precar. La primul şoc, visul s-a destrămat, iar demiurgul unei lumi fictive se sinucide. Flaubert creează o eroină nemuritoare şi totodată aruncă un avertisment iubitorilor de iluzii.

Adeseori se nasc dispute şi acuzaţii reciproce între două persoane cu privire la semnificaţia „adevărată" a faptelor lor. Fiecare se menţine pe înalta platformă a devotamentului şi dezinteresării faţă de celălalt. Psihologul intervine cu explicaţia mecanismului *raţionalizării.* Săvîrşim, de exemplu, un fapt care nu se încadrează în normele morale ; elementara analiză ni-l înfăţişează ca fapt reprobabil ; nu putem suprima faptul, nici nu putem accepta condamnarea opiniei sociale. Nu ne rămîne decît să transformăm *interpretarea* ; găsim un pretext sau un motiv care să justifice fapta ; cu cît sîntem mai inteligenţi, cu atît justificarea este mai ingenioasă. Fapta egoistă, şi poate chiar infamă, se prezintă ca izvorîtă din naivitate, din altruism, devotament, din dragoste pentru alţii etc. Acest mod de „raţionalizare", de „raţionament justificativ", ne echilibrează şi ne mulţumeşte, chiar dacă nu este totdeauna convingător pentru alţii. Ceea ce este important este faptul că autorul însuşi al acestei justificări *crede* în adevărul demonstraţiei sale, aşa cum fie-

care este convins de superioritatea persoanei sale. Orice îndoială aruncată asupra unei asemenea „explicații" este întîmpinată ca o reacție de „rea credință", ostilitate. De aici izvorăsc și ideile de persecuție, susceptibilitatea, caracterul bănuitor, trăsături care slăbesc sau destramă relațiile normale interindividuale, sentimente care sînt dăunătoare conviețuirii, integrării și cooperării sociale.

Unele persoane se apără prin *uitare* și *reprimare*. Fugi de amintiri neplăcute, eviți tot ce-ți poate înfățișa conduita proprie în culori sumbre, neplăcute. Asemenea reprimări sau „refulări" duc adeseori spre nevroze. De aceea, psihoterapia psihanalitică folosește tehnica „aducerii în conștiință" a situațiilor conflictuale, pentru ca, din analiza lor, să se statornicească adevăratele semnificații și motive ale conduitelor din trecut. La lumina conștiinței dispar fantomele, situațiile își recapătă dimensiunile lor reale și omul renunță la autoamăgire.

O altă formă de uitare de sine este *identificarea*. Persoana ta proprie nu te mulțumește ; nu te poți realiza. Îți găsești atunci, în jurul tău, un model care te ajută să uiți de tine, fiindcă te identifici cu el, transferi eul tău într-un model în care *te regăsești*. Dinamica afectivă a iubirii ne aruncă uneori dintr-o extremă în alta : (1) egoism și absorbirea altuia pînă la dispariția lui în tine (iubire captativă) sau (2) altruism și devotament pînă la uitarea totală de sine și dizolvarea în altul (iubire oblativă). Identificarea face parte din forma a doua. Asemenea devotamente le găsim mai ales în familii ; ele sînt impresionante, dar nu sînt sănătoase, normale ; devotamentul din partea unuia provoacă aproape inevitabil un egoism feroce din partea altuia. Din punct de vedere moral, ambele atitudini sînt inechitabile, deci condamnabile. Omul nu poate fi privit de altul ca *mijloc* de satisfacții, ci ca *socius*, adică un *alter* egal ție. De-

zechilibrul nu este tolerat într-o societate sănătoasă. Identificarea cu altul este un fel de renunţare la eul propriu, un mod de sinucidere ; ea nu este admisă decît cel mult ca *o etapă*, căreia îi urmează etapa detaşării, desprinderii de alţii.

O altă formă frecventă de echilibrare este *regresiunea*. Pare paradoxal, dar uneori te dezechilibrezi ca să te echilibrezi mai bine. Unii psihiatri au susţinut că şi nevroza sau psihoza sînt moduri „normale" de echilibrare, că boala este o reacţie de însănătoşire ! Absurditatea paradoxului dispare, dacă şi echilibrul îl privim din punct de vedere relativ : echilibrul există şi el la niveluri diferite. Cînd nu poţi realiza o stare de echilibru superior, cobori o treaptă spre automatisme mai vechi, spre a te menţine în viaţă. Cînd nu-ţi poţi domina pornirea ta agresivă, reacţionezi în mod grosolan cu toporul sau, ca în lumea animală, cu dinţii şi cu membrele corpului. În fond, războaiele agresive reprezintă o pagină tristă şi degradantă a umanităţii şi un certificat de incapacitate de a rezolva un conflict pe plan uman.

Transformarea personalităţii proprii se poate efectua nu numai prin amputare, disociere, înstrăinare sau regresiune, ci şi prin *îngustare*. Ori de cîte ori solicitările mediului depăşesc capacitatea de anvergură a eului sau ori de cîte ori energia personalităţii scade, se reduce şi *sfera* intereselor noastre. „Mantaua" lui Gogol este una din cele mai reuşite modele ale unui asemenea mecanism ; viaţa unui mic funcţionar este limitată la activitatea sa de copist şi la grija de a-şi face o manta nouă. Dispariţia acestui nou vestmînt, devenit a doua sa personalitate, a făcut inutilă întreaga sa existenţă.

Un mod care nu se semnalează printre mecanismele de apărare a personalităţii şi este, totuşi, aproape la fel de important ca şi cele descrise mai sus, este *somnul*.

Psihologia şi fiziologia contemporană nu mai consideră somnul ca efect al unei intoxicaţii, nici ca simplu efect al unei epuizări energetice. Somnul se situează printre mecanismele de *anticipare* a epuizării şi, deci, de *apărare* activă a organismului, a personalităţii. El este — după expresia lui Pierre Janet — „un act care cere anumită energie pentru a fi decis în momentul oportun şi pentru a fi efectuat corect".[1] Fiziologia îl descrie ca „o inhibiţie generalizată a scoarţei cerebrale", ca o apărare împotriva excitaţiei supraliminare şi o prevenire a epuizării energetice a organismului. Este cert că provocarea somnului nu este străină de satisfacerea unor interese personale. Se citează cazuri de persoane adormite subit la primirea unei veşti neplăcute pe care nu o puteau lichida, de femei care, de frica durerilor naşterii, adormeau sau de pacienţi care adormeau pe scaunul medicului dentist etc. Romanul „Oblomov" al lui Goncearov este elocvent în aceasă privinţă. Ori de cîte ori eroul romanului era pus în faţa unei probleme dificile, rezolvarea venea automat : adormirea. De altfel, noi ştim că, în ceea ce priveşte modul de reacţie la necazuri, situaţii conflictuale, oamenii se pot împărţi în două categorii : acei care reacţionează prin insomnii şi alţii care tocmai atunci dorm mai mult şi mai adînc. Pierre Janet descrie cazul unei fete care, ezitînd între doi pretendenţi la căsătorie, a adormit, iar somnul a ţinut vreo două săptămîni, pînă ce soluţia s-a impus de la sine, prin dispariţia candidaţilor. Nu este greu de văzut asemănarea între apărarea hipnică faţă de dificultăţi şi apărarea prin sinucidere. În fond, somnul în acest caz este o eva-

[1] Cf. Ed. Claparède, *Le sommeil et la veille*. Nouveau traité de psychologie, G. Dumas, v. IV. F. Alcan, 1934, p. 467. Vezi şi J. Lhermite, Le sommeil. Paris, Colin, 1931.

Baudelaire - Paradisuri artificiale
E. O'Neill - Lungul drum...

dare din viaţa conştientă, este o fugă de viaţă şi prin aceasta *o fugă de sine.*

În fine, încă un mod de echilibrare regresivă prin *transfigurare* imaginară a lumii externe şi a eului este intoxicaţia cu alcool şi tot felul de droguri. Acestea sînt periculoase nu numai prin acţiunea lor chimică, dar şi prin mecanismul lor psihologic. Aici ne aflăm în faţa noii lumi descrise atît de fascinant de Baudelaire ca „Paradisuri artificiale".

Este de remarcat că prin acţiunea drogurilor omul se angajează într-o spirală vicioasă regresivă, descendentă, de aşa natură încît îi este greu să iasă la suprafaţă. Intoxicarea crescîndă paralizează voinţa, autocontrolul ; obişnuinţa şi scăderea progresivă a tensiunii impune sporirea dozelor şi astfel se accelerează prăbuşirea personalităţii, disoluţia eului. În drama „Lungul drum al zilei către noapte", Eugene O'Neill ne înfăţişează scene remarcabile de asemenea înstrăinare continuă, progresivă, detaşare de alţii şi de sine, din cauza morfinei. La fel, scenele de alcoolizare demonstrează şi ele nevoia de refugiu, în cazurile cînd împrejurările, natura umană şi sistemul relaţiilor te împiedică să găseşti o rezolvare naturală, sănătoasă, a conflictelor şi dificultăţilor ivite. Pe măsură ce te îndepărtezi de alţii, te pierzi şi pe tine. Te îndepărtezi de prezent, apoi nici trecutul nu te mai protejează, pînă ce dispari în negura nefiinţei. Se face apel la voinţă, la rezistenţă. Puterea de a rezista a omului nu stă nici numai în el, nici în afară de el ; nu se află numai în prezent sau numai în trecut. Personalitatea este un întreg ; forţele nu ne aparţin ; furtunile pe mare nu se pot evita ; dibăcia cîrmaciului, însă, are puterea de a dirija vasul marin astfel ca să-l apere de naufragiu.

Părerea despre noi înşine, ca în fotografie, se distanţează uneori mult de persoana reală, autentică. Fiecare dintre noi are „indicele său bovaric". „Werde wer du bist", ne recomandă Goethe. „Să devii ceea ce eşti", adică „să rămîi fidel ţie". A fi şi a deveni... Dar a deveni nu înseamnă oare a înceta să fii ceea ce eşti ? Sau tocmai prin devenire te realizezi cu adevărat, adică devii ceea ce trebuie să fii ? Cred că ultima întrebare conţine şi răspunsul.

Nu există o sursă mai bogată de satisfacţii decît aceea de a te simţi opera propriei tale personalităţi şi sculptor al propriei tale fiinţe. Nu sîntem totdeauna mulţumiţi de opera noastră, nu avem totdeauna priceperea artistică de a ne modela aşa cum am dori şi nici răbdarea şi perseverenţa de şlefuire pentru a obţine perfecţia formei ideale. Aspiraţia, însă, este vădită, firească şi necesară fiinţei noastre. Sîntem uneori plini de mîndrie privindu-ne, alteori ne întristăm în faţa rezultatelor obţinute. În eforturile de a ne ridica la înălţimea cerinţelor ne realizăm pe noi înşine ; astfel realizăm acordul între ceea ce ni se cere şi ceea ce putem oferi, între chemare şi răspuns. Aici se naşte şi răspunderea faţă de alţii şi faţă de noi. Cu aceasta intrăm într-o nouă etapă, de îndeplinire a unei misiuni.

Dacă fenomenul de ardere este firesc pe plan fizic şi biologic, el are o semnificaţie cu totul deosebită pe plan psihic şi moral. Fiinţa umană este o torţă spirituală care răspîndeşte lumină şi căldură. Fiecare dintre noi ardem cu o flacără mai vie sau mai puţin vie ; unii ne consumăm mai repede, alţii mai încet. Mai există şi „focuri de artificii" sau ardere care aproape nu emană căldură sau lumină. Aceasta nu ne împiedică să credem că ade-

văratul sens al vieţii omului şi sursa cea mai bogată a existenţei sale este realizarea de sine ca valoare, conştiinţa chemării sale, care este în acelaşi timp şi sursa cunoaşterii de sine.

Imperativul cunoaşterii de sine este corelatul acţiunii asupra eului ; noi ne cunoaştem *prin* acţiune şi *pentru* acţiune ; acţionăm *prin* informaţie şi *pentru* a ne informa. Omul nu este nici numai *homo faber, homo artifex, homo ludens, homo loquens, homo politicus* sau *homo sapiens sapiens* ; el este — şi mai ales trebuie să fie -- *homo humanus.* Ştiinţa despre sine trebuie să ducă spre omenie, înţelepciune şi arta de a trăi. Arta de a trăi este şi iscusinţa de a te şlefui mereu spre a crea din tine o operă de artă, o fiinţă autonomă, eliberată de tirania instinctelor, de impulsuri egoiste şi pasionale. Să ne aducem aminte de legendarul sculptor de pe insula Cipru, Pygmalion, care a ştiut să dea marmurii o formă atît de frumoasă, încît s-a îndrăgostit de opera sa. Oferind-o în dar pe altarul zeiţei frumosului, sculptorul îi adresează acesteia ruga de a-i însufleţi opera. Ruga îi este primită ; marmura îşi pierde duritatea şi capătă viaţă.

Autonomia personalităţii nu este separaţie şi înstrăinare de alţii. Arta de a trăi este arta de a ne apropia de noi şi de alţii, năzuinţa de a da viaţă modelului conceput de noi, de a face din el un colaborator fidel, o personalitate creatoare în măreaţa operă comună de făurire a unei lumi umane libere, stăpînă pe destinele ei.

Cuprinsul

Ursul
Fraţii Karamazov
Pe culmile disperării

CAPITOLUL 3
Cum devenim ?

1024 | 4
256 | 4
64 | 4
16 | 4
4 | 4

729 | 9
81 | 9
9 | 9
1

32 | 2
16 | 2
8 | 2
4 | 2

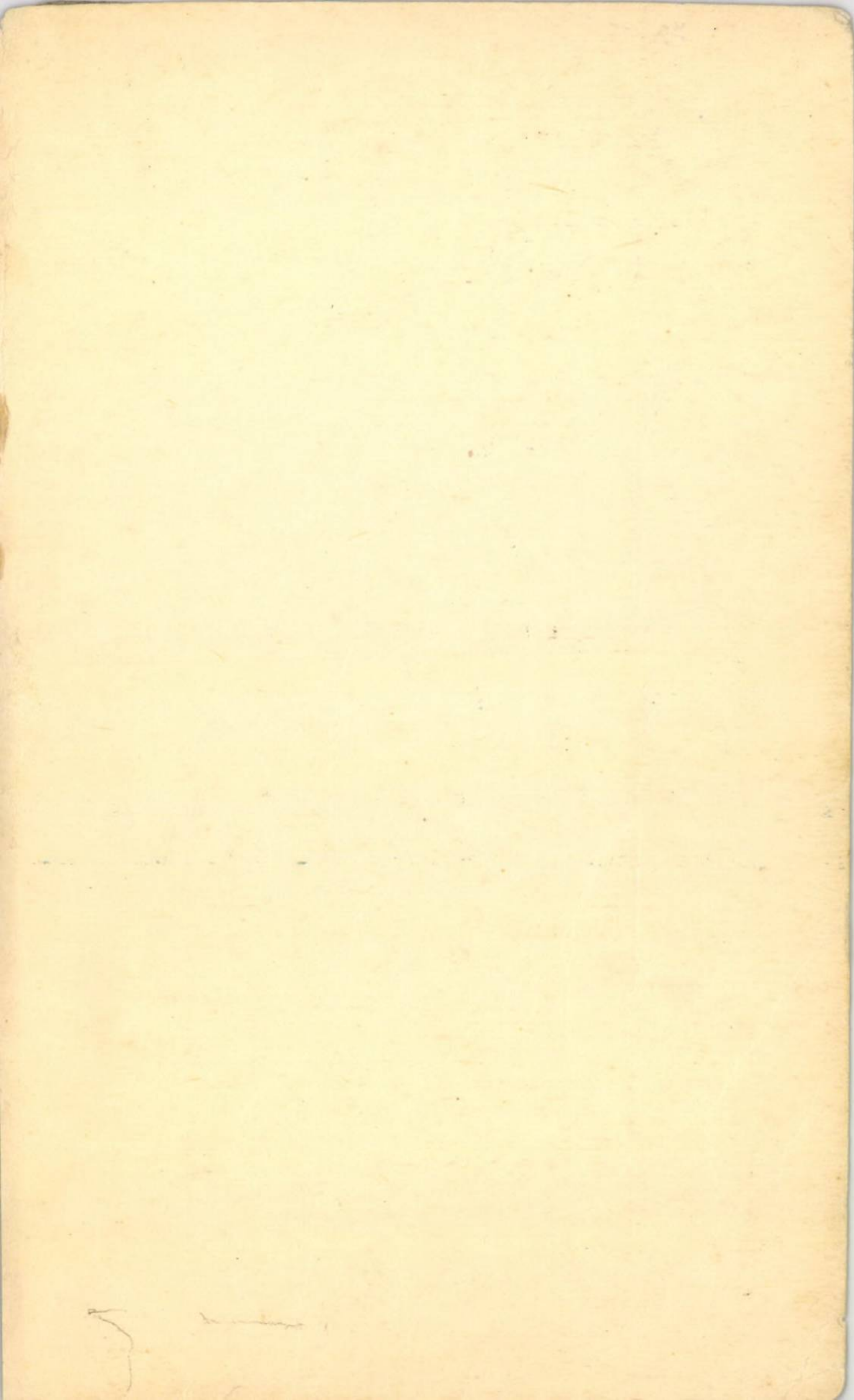
Redactor : AUREL DICU
Tehnoredactor : GHEORGHE POPOVICI

Coli de tipar : 8.50 Indici pentru clasificarea zecimală : pentru bibiotecile mari : 15 pentru biblotecile mici : 15

Tiparul executat sub comanda nr. 3264 la Intreprinderea Poligrafică 13 Decembrie 1918 str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97, București
Republica Socialistă România

Istorie
~~Sport~~
Română
Germană
~~Germană~~
Matematică

Vor apărea

M. BEJAT

Talent, inteligență, creativitate

MIHAI GOLU

Percepție și activitate

VL. KRASNASESCHI

Orientări în științele muncii

P. POPESCU-NEVEANU

Imaginația creativă

GH. ZAPAN

Metoda aprecierii obiective (cu aplicații)

colecția PSYCHÉ

Editura Științifică

Lei 3